

การจัดการภูมิทัศน์วัฒนธรรม: กรณีศึกษา ชุมชนริมคลองบางบาล
อำเภอบางบาล จังหวัดพระนครศรีอยุธยา

โดย
นายสถาปัตยกรรม สร้อยจำปา

การค้นคว้าอิสระนี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรภูมิสถาปัตยกรรมศาสตรมหาบัณฑิต

สาขาวิชาหลักสูตรภูมิสถาปัตยกรรมศาสตรมหาบัณฑิต แผน ข

ภาควิชาการออกแบบและวางผังชุมชนเมือง

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร

ปีการศึกษา 2562

ลิขสิทธิ์ของบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร

การจัดการภูมิทัศน์วัฒนธรรม: กรณีศึกษา ชุมชนริมคลองบางบาล
อำเภอบางบาล จังหวัดพระนครศรีอยุธยา

การค้นคว้าอิสระนี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรภูมิสถาปัตยกรรมศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาหลักสูตรภูมิสถาปัตยกรรมศาสตรมหาบัณฑิต แผน ข
ภาควิชาการออกแบบและวางผังชุมชนเมือง
บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร
ปีการศึกษา 2562
ลิขสิทธิ์ของบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร

CULTURAL LANDSCAPE MANAGEMENT: A CASE STUDY OF BANGBAN
RIVERSIDE COMMUNITY
AMPHOE BANGBAN, PRANAKORN SRI AYUTTHAYA PROVINCE

An Independent Study Submitted in Partial Fulfillment of the Requirements
for Master of Landscape Architecture (Master of Landscape Architecture Program)

Department of Urban Design and Planning

Graduate School, Silpakorn University

Academic Year 2019

Copyright of Graduate School, Silpakorn University

58060213 : หลักสูตรภูมิสถาปัตยกรรมศาสตรมหาบัณฑิต แผน ข

คำสำคัญ : ภูมิทัศน์วัฒนธรรม, ที่ราบน้ำท่วมถึง, โครงการแก้มลิง

นาย สถาปัตย์ สร้อยจำปา: การจัดการภูมิทัศน์วัฒนธรรม: กรณีศึกษา ชุมชนริมคลองบาง
บาลอำเภอบางบาล จังหวัดพระนครศรีอยุธยา อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ : รองศาสตราจารย์ ดร.
ชัยสิทธิ์ ด้านกิตติกุล

การศึกษาค้นคว้านี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาการจัดการภูมิทัศน์วัฒนธรรม
ชุมชนริมคลองบางบาลซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของโครงการนำร่องการบริหารจัดการน้ำโครงการแก้มลิงบาง
บาล นำมาสู่เสนอแนะแนวทางเพื่อการอนุรักษ์และควบคุมเพื่อลดผลกระทบต่อภูมิทัศน์วัฒนธรรม

ชุมชนริมคลองบางบาลมีพัฒนาการมาจากชุมชนที่ตั้งถิ่นฐานบนเส้นทาง
การค้าฝั่งตะวันตกของเกาะเมืองอยุธยาตั้งแต่สมัยอยุธยา โดยมีโครงข่ายลำน้ำคลองบางบาลและที่
ราบน้ำท่วมถึงเป็นทรัพยากรธรรมชาติที่สำคัญ ด้วยปัจจัยนี้จึงส่งผลให้ชุมชนมีความหลากหลายทาง
ชาติพันธุ์และเกิดการผสมผสานทางวัฒนธรรม มีลักษณะเป็นสังคมเกษตรกรรมที่ยังสืบต่อเรื่อยมา
จนกระทั่งพื้นที่ของชุมชนกลายเป็นส่วนหนึ่งของโครงการแก้มลิง นำมาสู่การเปลี่ยนแปลงทางภูมิทัศน์
ที่ส่งผลต่อวิถีชีวิต วิถีเกษตรกรรมและมรดกทางภูมิทัศน์วัฒนธรรม

การดำเนินศึกษาการจัดการภูมิทัศน์วัฒนธรรมนี้ได้อาศัยคู่มือแนวทางการ
จัดการภูมิทัศน์วัฒนธรรมของ Australian Alps National Parks โดยการศึกษาพัฒนาการภูมิทัศน์
วัฒนธรรมเรียงเรียงข้อมูลองค์ประกอบทางภูมิทัศน์ ประวัติศาสตร์ สังคมและวัฒนธรรมตามแต่ละ
ช่วงเวลา สัมภาษณ์กับบันทึกบนแผนที่กายภาพและสัมภาษณ์ผู้ที่มีส่วนได้ส่วนเสีย เพื่อประเมิน
คุณค่าและความสำคัญของภูมิทัศน์วัฒนธรรม วิเคราะห์ถึงสภาพพื้นที่ศึกษาในปัจจุบันทั้งด้าน
ศักยภาพและภัยเสี่ยงต่อภูมิทัศน์วัฒนธรรม แล้วจึงสรุปเพื่อเสนอแนวทางการจัดการภูมิทัศน์
วัฒนธรรมร่วมสมัยต่อไป

จากการศึกษาพบว่าสามารถกำหนดพื้นที่เพื่อการอนุรักษ์และควบคุมต่อภูมิ
ทัศน์วัฒนธรรมได้ 2 บริเวณ 1. ย่านชุมชนริมคลองฝั่งเหนือมีความสำคัญเร่งด่วนต่อการอนุรักษ์
ควบคุมและฟื้นฟูภูมิทัศน์อันเนื่องมาจากได้รับการขึ้นทะเบียนย่านชุมชนเก่าริมน้ำภาค 2. ย่านชุมชน
ริมคลองฝั่งใต้ เป็นย่านชุมชนที่มีความหลากหลายทางชาติพันธุ์และศาสนา จึงเหมาะสมต่อการ
ควบคุมและฟื้นฟูภูมิทัศน์เพื่อรองรับวิถีชีวิตร่วมสมัยต่อไป

58060213 : Major (Master of Landscape Architecture Program)

Keyword : Cultural Landscape, Floodplain, Monkey Cheek Project

MR. STHAPAT SOICHAMPAR : CULTURAL LANDSCAPE MANAGEMENT: A CASE STUDY OF BANGBAN RIVERSIDE COMMUNITY AMPHOE BANGBAN, PRANAKORN SRI AYUTTHAYA PROVINCE THESIS ADVISOR : ASSOCIATE PROFESSOR CHAISIT DANKITIKUL, Ph.D.

The objective of the cultural landscape management of Bangban Riverside Community, along Bangban Canal, the study areas which is part of the Water Management Bangban Monkey's Cheek Project. For a lead to the determination of the study areas to conserve and control reducing the impact on the cultural landscape.

The Bangban riverside community developed from communities that settled on the western trade route of the island of Ayutthaya since the Ayutthaya period. The Bangban canal networks and floodplain are important natural resources, lead to the community has ethnic diversity and amalgamate culture. It is an agricultural society that continues until the area of the community becomes part of the monkey's cheek project and land-use causes landscape changes that affect lifestyle agricultural pathways and cultural landscape heritage.

This study of cultural landscape management follows the guidelines the cultural landscape management of the Australian Alps National Parks to studying the development of cultural landscape and composing information on landscape elements, according to each period explore with notes on physical maps and interview stakeholders. To assess the value and importance of the cultural landscape, analyze conditions of the area in terms of potentials and risks to the cultural landscape. Then summarize to propose ways to contemporary cultural landscape management.

From the analysis and study of cultural landscape value, the area for conservation and control of the cultural landscape can be specified in 2 areas: 1) The communities on the northern bank of the canal are urgent importance for conservation, control and restoration of the landscape since being registered in the old riverside community region. 2) The communities on the The objective of the

cultural landscape management of Bangban Riverside Community, along Bangban Canal, the study areas which is part of the Water Management Bangban Monkey's Cheek Project. For a lead to the determination of the study areas to conserve and control reducing the impact on the cultural landscape.

The Bangban riverside community developed from communities that settled on the western trade route of the island of Ayutthaya since the Ayutthaya period. The Bangban canal networks and floodplain are important natural resources, lead to the community has ethnic diversity and amalgamate culture. It is an agricultural society that continues until the area of the community becomes part of the monkey's cheek project and land-use causes landscape changes that affect lifestyle agricultural pathways and cultural landscape heritage.

This study of cultural landscape management follows the guidelines the cultural landscape management of the Australian Alps National Parks to studying the development of cultural landscape and composing information on landscape elements, according to each period explore with notes on physical maps and interview stakeholders. To assess the value and importance of the cultural landscape, analyze conditions of the area in terms of potentials and risks to the cultural landscape. Then summarize to propose ways to contemporary cultural landscape management.

From the analysis and study of cultural landscape value, the area for conservation and control of the cultural landscape can be specified in 2 areas: 1) The communities on the northern bank of the canal are urgent importance for conservation, control and restoration of the landscape since being registered in the old riverside community region. 2) The communities on the

กิตติกรรมประกาศ

การศึกษาครั้งนี้สำเร็จได้ด้วยความสามารถและการให้คำปรึกษาของ รองศาสตราจารย์ ดร. ชัยสิทธิ์ ด้านกิตติคุณ ที่ปรึกษาในการการศึกษาครั้งนี้ ตลอดจนคณาจารย์จากสาขาวิชาภูมิสถาปัตยกรรมทุกท่าน ประธานกรรมการคุมสอบ ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. สินีนาถ ศุภรัตน์เมธี และกรรมการภายนอก ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. ม.ล. วุฒิพงษ์ ทวีวงศ์ ที่ได้ชี้แนะแนวทางสำหรับงานฉบับนี้จนสำเร็จด้วยดี

ขอบคุณเพื่อน ๆ สาขาวิชาภูมิสถาปัตยกรรมทุกคนที่ช่วยกันประทับประคอง ช่วยเหลือกันจนการศึกษาสำเร็จ

ขอบคุณชาวชุมชนบางบาลที่ให้ความร่วมมือและความรู้อันเป็นประโยชน์ต่อการศึกษานี้ โดยเปิดมุมมองให้เห็นสภาพตามความเป็นจริงและรับฟังมุมมองจากทุก ๆ ฝ่ายที่มีส่วนได้ส่วนเสียโดยไม่ตัดสิน

ขอบคุณครอบครัวที่คอยให้กำลังใจและติดตามความคืบหน้า และผู้สนับสนุนในด้านการงานที่ ให้สามารถประกอบอาชีพและพร้อม ๆ กับดำเนินการศึกษานี้จนสำเร็จ

สถาปัตย์ สร้อยจำปา

สารบัญ

	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย.....	ง
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ.....	ฉ
กิตติกรรมประกาศ.....	ช
สารบัญ.....	ฉ
สารบัญตาราง.....	ช
สารบัญภาพและแผนภาพ.....	ฅ
บทที่ 1 บทนำ.....	1
1.1 ความเป็นมาและความสำคัญ.....	1
1.2 วัตถุประสงค์ของการศึกษา.....	2
1.3 คำถามของการศึกษา.....	2
1.4 ขอบเขตการศึกษา.....	3
1.5 ขั้นตอนในการศึกษา.....	4
1.6 ประโยชน์ในการศึกษา.....	4
1.7 นิยามศัพท์เฉพาะ.....	4
บทที่ 2 การศึกษาทฤษฎี แนวความคิด เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง.....	6
2.1 แนวความคิดเกี่ยวกับภูมิทัศน์วัฒนธรรม.....	6
2.1.1 นิยามและความหมายของภูมิทัศน์วัฒนธรรม.....	6
2.1.2 วัตถุประสงค์ในการจัดการภูมิทัศน์วัฒนธรรม.....	11
2.2 การจำแนกประเภทและองค์ประกอบภูมิทัศน์วัฒนธรรม.....	12
2.2.1 การจำแนกประเภทภูมิทัศน์วัฒนธรรม.....	12
2.2.2 องค์ประกอบในการศึกษาภูมิทัศน์วัฒนธรรม.....	13

2.3	วิธีการดำเนินการจัดการและประเมินคุณค่าภูมิทัศน์วัฒนธรรม	16
2.3.1	แนวคิดการจัดการภูมิทัศน์วัฒนธรรม	16
2.3.2	การประเมินคุณค่าที่เกี่ยวข้องกับภูมิทัศน์วัฒนธรรม	21
2.3.3	รูปแบบและวิธีการจัดการภูมิทัศน์วัฒนธรรม	22
2.4	ข้อมูลโครงการแก้มลิงบางบาล (1) และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง	25
2.4.1	ข้อมูลโครงการแก้มลิงบางบาล (1).....	25
2.4.2	เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องโครงการแก้มลิง อ.บางบาล.....	29
บทที่ 3	การดำเนินการศึกษา.....	31
3.1	กรอบแนวความคิดในการศึกษาภูมิทัศน์วัฒนธรรมชุมชนริมคลองบางบาล.....	32
3.1.1	องค์ประกอบภูมิทัศน์วัฒนธรรม.....	35
3.1.2	พัฒนาการของภูมิทัศน์วัฒนธรรม	35
3.1.3	การประเมินคุณค่าและความสำคัญของภูมิทัศน์วัฒนธรรม	35
3.1.4	สภาพปัจจุบันและปัจจัยที่ส่งผลต่อภูมิทัศน์วัฒนธรรม	36
3.1.5	การจัดทำข้อเสนอเพื่อแนะแนวทางในการจัดการภูมิทัศน์วัฒนธรรม	36
3.2	พื้นที่ศึกษา.....	36
3.3	เครื่องมือที่ใช้ในการศึกษา.....	36
3.3.1	การบันทึกและการสำรวจลักษณะทางกายภาพของพื้นที่	36
3.3.2	การสัมภาษณ์ ความคิดเห็นของผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้องในพื้นที่.....	37
3.4	การเก็บรวบรวมข้อมูลและการวิเคราะห์ข้อมูล.....	37
3.4.1	การเก็บข้อมูลทุติยภูมิ.....	37
3.4.2	การเก็บข้อมูลปฐมภูมิ.....	37
3.4.3	การวิเคราะห์ข้อมูล	37
บทที่ 4	สภาพแวดล้อมและบริบทของพื้นที่ศึกษา.....	38
4.1	ข้อมูลทั่วไปของอำเภอบางบาล	38

4.1.1	ลักษณะภูมิประเทศ	39
4.1.2	สภาพภูมิอากาศ	39
4.1.3	ฤดูน้ำหลาก.....	40
4.1.4	ลักษณะประชากร.....	40
4.2	บริบทของชุมชนริมคลองบางบาล	42
4.2.1	ความเป็นมาของพื้นที่ศึกษา.....	42
4.2.2	การคมนาคม.....	42
4.2.3	แม่น้ำลำคลองสายสำคัญ	43
4.2.4	การเปลี่ยนแปลงทางน้ำคลองบางบาลหรือแม่น้ำเจ้าพระยาสายเดิม	44
4.3	องค์ประกอบภูมิทัศน์วัฒนธรรมชุมชนริมคลองบางบาล	45
4.3.1	องค์ประกอบทางภูมิทัศน์	45
4.3.2	องค์ประกอบทางประวัติศาสตร์.....	58
4.3.3	องค์ประกอบทางสังคมและวัฒนธรรม	71
บทที่ 5	พัฒนาการและการประเมินคุณค่าภูมิทัศน์วัฒนธรรมชุมชนริมคลองบางบาล	81
5.1	ช่วงที่ 1 พ.ศ. 1893 – พ.ศ. 2246: สมัยกรุงศรีอยุธยาถึงกรุงศรีอยุธยาตอนปลาย	81
5.1.1	ช่วงระหว่างพ.ศ. 1893: สมัยสถาปนากรุงศรีอยุธยา.....	82
5.1.2	ช่วงระหว่างพ.ศ.2091 - พ.ศ.2111: หลักฐานชาวต่างชาติ.....	83
5.2	ช่วงที่ 2 พ.ศ. 2310 - พ.ศ. 2394: สมัยการกรุงศรีอยุธยาครั้งที่ 2 ถึงช่วงต้นกรุงรัตนโกสินทร์ ในรัชสมัยที่ 1 - 3	85
5.2.1	ช่วงระหว่าง พ.ศ. 2310 - พ.ศ. 2394: สมัยการเสียกรุงครั้งที่ 2 ถึงช่วงต้นกรุง รัตนโกสินทร์	86
5.3	ช่วงที่ 3 พ.ศ. 2393 - พ.ศ. 2497: กรุงรัตนโกสินทร์ในสมัยรัชกาลที่ 4 - 7	88
5.3.1	ช่วงระหว่างพ.ศ. 2397 - พ.ศ. 2398: ช่วงหลังสนธิสัญญาเบาว์ริง	89
5.3.2	ช่วงระหว่างพ.ศ. 2400 - พ.ศ. 2453: ที่นาและระบบชลประทาน	89

5.4 ช่วงที่ 4 พ.ศ. 2500 – ปัจจุบัน: หลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง.....	91
5.4.1 ช่วงเวลาหลังพ.ศ. 2500: เปิดดำเนินเขื่อนเจ้าพระยาและโครงสร้างพื้นฐาน	92
5.4.2 ช่วงเวลาหลังพ.ศ. 2554 – ปัจจุบัน: การบริหารจัดการน้ำในลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา	92
5.5 สรุปความสัมพันธ์พัฒนาการและองค์ประกอบภูมิทัศน์วัฒนธรรม	95
5.6 การจัดการข้อมูลและสรุปองค์ประกอบภูมิทัศน์วัฒนธรรมชุมชนริมคลองบางบาล	100
5.6.1 การระบุประเภทของภูมิทัศน์วัฒนธรรมชุมชนริมคลองบางบาล.....	100
5.6.2 สรุปลักษณะที่สำคัญของภูมิทัศน์วัฒนธรรมในสถานการณ์ปัจจุบัน	103
บทที่ 6 การประเมินคุณค่าและการจัดการภูมิทัศน์วัฒนธรรม	107
6.1 การประเมินคุณค่าและความสำคัญภูมิทัศน์วัฒนธรรม	107
6.1.1 คุณค่าทางสุนทรียะ.....	107
6.1.2 คุณค่าทางประวัติศาสตร์	108
6.2 สรุปการรายงานของเอกลักษณ์เฉพาะตัว	111
6.3 การวิเคราะห์สถานการณ์เพื่อกำหนดวัตถุประสงค์ในการจัดการภูมิทัศน์วัฒนธรรม.....	113
6.3.1 ศักยภาพ ภัยคุกคาม และผลกระทบของภูมิทัศน์วัฒนธรรมชุมชนริมคลองบางบาล.	114
6.3.2 บริเวณที่มีศักยภาพและเสี่ยงต่อการกระทบของภูมิทัศน์วัฒนธรรม	121
6.3.3 วัตถุประสงค์ระยะสั้น (Immediate Objective).....	124
6.3.4 วัตถุประสงค์ระยะยาว (Development Objective).....	125
6.4 แนวทางในการจัดการภูมิทัศน์วัฒนธรรมชุมชนริมคลองบางบาล	125
6.4.1 รูปแบบและวิธีการจัดการภูมิทัศน์วัฒนธรรมและหลักการจัดการสิ่งแวดล้อมธรรมชาติและศิลปกรรม.....	126
6.4.2 แนวทางจัดการพื้นที่ที่มีองค์ประกอบด้านภูมิทัศน์วัฒนธรรม	128
6.4.3 แนวทางจัดการภูมิทัศน์ที่มีศักยภาพและเสี่ยงต่อภูมิทัศน์วัฒนธรรมชุมชนริมคลองบางบาล.....	129
6.5 แนวความคิดที่เกี่ยวกับมาตรการและแรงจูงใจในการอนุรักษ์	133

6.5.1	มาตรการแรงจูงใจ (Enabling Measure).....	133
6.5.2	มาตรการเชิงควบคุม (Controlling Measure).....	133
6.6	สรุปการเสนอแนวทางการจัดการภูมิทัศน์วัฒนธรรม.....	134
บทที่ 7	บทสรุป.....	135
7.1	สรุปผลการศึกษา.....	135
7.1.1	การศึกษาทฤษฎีและแนวความคิดที่เกี่ยวข้องในการศึกษา.....	135
7.1.2	การดำเนินการศึกษา.....	135
7.1.3	ผลการวิเคราะห์องค์ประกอบในการจัดการภูมิทัศน์วัฒนธรรมชุมชน.....	135
7.1.4	การประเมินคุณค่าและความสำคัญทางภูมิทัศน์วัฒนธรรม.....	137
7.1.5	ผลการวิเคราะห์สถานการณ์ ศักยภาพและอุปสรรคต่อภูมิทัศน์วัฒนธรรม.....	137
7.1.6	ผลจากคำถามการศึกษา.....	138
7.1.7	ข้อเสนอแนะแนวทางในการจัดการภูมิทัศน์วัฒนธรรม.....	139
7.2	อุปสรรคและข้อจำกัดในการศึกษา.....	139
7.2.1	การเก็บและรวบรวมข้อมูล.....	140
7.2.2	การดำเนินการศึกษา.....	140
7.2.3	การวิเคราะห์ข้อมูล.....	140
7.2.4	แนวทางการจัดการภูมิทัศน์วัฒนธรรม.....	140
7.3	ข้อเสนอแนะสำหรับการศึกษา.....	141
	รายการอ้างอิง.....	142
	ประวัติผู้เขียน.....	146

สารบัญตาราง

หน้า

ตารางที่ 1	การแบ่งหมวดหมู่องค์ประกอบภูมิทัศน์วัฒนธรรมของคณะกรรมการมรดกออสเตรเลีย	13
ตารางที่ 2	การแบ่งหมวดหมู่องค์ประกอบภูมิทัศน์วัฒนธรรมของกรมอุทยานแห่งชาติสหรัฐอเมริกา	14
ตารางที่ 3	กรอบความคิดในการศึกษา	32
ตารางที่ 4	ขั้นตอนการศึกษาองค์ประกอบเพื่อประเมินความสำคัญ	34
ตารางที่ 5	ศาสนาสถาณบริเวณพื้นที่ศึกษา	60
ตารางที่ 6	ปฏิทินเกษตรกรรม ข้าว	77
ตารางที่ 7	ปฏิทินเกษตรกรรม พืชผล	78
ตารางที่ 8	ขั้นตอนผลิตอิฐมอญ	80
ตารางที่ 9	ช่วงเวลาพัฒนาการภูมิทัศน์วัฒนธรรมชุมชนริมคลองบางบาลและบริบทภูมิทัศน์วัฒนธรรมชุมชนน้ำในลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา	94
ตารางที่ 10	ลำดับช่วงเวลาพัฒนาการภูมิทัศน์วัฒนธรรมชุมชนริมคลองบางบาล	95
ตารางที่ 11	ตารางพัฒนาการองค์ประกอบภูมิทัศน์วัฒนธรรมชุมชนริมคลองบางบาล	97
ตารางที่ 12	แผนผังความสัมพันธ์ภูมิทัศน์วัฒนธรรม	101
ตารางที่ 13	ระดับความสัมพันธ์ขององค์ประกอบภูมิทัศน์วัฒนธรรม	106
ตารางที่ 14	การสัมภาษณ์ผู้ที่เกี่ยวข้องโครงการแก้มลิงและภูมิทัศน์วัฒนธรรม	113

สารบัญภาพและแผนภาพ

	หน้า
ภาพที่ 1 อุทกภัยของอำเภอบางบาล จังหวัดพระนครศรีอยุธยา พ.ศ.2560	2
ภาพที่ 2 แผนที่ตั้งชุมชนริมคลองบางบาลและเกาะเมืองอยุธยา	3
ภาพที่ 3 พื้นที่ลุ่มน้ำ	5
ภาพที่ 4 ลักษณะที่ราบน้ำท่วมถึง (Floodplain)	5
ภาพที่ 5 แผนผังความสัมพันธ์ในการศึกษาภูมิทัศน์วัฒนธรรม	8
ภาพที่ 6 กระบวนการจัดการภูมิทัศน์วัฒนธรรมตามแนวทางประเทศออสเตรเลีย	20
ภาพที่ 7 ขอบเขตการอนุรักษ์แหล่งธรรมชาติและศิลปกรรม	25
ภาพที่ 8 ลำน้ำโดยรอบโครงการแก้มลิง	27
ภาพที่ 9 การพัฒนาผังเมืองจังหวัดพระนครศรีอยุธยาและอำเภอบางบาล	38
ภาพที่ 10 ลักษณะทางภูมิประเทศในบริเวณลุ่มน้ำเจ้าพระยา	39
ภาพที่ 11 ตำแหน่งที่ตั้งชุมชนริมคลองบางบาลในแผนที่ลุ่มน้ำเจ้าพระยา	41
ภาพที่ 12 แผนที่แสดงคลองบางบาลในแผนที่แม่น้ำเจ้าพระยา	43
ภาพที่ 13 แผนที่แสดงแม่น้ำเจ้าพระยา คลองบางบาล และคลองมหาพรหมณ์	44
ภาพที่ 14 ลำดับการเปลี่ยนแปลงพื้นที่ศึกษา ตั้งแต่ พ.ศ. 2496 – 2560	46
ภาพที่ 15 สภาพการใช้พื้นที่ของชุมชนริมฝั่งคลอง	48
ภาพที่ 16 ลักษณะทางภูมิทัศน์พื้นที่ศึกษาและที่อยู่อาศัย	48
ภาพที่ 17 ลักษณะทางภูมิทัศน์พื้นที่ศึกษาและรูปตัดถนนคันชลประทานแก้มลิงบางบาล (1)	50
ภาพที่ 18 ลักษณะที่อยู่อาศัยแบบเรือนใต้ถุน	53
ภาพที่ 19 ลักษณะที่อยู่อาศัยที่สร้างบนที่ดินถม	53
ภาพที่ 20 ลักษณะที่อยู่อาศัยที่พื้นที่ประกอบอาชีพในบริเวณที่อยู่อาศัย	54

ภาพที่ 21	ผังเมืองรวมชุมชนบางบาล-มหาพรหมามณ์ พ.ศ.2555 ปรับขยายจากผังรวมจังหวัด พระนครศรีอยุธยา พ.ศ.2560.....	55
ภาพที่ 22	ลักษณะที่อยู่อาศัยแบบเรือนหมู่.....	56
ภาพที่ 23	ลักษณะที่อยู่อาศัยแบบเครือญาติ.....	57
ภาพที่ 24	ลักษณะที่อยู่อาศัยแบบชุมชนเมือง.....	58
ภาพที่ 25	ศาสนสถานและโบราณสถานในพื้นที่ศึกษา.....	61
ภาพที่ 26	ภาพแสดงหลักโบราณคดีภายในบริเวณ.....	64
ภาพที่ 27	แผนที่แสดงความสำคัญคลองบางบาลและคลองมหาพรหมณ์.....	65
ภาพที่ 28	แผนที่กรุงศรีอยุธยาของ วินเซนโซ โครโรเนลลิ.....	67
ภาพที่ 29	แผนที่ประกอบจดหมายเหตุของ เดอลาลูแบร์.....	68
ภาพที่ 30	แผนที่ของวาเลนไทน์.....	68
ภาพที่ 31	แผนที่ไตรภูมิสมัยอยุธยา - ธนบุรี.....	69
ภาพที่ 32	แผนที่การเดินทางสงครามยุทธหัตถีของสมเด็จพระนเรศวรมหาราช.....	70
ภาพที่ 33	แผนที่ตั้งค่ายพม่าและด่านขนอน.....	71
ภาพที่ 34	เส้นทางการท่องเที่ยวชุมชนชาวบ้านมอญ.....	73
ภาพที่ 35	เส้นทางท่องเที่ยวบ้านฝึมด.....	74
ภาพที่ 36	แผนที่ย่านชุมชนเก่าชุมชนบ้านริมคลองบางบาล.....	74
ภาพที่ 37	ทุ่งนาบางบาล.....	76
ภาพที่ 38	ลำดับการเปลี่ยนแปลงแม่น้ำเจ้าพระยา.....	82
ภาพที่ 39	แผนที่แสดงแม่น้ำเจ้าพระยาสมัยอยุธยาตอนต้น.....	83
ภาพที่ 40	แผนที่แสดงแผนที่แสดงคลองมหาพรหมณ์จากชาวต่างชาติ.....	84
ภาพที่ 41	แผนที่แสดงแม่น้ำเจ้าพระยาสมัยอยุธยาตอนกลาง.....	85
ภาพที่ 42	แผนที่แสดงแม่น้ำเจ้าพระยาสมัยการเสียกรุงครั้งที่ 2 ถึงช่วงต้นกรุงรัตนโกสินทร์.....	88
ภาพที่ 43	แผนที่แสดงแม่น้ำเจ้าพระยาช่วงหลังพ.ศ.2400.....	91

ภาพที่ 44	ลักษณะโครงการแก้มลิงบางบาลและคลองบางบาล	93
ภาพที่ 45	พัฒนาการภูมิทัศน์วัฒนธรรมชุมชนริมคลองบางบาลช่วงที่ 1	98
ภาพที่ 46	พัฒนาการภูมิทัศน์วัฒนธรรมชุมชนริมคลองบางบาลช่วงที่ 2	98
ภาพที่ 47	พัฒนาการภูมิทัศน์วัฒนธรรมชุมชนริมคลองบางบาลช่วงที่ 3	99
ภาพที่ 48	พัฒนาการภูมิทัศน์วัฒนธรรมชุมชนริมคลองบางบาลช่วงที่ 4	99
ภาพที่ 49	แผนที่มรดกทางภูมิทัศน์	102
ภาพที่ 50	แผนที่มรดกทางวัฒนธรรม	103
ภาพที่ 51	ทัศนียภาพแสดงคุณค่าด้านสุนทรีย์ของชุมชนริมคลองทางฝั่งเหนือ	108
ภาพที่ 52	ทัศนียภาพแสดงคุณค่าด้านสุนทรีย์ของชุมชนริมคลองทางฝั่งใต้	108
ภาพที่ 53	ทัศนียภาพแสดงคุณค่าทางประวัติศาสตร์	109
ภาพที่ 54	ทัศนียภาพแสดงคุณค่าทางประวัติศาสตร์	109
ภาพที่ 55	ทัศนียภาพแสดงคุณค่าเกี่ยวกับด้านสังคมและวัฒนธรรม	110
ภาพที่ 56	ทัศนียภาพแสดงคุณค่าเกี่ยวกับด้านสังคมและวัฒนธรรม	110
ภาพที่ 57	ทัศนียภาพแสดงคุณค่าเกี่ยวกับด้านเอกลักษณ์เฉพาะท้องถิ่น	111
ภาพที่ 58	ทัศนียภาพแสดงคุณค่าเกี่ยวกับด้านเอกลักษณ์เฉพาะท้องถิ่น	111
ภาพที่ 59	สภาพคลองบางบาล	114
ภาพที่ 60	วัดบริเวณริมคลองบางบาล	115
ภาพที่ 61	ชุมชนริมคลองบางบาล	116
ภาพที่ 62	องค์ประกอบลักษณะพิเศษ	116
ภาพที่ 63	สัมปทานทำทรายและการรुक้ำลำน้ำ	119
ภาพที่ 64	มลภาวะจากการขนส่ง	119
ภาพที่ 65	การปรับปรุงภูมิทัศน์จากการขาดความเข้าใจ	119
ภาพที่ 66	บริเวณมีศักยภาพเหมาะสมแก่นุรักษ์และควบคุมภูมิทัศน์วัฒนธรรม	123
ภาพที่ 67	บริเวณเสี่ยงต่อความสำคัญภูมิทัศน์วัฒนธรรม	124

ภาพที่ 68 แนวทางการภูมิทัศน์ในบริเวณชุมชนริมคลองฝั่งเหนือ 131

ภาพที่ 69 แนวทางการภูมิทัศน์ในบริเวณชุมชนริมคลองฝั่งใต้ 132

บทที่ 1

บทนำ

1.1 ความเป็นมาและความสำคัญ

ทรัพยากรธรรมชาติเป็นกระบวนการทางธรรมชาติที่มนุษย์ไม่สามารถควบคุมปริมาณให้ได้ตามความต้องการ มนุษย์จึงปรับตัวให้เข้ากับสภาพแวดล้อมและเรียนรู้เพื่อหาแนวทางในการจัดการทรัพยากรให้สอดคล้องตามความต้องการรองรับกิจกรรมการพัฒนาของสังคมของตน จนสามารถพัฒนาเป็นสังคมเมืองอย่างในปัจจุบัน ผลลัพธ์ที่ได้จากการพัฒนานี้อาจกล่าวได้ว่า คือปฏิสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์และสิ่งแวดล้อม ถ่ายทอดผ่านวิถีชีวิต ภูมิปัญญา วัฒนธรรม หรือศิลปกรรม ฯลฯ

“ภูมิทัศน์วัฒนธรรม” (Cultural Landscape) เป็นทฤษฎีและแนวทางการจัดการที่มีเนื้อหาเกี่ยวข้องกับการศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์และสิ่งแวดล้อม การศึกษาการจัดการภูมิทัศน์วัฒนธรรมจึงเป็นแนวทางในการศึกษาถึงความสำคัญและคุณค่าของภูมิทัศน์วัฒนธรรมเพื่อนำไปสู่การจัดการทรัพยากรทางธรรมชาติและมรดกทางวัฒนธรรมอย่างเหมาะสมเป็นไปตาม “การพัฒนาอย่างยั่งยืน” (Sustainable Development) ร่วมสมัยต่อไป

จังหวัดพระนครศรีอยุธยามีลักษณะเด่นทางภูมิทัศน์เป็นที่ราบน้ำท่วมถึง และมีแม่น้ำ ลำคลอง เป็นทรัพยากรทางธรรมชาติที่สำคัญที่หล่อเลี้ยงผืนแผ่นดินให้เกิดความอุดมสมบูรณ์ สะท้อนเป็น “ภูมินาม” (Toponym) คำว่า “บาง” ซึ่งเป็นคำนำหน้าของ 5 อำเภอจากทั้งหมด 16 อำเภอ ของจังหวัดพระนครศรีอยุธยา โดยหนึ่งในนั้น คือ อำเภอบางบาลซึ่งมีลักษณะทางภูมิประเทศมีลำน้ำหลายสายล้อมรอบพื้นที่ราบลุ่มขนาดใหญ่ส่งผลให้พื้นที่ที่มีความเหมาะสมทางด้านเกษตรกรรมซึ่งเป็นพื้นที่หนองน้ำตามธรรมชาติ และวิถีชีวิตของ “สังคมลุ่มแม่น้ำ” (Riverine Society)

ลักษณะภูมิประเทศของอำเภอบางบาลจึงมีศักยภาพจนสามารถพัฒนาพื้นที่เป็นโครงการนำร่องการบริหารจัดการและพัฒนาพื้นที่เกษตรเป็นพื้นที่รับน้ำนองเพื่อการบรรเทาอุทกภัยขนาดกลางถึงขนาดใหญ่ของพื้นที่ลุ่มน้ำเจ้าพระยาตามแนวพระราชดำริแก้มลิงพื้นที่บางบาล (1) ซึ่งมีการดำเนินการวิจัย ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2550 – พ.ศ. 2551 โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อปรับปรุงพัฒนาพื้นที่เกษตรตามธรรมชาติให้เป็นพื้นที่เกษตรรับน้ำ และเป็นพื้นที่หนองน้ำ เพื่อบรรเทาอุทกภัยก่อนเข้าสู่กรุงเทพมหานคร ซึ่งเริ่มดำเนินโครงการนับตั้งแต่ปี พ.ศ.2555 เป็นต้นมา

ชุมชนริมคลองบางบาลตั้งถิ่นฐานอยู่ตลอดแนวสองฝั่งคลองบางบาลอยู่นอกพื้นที่คันกั้นน้ำโครงการแก้มลิงบางบาล (1) มีลักษณะการอยู่อาศัยแบบสังคมลุ่มแม่น้ำ กล่าวคือชุมชนนี้พัฒนาจากชุมชนที่ตั้งอยู่บนเส้นทางการค้าที่สำคัญในสมัยอยุธยาสู่ชุมชนเกษตรกรรมและยังคงดำเนินวิถีชีวิตและทำเกษตรกรรมเป็นหลัก (ศรีศักร วัลลิโภดม, 2560) โดยปลูกข้าวเป็นพืชเศรษฐกิจ และมีอิฐมอญเป็นสินค้าหัตถกรรมเป็นเอกลักษณ์ของชุมชน ส่งผลให้ชุมชนมีความหลากหลายชาติพันธุ์ ผสมผสาน

ทางวัฒนธรรมและยังคงเหลือร่องรอยทางประวัติศาสตร์ในสมัยอยุธยาให้สามารถศึกษาเพิ่มเติมต่อไป จากสถานการณ์ของชุมชนซึ่งกลายเป็นส่วนหนึ่งของโครงการนำร่องการบริหารจัดการน้ำ โครงการแก้มลิงบางบาล (1) ส่งผลโดยตรงต่อการเปลี่ยนแปลงภูมิทัศน์ วิถีชีวิตและวิถีทางเกษตรของชุมชน ดังนั้นการศึกษาพัฒนาการและความสัมพันธ์ของภูมิทัศน์วัฒนธรรมจึงมีวัตถุประสงค์เพื่อประเมินคุณค่าและความสำคัญของภูมิทัศน์วัฒนธรรม และการปรับตัวของชุมชนจากการเปลี่ยนแปลงภูมิทัศน์และการบริหารจัดการน้ำเพื่อเป็นกรณีศึกษาในการจัดการภูมิทัศน์วัฒนธรรมแบบชุมชนริมคลองร่วมสมัยต่อไป

ภาพที่ 1 อุทกภัยของอำเภอบางบาล จังหวัดพระนครศรีอยุธยา พ.ศ.2560
ที่มา: เข้าถึงได้ <https://www.youtube.com/watch?v=OELZO-x1tNY>,
เข้าถึงเมื่อ 3 มีนาคม 2560

1.2 วัตถุประสงค์ของการศึกษา

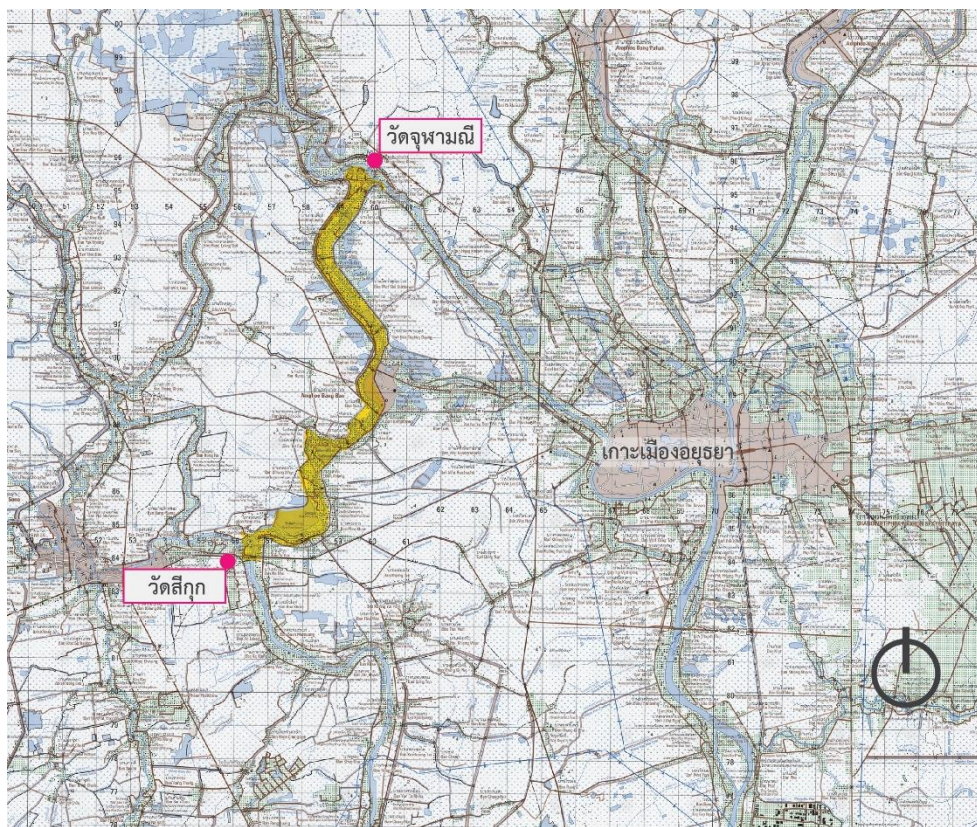
- 1) เพื่อศึกษาแนวความคิดและทฤษฎีที่เกี่ยวข้องกับการจัดการภูมิทัศน์วัฒนธรรม
- 2) เพื่อศึกษาพัฒนาการและความสัมพันธ์ระหว่างสิ่งแวดล้อมและชุมชน
- 3) เพื่อวิเคราะห์และประเมินความสำคัญ ภูมิทัศน์วัฒนธรรมชุมชนริมคลองบางบาล
- 4) เพื่อหาแนวทางที่เหมาะสมต่อการจัดการภูมิทัศน์วัฒนธรรมร่วมสมัย

1.3 คำถามของการศึกษา

- 1) ภูมิทัศน์วัฒนธรรมชุมชนริมคลองบางบาลคืออะไร
- 2) ภูมิทัศน์วัฒนธรรมของชุมชนมีพัฒนาการเป็นอย่างไร
- 3) แนวทางจัดการภูมิทัศน์วัฒนธรรมชุมชนริมคลองบางบาลที่เหมาะสมควรเป็นอย่างไร

1.4 ขอบเขตการศึกษา

1) ขอบเขตด้านพื้นที่ของชุมชนริมคลองบางบาลตั้งอยู่บริเวณนอกคันกั้นน้ำโครงการแก้มลิงบางบาล (1) เริ่มจากทิศเหนือตั้งแต่แพรงแม่น้ำวัดจุฬามณียาวจรดวัดสีกุกทางทิศใต้ ซึ่งอยู่ในเขตอำเภอบางบาล จังหวัดพระนครศรีอยุธยา

ภาพที่ 2 แผนที่ตั้งชุมชนริมคลองบางบาลและเกาะเมืองอยุธยา

ที่มา: กรมแผนที่ทหาร

2) ขอบเขตด้านเนื้อหา

ศึกษาแนวความคิดและทฤษฎีในเรื่องที่เกี่ยวข้องกับภูมิทัศน์วัฒนธรรมเพื่อศึกษาพัฒนาการและความสัมพันธ์ระหว่างสิ่งแวดล้อมและชุมชน วิเคราะห์องค์ประกอบและประเมินความสำคัญของภูมิทัศน์วัฒนธรรม เพื่อเสนอแนวทางในการจัดการภูมิทัศน์วัฒนธรรมที่เหมาะสมร่วมสมัย

1.5 ขั้นตอนในการศึกษา

- 1) ศึกษารวบรวม แนวคิด ทฤษฎี เอกสารงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับภูมิทัศน์วัฒนธรรมและข้อมูลเชิงประวัติศาสตร์ของพื้นที่ศึกษา
- 2) สืบค้นพื้นที่ศึกษาเชิงประจักษ์และการสัมภาษณ์โดยนำข้อมูลสภาพทั่วไปของพื้นที่ศึกษา เรื่องเล่า ประวัติศาสตร์ ภาพถ่ายพื้นที่ศึกษา เพื่อนำข้อมูลดังกล่าวมาระบุบนแผนที่
- 3) จำแนกประเภทและความสำคัญของภูมิทัศน์วัฒนธรรมเพื่อจัดการข้อมูล โดยจำแนกสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติและทางวัฒนธรรมเพื่อระบุบนแผนที่
- 4) วิเคราะห์ข้อมูลสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติและทางวัฒนธรรมที่ได้จากการสำรวจประกอบกับข้อมูลของพื้นที่ศึกษาในด้านต่าง ๆ เพื่อแสดงความสำคัญของภูมิทัศน์วัฒนธรรมในแต่ละองค์ประกอบ
- 5) วิเคราะห์สถานการณ์ในปัจจุบันทั้งปัจจัยภายในและปัจจัยภายนอก ทั้งศักยภาพและความเสี่ยงของพื้นที่ศึกษาเพื่อคาดการณ์แนวโน้มในอนาคต
- 6) สรุปผลและจัดทำข้อเสนอแนะแนวทางในการจัดการภูมิทัศน์วัฒนธรรมพื้นที่ศึกษา

1.6 ประโยชน์ในการศึกษา

สืบเนื่องมาจากพื้นที่ศึกษาเป็นส่วนหนึ่งของโครงการนำร่องการบริหารจัดการน้ำโครงการแก้มลิงบางบาล (1) ส่งผลโดยตรงต่อการเปลี่ยนแปลงภูมิทัศน์ วิถีชีวิตและวิถีทางเกษตรของชุมชน การศึกษาค้นคว้านี้อาจเป็นกรณีศึกษาในการจัดการภูมิทัศน์วัฒนธรรมแบบชุมชนริมคลองร่วมสมัยต่อไป

1.7 นิยามศัพท์เฉพาะ

“ลุ่มน้ำ” (Watershed) หมายถึง บริเวณพื้นที่ล้อมรอบด้วยสันปันน้ำ (Boundary) เป็นพื้นที่รับน้ำฝนไหลรวมกันเป็นลำน้ำสายย่อย ๆ ไหลมาบรรจบรวมกันสู่แม่น้ำสายหลัก (Mainstream) จนไหลออกปากน้ำ (Outlet) ในที่สุด

“ที่ราบน้ำท่วมถึง” (Floodplain) หมายถึง ที่ราบริมแม่น้ำหรือที่ลาดที่ไม่ชันมากซึ่งสามารถเกิดน้ำท่วมหรือน้ำล้นตลิ่งออกมาครอบคลุมพื้นที่ราบส่วนใหญ่เมื่อมีปริมาณน้ำมากกว่าปกติ และเป็นบริเวณที่ตะกอนถูกพัดพาแล้วทับถมสะสมจึงเป็นที่ราบที่มีความอุดมสมบูรณ์และเหมาะแก่การตั้งรกรากของมนุษย์ในอดีต

“ร่องลำนน้ำ” (Floodway) หมายถึง พื้นที่น้ำท่วมหลาก เป็นช่องทางลำนน้ำ แม่น้ำ คลองและแหล่งน้ำทั้งนิ่งและแหล่งน้ำไหล ควรสงวนไว้เพื่อที่ระบายน้ำผ่านน้ำท่วมฐาน ไกล่เคียงที่อยู่ติดน้ำท่วมหลาก หรือสามารถออกแบบให้เป็นทางระบายน้ำหลากฉุกเฉิน

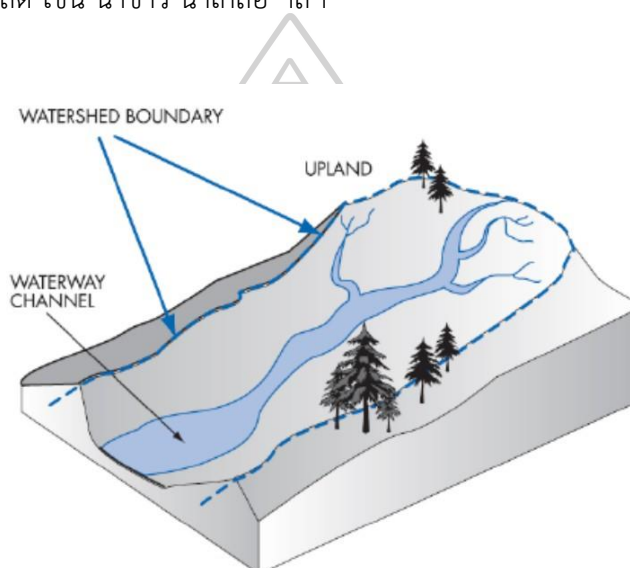
“พื้นที่ขายน้ำท่วม” (Flood Fringe) หมายถึง พื้นที่ระหว่างพื้นที่น้ำท่วมกับทางระบายน้ำ

ท่วมซึ่งจะมีโอกาสเกิดน้ำท่วม

“ฤดูน้ำหลาก” หมายถึง ช่วงเวลาที่น้ำจากภาคเหนือไหลบ่าลงตามแม่น้ำลำคลอง จนปริมาณน้ำเอ่อท่วมที่ราบลุ่ม มักอยู่ในช่วงเดือน ส.ค.-พ.ย.

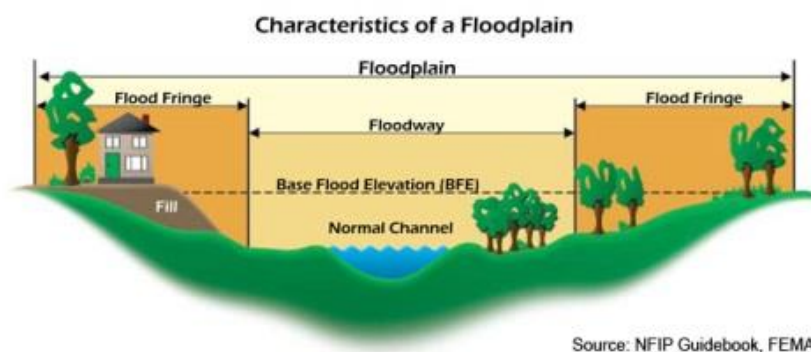
“แก้มลิง” หมายถึง พื้นที่ที่สามารถการกักเก็บน้ำฝนที่มีปริมาณที่มากเกินไปเกินขีดความสามารถในการรับน้ำโดยรอบบริเวณในช่วงเวลาหนึ่งก่อนค่อย ๆ ท่อยระบายลงลำน้ำธรรมชาติหรือระบบระบายน้ำต่าง ๆ

“นา” หมายถึง พื้นที่ที่ราบโดยปรับที่ดินทำเป็นคันกั้นน้ำเป็นแปลง ๆ ในช่วงเวลาที่เหมาะสมเพื่อเพาะปลูกหรือผลิต เช่น นาข้าว นาเกลือ ฯลฯ

ภาพที่ 3 พื้นที่ลุ่มน้ำ

ที่มา: เข้าถึงได้ <http://www.dnr.sc.gov>, เข้าถึงเมื่อ 28 มีนาคม 2560

ภาพที่ 4 ลักษณะที่ราบน้ำท่วมถึง (Floodplain)

ที่มา: เข้าถึงได้ <http://www.co.waushara.wi.us/pView.aspx?id=17318&catid=636>,

เข้าถึงเมื่อ 28 มีนาคม 2560

บทที่ 2

การศึกษาทฤษฎี แนวความคิด เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

บทนี้ได้แบ่งเนื้อหาออกเป็น 4 ส่วน โดยในส่วนของ 1) เป็นเรื่องของความหมาย ทฤษฎี แนวคิด รวมทั้งเอกสาร งานวิจัยและวรรณกรรมที่เกี่ยวข้องกับภูมิทัศน์วัฒนธรรม ส่วนที่ 2) ลักษณะประเภท และองค์ประกอบภูมิทัศน์วัฒนธรรม 3) ระเบียบวิธีและการดำเนินการจัดการภูมิทัศน์วัฒนธรรม 4) งานวิจัยที่มีเนื้อหาเกี่ยวข้อง

2.1 แนวความคิดเกี่ยวกับภูมิทัศน์วัฒนธรรม

แนวความคิดเกี่ยวกับ “ภูมิทัศน์วัฒนธรรม” (Cultural Landscape) ได้รับการแพร่หลายมากขึ้นตั้งแต่ต้นศตวรรษที่ 20 เป็นต้นมา เป็นการศึกษาที่ให้ความสำคัญกับความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์และสิ่งแวดล้อมธรรมชาติเพื่อสร้างความเข้าใจต่อพื้นที่ ผู้คนและธรรมชาติในหลากหลายมิติ เมื่อถึงปี พ.ศ. 2535 แนวความคิดภูมิทัศน์วัฒนธรรมได้รับการยอมรับเข้าสู่อนุสัญญาคุ้มครองมรดกโลก และประเทศไทยอยู่ในฐานะรัฐสมาชิกของอนุสัญญาจึงได้มีการดำเนินงานตามพันธกรณีครั้งนี้นับมากขึ้นมีจุดประสงค์ในการอนุรักษ์ภูมิทัศน์ที่มุ่งเน้นคุณภาพชีวิตและการพัฒนาอย่างยั่งยืน

2.1.1 นิยามและความหมายของภูมิทัศน์วัฒนธรรม

2.1.1.1 สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ กระทรวงวัฒนธรรม และ คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร

คำว่า “ภูมิทัศน์วัฒนธรรม” โดยสำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ กระทรวงวัฒนธรรม และคณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร ได้ให้คำจำกัดความและความหมายไว้ว่า

“ภูมิทัศน์” หมายถึง การรับรู้สภาพแวดล้อมภูมิประเทศทั้งที่ปรากฏตามจริงและภาพลักษณ์ในจิตใจที่รู้สึกได้

“วัฒนธรรม” หมายถึง สิ่งที่มนุษย์ทำขึ้น สร้างขึ้น คิดขึ้น เพื่อใช้ในการดำรงอยู่สืบทอด และพัฒนาสังคมของตนเอง แสดงถึงความเจริญงอกงามของสังคม เป็นประโยชน์ ทั้งทางกาย และทางจิตใจ สอดคล้องกับการแบ่งวัฒนธรรมออกเป็น 2 ส่วน คือ ในส่วนแรก “ทางรูปธรรม” ได้แก่ บ้านเรือน ศาสนสถาน สถาปัตยกรรม ประติมากรรม จิตรกรรม งานฝีมือ หัตถกรรม การแต่งกาย อาหาร การใช้เวลาว่าง การพักผ่อน และสันทนาการ และ ส่วนที่สอง “ทางนามธรรม” ได้แก่ คติความเชื่อ ขนบธรรมเนียม ประเพณี ภาษา วรรณคดี สภาพครอบครัว การเมือง การปกครอง การศึกษา และศาสนา

ดังนั้น “ภูมิทัศน์วัฒนธรรม” คือ การผสมผสานรูปธรรมและนามธรรม ตามที่กลุ่มสังคมนั้น ๆ ยึดถือร่วมกัน และได้กระทำต่อสภาพแวดล้อมภูมิประเทศ เพื่อสร้างความเจริญงอกงาม และพัฒนาสังคมของมนุษย์ หลังจากนั้นสำนักงานสำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติได้จัดหลักสูตร “การจัดการภูมิทัศน์วัฒนธรรม” เพิ่มเติม และได้อธิบายถึงความหมายของภูมิทัศน์วัฒนธรรมไว้ว่าเป็น “พื้นที่ทางภูมิศาสตร์อันประกอบด้วยแหล่งทรัพยากรทางวัฒนธรรมและทรัพยากรทางธรรมชาติซึ่งมีความเกี่ยวเนื่องกับพัฒนาการทางประวัติศาสตร์และมีคุณค่าทางด้านความงามมีสุนทรียะ โดยพื้นที่นั้น ๆ จะสะท้อนเรื่องราว บอกเล่าความเป็นมาทางประวัติศาสตร์ การก่อตั้งถิ่นฐานของกลุ่มชนต่าง ๆ ในพื้นที่นั้นโดยมีพัฒนาการทางสังคมของวิถีชนที่คึกคัก ทั้งในอดีตและปัจจุบัน” (อมรรัตน์ ลีเพ็ญ ประรณนา มงคลธวัช และคมฤทธิ ฉะชัยแหลม, 2550)

2.1.1.2 เกียงไกร เกิดศิริ

ภูมิทัศน์วัฒนธรรม คือ ผลลัพธ์ของการดำเนินไปของวัฒนธรรมมนุษย์บนธรรมชาติที่อยู่แวดล้อม ซึ่งอธิบายเพิ่มเติมได้ว่า สภาพแวดล้อมสรรค์สร้างเกิดขึ้นจากการจัดการของมนุษย์เพื่อให้ดำรงชีวิตอยู่อย่างปกติสุขในสภาพแวดล้อมทางธรรมชาตินั้น ๆ แต่ทว่ามนุษย์ก็มีข้อจำกัดในด้านต่าง ๆ ทั้งในแง่เทคโนโลยีที่เกี่ยวข้องกับการดำรงชีวิต ความเชื่อทางศาสนา ฯลฯ ทำให้มนุษย์สร้างความเปลี่ยนแปลงต่อสภาพแวดล้อมได้เพียงระยะหนึ่งเท่านั้น และรวมไปถึงขีดจำกัดของธรรมชาติที่จะรองรับการเปลี่ยนแปลงได้ก็อย่างจำกัดเช่นกัน (เกียงไกร เกิดศิริ, 2551)

2.1.1.3 ศรีศักร วัลลิโภดม

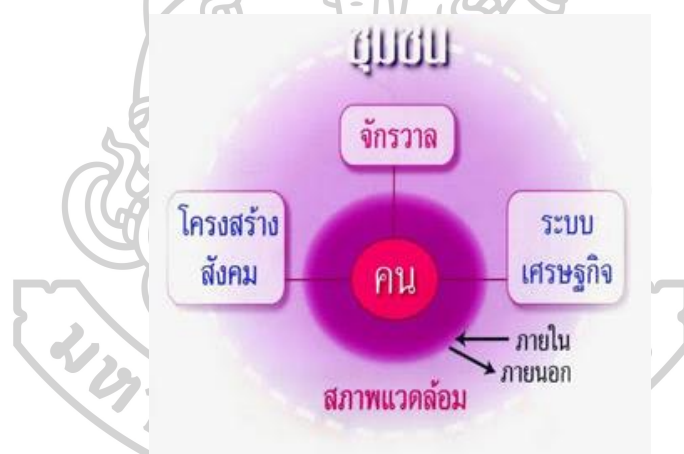
ภูมิทัศน์วัฒนธรรม คือ ความสัมพันธ์ระหว่างสภาพแวดล้อมและวัฒนธรรม ซึ่งในบริบทสังคมวัฒนธรรม หมายถึง ลักษณะภูมิประเทศทางภูมิศาสตร์ในอาณาบริเวณใด บริเวณหนึ่งเช่น บริเวณป่า ท้องทุ่ง หนองบึง แม่น้ำหรือปากอ่าวทะเล อันสัมพันธ์กับการตั้งถิ่นฐาน บ้านเมืองของผู้คนในท้องถิ่น จนเป็นที่รู้จักร่วมกันและมีการกำหนดนามชื่อ (Toponym) เป็นสถานที่ต่าง ๆ ให้เป็นที่รู้จักร่วมกันในลักษณะที่เป็นแผนภูมิแผนที่เพื่อสื่อสารถึงกัน และอาจสร้างเป็นตำนาน (Myth) ขึ้นมาอธิบายถึงความเป็นมาและความหมาย ความสำคัญทางประวัติศาสตร์ สังคม เศรษฐกิจ วัฒนธรรมของสถานที่ และท้องถิ่นนั้น ๆ ภูมิทัศน์วัฒนธรรมจึงประกอบด้วยองค์ประกอบการศึกษาที่สำคัญ (ศรีศักร วัลลิโภดม, 2551)

1) ภูมิศาสตร์ที่สัมพันธ์กับการตั้งถิ่นฐาน หมายถึง ลักษณะภูมิประเทศที่สำคัญในการตั้งถิ่นฐานของมนุษย์ซึ่งจะปรากฏเป็นสถานที่หรือชื่อบ้านนามเมือง เป็นจุดเด่นที่สำคัญของชาวบ้านในท้องถิ่นหรือนักเดินทางที่เข้ามาในพื้นที่

2) นิเวศวัฒนธรรม (Cultural Ecology) หมายถึง พื้นที่เฉพาะที่มนุษย์

สร้างบ้านเมืองขึ้นมาเป็นท้องถิ่นต่าง ๆ ย่อมไม่เหมือนกัน นิเวศวัฒนธรรมของแต่ละแห่งนั้นมักเป็นการมองจากคนภายใน ที่มีต่อสภาพแวดล้อมอย่างละเอียด เห็นความหลากหลายทางชีวภาพ ชาติพันธุ์ หลายชุมชนในพื้นที่เดียวกัน จากนั้นมีการกำหนดหรือสร้างองค์ความรู้ในการดำเนินชีวิต สร้างกติกาการอยู่ร่วมกัน สร้างประเพณีและความเชื่อในพื้นที่เดียวกัน

3) ชีวิตวัฒนธรรม (Cultural Life) หรือ โครงสร้างที่อยู่ในชีวิตประจำวัน อันเป็นวิถีชีวิตของคนในชุมชนเดียวกัน ซึ่งประกอบด้วยโครงสร้างทางสังคม เช่น เครือญาติและกลุ่มทางสังคมต่าง ๆ ดังนั้น การทำความเข้าใจการเปลี่ยนแปลงทางภูมิวัฒนธรรม จึงต้องศึกษาสภาพแวดล้อมในอดีต และสภาพแวดล้อมที่เปลี่ยนแปลงในปัจจุบันจากปัจจัยต่าง ๆ ในวัฒนธรรมท้องถิ่นนั้น ๆ ที่เชื่อมโยงกับชีวิตวัฒนธรรมของมนุษย์ในมิติต่าง ๆ เพื่อสร้างความเข้าใจในประวัติศาสตร์ สังคม วัฒนธรรม รวมทั้งสภาพแวดล้อม ในมิติจากภายในและภายนอกที่ชัดเจน และการศึกษาภูมิทัศน์วัฒนธรรมนั้นเป็นกระบวนการขั้นพื้นฐาน อันจะนำไปสู่ความเข้าใจในนิเวศวัฒนธรรมของผู้คนในท้องถิ่น ซึ่งมีชีวิตร่วมกันในชุมชนของชาติพันธุ์

ภาพที่ 5 แผนผังความสัมพันธ์ในการศึกษาภูมิทัศน์วัฒนธรรม

ที่มา: <http://lek-prapai.org/home/view.php?id=101>

ความหมายภูมิทัศน์วัฒนธรรมในหน่วยงานองค์กรต่าง ๆ ในต่างประเทศ มีการให้ความหมายในการทำงานเดียวกัน ซึ่งอาจจะแตกต่างกันรายละเอียดตามลักษณะองค์กร ดังนี้

2.1.1.4 องค์การยูเนสโก United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization (UNESCO)

องค์การยูเนสโก (UNESCO) ได้เสนอแนวทางเป็นเอกสารแนวทางการอนุรักษ์ตามอนุสัญญาว่าด้วยการคุ้มครองมรดกโลก (Operational Guidelines for the

Implementation of the World Heritage Convention 2017) ได้จำแนกและนิยามมรดกทางวัฒนธรรมและธรรมชาติ เพื่อเป็นแนวทางสำหรับรัฐภาคีสมาชิกเพื่อเตรียมเอกสารเพื่อขอขึ้นทะเบียนเป็นแหล่งมรดกโลก จำแนกได้ 4 ประเภท คือ

1) ภูมิทัศน์วัฒนธรรม (Cultural Landscape)

“ภูมิทัศน์วัฒนธรรม” เป็นผลผลิตทางวัฒนธรรมที่แสดงถึง “การบูรณาการระหว่างกันของธรรมชาติและสิ่งที่มีมนุษย์สร้างขึ้น” แบ่งออกได้เป็น 3 ประเภท ได้แก่

1.1) ภูมิทัศน์วัฒนธรรมที่เกิดขึ้นจากการออกแบบสร้างสรรค์อย่างตั้งใจ

โดยมีลักษณะผลลัพธ์ของการออกแบบสร้างสรรค์โดยผ่านการคิดพิเคราะห์ของมนุษย์ ครอบคลุมถึงสวนและภูมิทัศน์ที่ก่อสร้างขึ้นภายใต้เหตุผลของความสุนทรีย์เพื่อศาสนา หรืออนุสรณ์เพื่อการระลึกถึง

1.2) ภูมิทัศน์วัฒนธรรมที่เกิดจากพัฒนาการอย่างค่อยเป็นค่อยไป

ภูมิทัศน์วัฒนธรรมเป็นผลจากการเปลี่ยนแปลงปัจจัยทางสังคม เศรษฐกิจ การจัดการ หรือศาสนา มีพัฒนาการอย่างต่อเนื่องจนกระทั่งปัจจุบัน ภายใต้ความสัมพันธ์ตามเงื่อนไขของธรรมชาติสะท้อนถึงพัฒนาการที่สามารถจำแนกได้ 2 กลุ่มย่อย คือ

1.2.1) ภูมิทัศน์วัฒนธรรมที่เป็นซากมรดกทางวัฒนธรรม หรือซากโบราณสถาน (Relic) หรือซากดึกดำบรรพ์ (Fossil) คือภูมิทัศน์ที่มีพัฒนาการอยู่ช่วงเวลาหนึ่งและได้หมดบทบาทลง แต่ยังคงแสดงออกถึงคุณลักษณะทางกายภาพที่สำคัญให้เห็นชัดเจนอยู่

1.2.2) ภูมิทัศน์วัฒนธรรมที่มีความสืบเนื่อง และยังคงดำรงบทบาทอยู่ในบริบทสังคมร่วมสมัย คือภูมิทัศน์ที่มีสัมพันธ์กับประเพณีและชีวิตอย่างใกล้ชิด ตลอดจนมีพัฒนาการของภูมิทัศน์วัฒนธรรมที่สัมพันธ์กับช่วงเวลา

1.3) ภูมิทัศน์วัฒนธรรมที่มีคุณค่าเชิงบริบทที่สัมพันธ์

ภูมิทัศน์วัฒนธรรมเป็นแหล่งที่มีความสัมพันธ์กับอิทธิพลอันทรงพลังของศาสนา สุนทรียภาพ หรือวัฒนธรรมซึ่งผสมผสานกับองค์ประกอบทางธรรมชาติ และแสดงออกโดดเด่นกว่าหลักฐานทางวัตถุ หรือไม่เท่ากับคุณค่าของธรรมชาติ

2) เมืองประวัติศาสตร์และศูนย์กลางของเมือง (Historic Towns and Town Centres)

2.1) เมืองโบราณไร่พลวัต

2.2) เมืองประวัติศาสตร์ที่ยังพลวัต

2.3) เมืองสมัยใหม่ในศตวรรษที่ยี่สิบเอ็ด

3) มรดกลำคลอง (Heritage Canals)

แนวคิดเกี่ยวกับ “มรดกลำคลอง” มีการอภิปรายในรายงานการประชุมของ

ผู้เชี่ยวชาญที่ประเทศแคนาดาในเดือนพฤศจิกายน พ.ศ. 2537 “ลำคลอง” คือลำน้ำที่เกิดจากวิศวกรรมชลประทานของมนุษย์ โดยมีหลักประเมินใน 2 ประเด็น คือ มุมมองประวัติศาสตร์ และ มุมมองเทคโนโลยี มรดกลำคลองจึงมีความหมายเสมือนอนุสรณ์ที่ระลึกถึงประวัติศาสตร์ภูมิปัญญาของมนุษย์ ลำคลองจึงเอื้อให้เกิดภูมิทัศน์วัฒนธรรมตลอดแนวเส้นทางอีกด้วย

4) มรดกเส้นทาง (Heritage Routes)

แนวคิดเกี่ยวกับ “เส้นทาง” หรือวัฒนธรรมเกี่ยวกับการเดินทางได้รับการอภิปรายและได้กำหนดในการประชุมของผู้เชี่ยวชาญด้าน “เส้นทางมีฐานะเป็นส่วนหนึ่งของมรดกทางวัฒนธรรม” ณ กรุงมาดริด ประเทศสเปน ในเดือนพฤศจิกายน พ.ศ.2537

มรดกเส้นทางเป็นปฏิสัมพันธ์ระหว่างมรดกทางวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้ (Intangible Cultural Heritage) ที่มีปฏิสัมพันธ์ต่อมรดกทางวัฒนธรรมที่จับต้องได้ (Tangible Cultural Heritage) เป็นกระบวนการแลกเปลี่ยนและสนทนาทางวิถีวัฒนธรรมระหว่างผู้คนที่ร่วมเดินทาง และผู้อยู่อาศัยบนเส้นทาง ก่อให้เกิดความเข้าใจที่หลากหลายทางวัฒนธรรมที่ก้าวข้ามพรมแดนทางรัฐศาสตร์ และพรมแดนทางวัฒนธรรม (สำนักงานนโยบายและแผนทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม, 2561)

2.1.1.5 The National Park Service (NPS) ประเทศสหรัฐอเมริกา

กรมอุทยานแห่งชาติสหรัฐอเมริกาเป็นหน่วยงานที่กำกับดูแลอนุรักษ์แหล่งมรดกทางธรรมชาติและมรดกทางวัฒนธรรม ได้ให้ความหมาย ภูมิทัศน์วัฒนธรรม คือพื้นที่ที่มีภูมิประเทศที่ประกอบด้วยแหล่งธรรมชาติและวัฒนธรรมซึ่งมีเหตุการณ์เชื่อมโยงในทางประวัติศาสตร์ กิจกรรมบุคคล หรือ กลุ่มคน แบ่งได้ 4 ประเภทคือ

- 1) ภูมิทัศน์ประวัติศาสตร์ที่ได้รับการออกแบบ (Historic Designed Landscape)
- 2) ภูมิทัศน์ท้องถิ่นที่มีความสำคัญทางประวัติศาสตร์ (Historic Vernacular Landscape)
- 3) พื้นที่ประวัติศาสตร์ (Historic Site)
- 4) ภูมิทัศน์ที่แสดงถึงชาติพันธุ์ (Ethnographic Landscape)

2.1.1.6 สภายุโรป (Council of Europe)

สภายุโรปได้กำหนดความหมายภูมิทัศน์วัฒนธรรมไว้ในอนุสัญญาว่าด้วยภูมิทัศน์ในยุโรป (European Landscape Convention 2000) ได้ให้ความหมาย ภูมิทัศน์วัฒนธรรม

คือ พื้นที่ซึ่งมนุษย์สามารถรับรู้ได้โดยอัตลักษณ์ของพื้นที่ซึ่งเป็นผลจากการกระทำและปฏิสัมพันธ์ระหว่างปัจจัยทางธรรมชาติและปัจจัยที่เกิดจากมนุษย์ โดยมีการกล่าวถึงและนึกถึงความสำคัญจากการกระทำจากมนุษย์ในอดีตทั้งในเรื่องวัฒนธรรม ประวัติศาสตร์ และการเปลี่ยนแปลงโดยไม่ได้กำหนดประเภทภูมิทัศน์วัฒนธรรมไว้อย่างชัดเจน โดยขึ้นอยู่กับกลุ่มประเทศยุโรปตามแต่ละประเทศ ในศึกษาและพัฒนาภูมิทัศน์วัฒนธรรมที่จะศึกษาค้นคว้า เผยแพร่ แลกเปลี่ยนความรู้และการจัดการภูมิทัศน์วัฒนธรรมอย่างยั่งยืน

2.1.1.7 ประเทศออสเตรเลีย

ประเทศออสเตรเลียได้ให้ความสำคัญกับการอนุรักษ์และการจัดการมรดกทางวัฒนธรรมมาก และได้กำหนดความหมายภูมิทัศน์วัฒนธรรมไว้หลายประเภท ได้แก่

- 1) ภูมิทัศน์ที่มีความหมายเชื่อมโยงทางศาสนา
- 2) ภูมิทัศน์ที่สะท้อนกระบวนการทางวัฒนธรรมที่ดำเนินอยู่
- 3) สถานที่ที่มีความสัมพันธ์กิจกรรมและที่มีความสำคัญทางประวัติศาสตร์หรือในช่วงเวลาหนึ่ง
- 4) สถานที่ที่มีกิจกรรมทางประวัติศาสตร์ที่พึ่งพาระบบทางธรรมชาติหรือที่มีเรื่องราวเชื่อมโยงกับภูมิทัศน์ของสถานที่นั้น ๆ
- 5) สถานที่ที่แสดงถึงเรื่องราวที่หลากหลาย หรือมีคุณค่าหลายประการ

จากการรวบรวมความหมายภูมิทัศน์วัฒนธรรมโดยนักวิชาการ ผู้เชี่ยวชาญ และองค์กรที่เกี่ยวข้องกับการอนุรักษ์วัฒนธรรม ต่างได้ให้ความหมายไปในทิศทางเดียวกัน โดยสรุปได้คือ ภูมิทัศน์วัฒนธรรม เป็นผลลัพธ์ของความสัมพันธ์ระหว่างสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติและมนุษย์ สะท้อนให้เห็นพัฒนาการของสังคมหรือชุมชน อันเป็นการเปลี่ยนแปลงจากปัจจัยภายในหรือปฏิสัมพันธ์จากสิ่งแวดล้อมและชุมชน และปัจจัยภายนอกอันเกิดจากความต้องการเพื่อตอบสนองทางเศรษฐกิจ สังคม คมนาคม การขยายตัวของชุมชนเมืองและการจัดการทรัพยากร ภูมิทัศน์วัฒนธรรมจึงเป็นสิ่งที่มีการเปลี่ยนแปลงเกิดขึ้นอยู่ตลอดเวลา

2.1.2 วัตถุประสงค์ในการจัดการภูมิทัศน์วัฒนธรรม

จากการประชุม Earth Summit ณ เมืองริโอเดจาเนโร ประเทศบราซิล โดยเนื้อหาหลักในการประชุม คือการร่างแผนแม่บทของโลกสำหรับศตวรรษที่ 21 หรือที่เรียกว่า “Agenda 21” สืบเนื่องจากวิถีชีวิตในปัจจุบันมีความซับซ้อนขึ้น การประชุมจึงได้ร่างแผนแม่บทแนวคิดการจัดการภูมิทัศน์วัฒนธรรมอย่างยั่งยืนซึ่งมีเนื้อหา ดังนี้

- 1) จำนวนประชากรที่เพิ่มจำนวนมากขึ้น ขณะที่ทรัพยากรที่มีอยู่หรือบางอย่างกำลังลดลง การพัฒนาที่ยั่งยืน คือแนวทางเพื่ออนาคต
- 2) ชีตจำกัดการรองรับพื้นที่ทั้งระบบนิเวศสิ่งแวดล้อม สังคม เศรษฐกิจ และวัฒนธรรมท้องถิ่น
- 3) คนท้องถิ่นมีส่วนร่วมในการจัดการ
- 4) สร้างองค์ความรู้ การรับรู้คุณค่า เพื่ออนุรักษ์และจัดการอย่างมีประสิทธิภาพ (อมรรัตน์ ลีเพ็ญ ประรณนา มงคลธวัช และคมฤทธิ ฉุยบแหลม, 2550)

ความสำคัญและคุณค่าของภูมิทัศน์วัฒนธรรมเป็นสิ่งที่แสดงเอกลักษณ์สังคมหรือชุมชนแล้วจึงสะท้อนถึงการพัฒนาและการดำรงอยู่ของสังคมนั้น ๆ มีโอกาสเสื่อมลงจนกระทั่งสูญหายหรือเหลือน้อยลงได้จากสาเหตุต่าง ๆ ซึ่งหลักเหตุผลที่ต้องจัดการภูมิทัศน์วัฒนธรรม ได้แก่

- 1) ไม่มีสิ่งทดแทนได้ หรือทำขึ้นมาใหม่ ซึ่งความหมายและคุณค่าอาจลดลงตามไป
- 2) เมื่อถูกทำลายแล้วไม่มีทางกลับมาใหม่ได้
- 3) ภูมิทัศน์วัฒนธรรมมีความเสี่ยงต่อการถูกทำลาย สูญหาย
- 4) เป็นเอกลักษณ์ของสังคม ชุมชนนั้น ๆ
- 5) เป็นพื้นฐานอย่างหนึ่งต่อการพัฒนาสังคมอย่างยั่งยืน

(สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ กระทรวงวัฒนธรรม และคณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2549)

2.2 การจำแนกประเภทและองค์ประกอบภูมิทัศน์วัฒนธรรม

2.2.1 การจำแนกประเภทภูมิทัศน์วัฒนธรรม

การจำแนกประเภทภูมิทัศน์วัฒนธรรมสามารถจำแนกแบ่งประเภทของการจัดการภูมิทัศน์วัฒนธรรมของนักวิชาการไทย โดยแบ่งตามความเข้มข้นของการจัดการของมนุษย์และสิ่งแวดล้อม ได้เป็น 3 ประเภท ดังนี้

1) ภูมิทัศน์วัฒนธรรมแบบภูมิทัศน์นำวัฒนธรรม หรือภูมิทัศน์วัฒนธรรมแบบชนบท มีลักษณะเด่น คือมีมนุษย์การดำเนินชีวิตใกล้ชิดสิ่งแวดล้อม เปลี่ยนแปลงภูมิทัศน์น้อยมาก ทำให้การดำเนินชีวิตเป็นไปอย่างพึงพาธรรมชาติเป็นหลัก และเรียนรู้ที่จะอยู่ร่วมกับสภาพแวดล้อม หรืออาจเคารพสิ่งศักดิ์สิทธิ์ สิ่งที่อยู่เหนือธรรมชาติ

2) ภูมิทัศน์วัฒนธรรมแบบลักษณะเด่นร่วมกันทั้งภูมิทัศน์และวัฒนธรรม ภูมิทัศน์วัฒนธรรมแบบกึ่งเมืองกึ่งชนบทซึ่งมีการพัฒนาเปลี่ยนแปลงตามกาลเวลา ย่อมต้องมีการปรับภูมิทัศน์เพื่อตอบสนองต่อการดำรงชีวิต ซึ่งส่งผลต่อการปรับภูมิทัศน์วัฒนธรรมตามไปด้วย แต่ยังคงรักษาคุณค่าของสภาพแวดล้อมของพื้นที่ดั้งเดิม และใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นในการจัดการและแก้ปัญหาภายใน

พื้นที่ชุมชน

3) ภูมิทัศน์วัฒนธรรมที่มีวัฒนธรรมนำภูมิทัศน์ หรือภูมิทัศน์วัฒนธรรมเมือง ชุมชนขยายตัวมากขึ้นมีพัฒนาการทางสังคม เศรษฐกิจ และวัฒนธรรมที่ซับซ้อนขึ้น มีทางเลือกในการจัดการและแก้ปัญหาด้วยวิธีต่าง ๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งเทคโนโลยีที่ทันสมัย พยายามที่จะควบคุมธรรมชาติแวดล้อมเดิม และเพิ่มความสามารถในการรองรับกิจกรรมต่าง ๆ มากขึ้น ซึ่งมีหลายเมืองพัฒนาและเรียนรู้สภาพแวดล้อม พร้อมกับทำความเข้าใจภูมิทัศน์วัฒนธรรม เพื่อนำมาปรับใช้ในการจัดการซึ่งทำให้เมืองมีการพัฒนาอย่างยั่งยืน (อมรรัตน์ สีเพ็ญ และเกรียงไกร เกิดศิริ, 2550)

2.2.2 องค์ประกอบในการศึกษาภูมิทัศน์วัฒนธรรม

2.2.2.1 องค์กรสากล

องค์ประกอบในการศึกษาภูมิทัศน์วัฒนธรรมมีแนวทางที่หลากหลายสามารถนำมาประยุกต์ได้ตามแต่ละลักษณะพื้นที่ศึกษา โดยทั้งคณะกรรมการมรดกออสเตรเลียและกรมอุทยานแห่งชาติสหรัฐอเมริกาซึ่งเป็นองค์กรที่ได้รับการยอมรับในระดับสากลต่างอ้างอิงถึง Lennon, Mathews and Associates, 1996 โดยทั้งสององค์กรต่างนำมาประยุกต์ให้เข้ากับลักษณะสภาพแวดล้อมและปัจจัยในการศึกษา สามารถแบ่งได้ตามตารางดังนี้

ตารางที่ 1 การแบ่งหมวดหมู่องค์ประกอบภูมิทัศน์วัฒนธรรมของคณะกรรมการมรดกออสเตรเลีย

โครงสร้าง	ลักษณะทางกายภาพที่ยังคงอยู่, โครงสร้างที่มีลักษณะเด่น มีความสัมพันธ์กับกิจกรรมของมนุษย์
กลุ่มอาคาร	จำแนกลักษณะพิเศษแต่ละส่วนมีความสัมพันธ์กันในบางประการ
ที่ตั้ง	แหล่งที่ตั้งของเหตุการณ์, โครงสร้าง หรือกลุ่มอาคาร, หลักฐานทางกายภาพที่ยังหลงเหลืออยู่
ลักษณะพิเศษ	องค์ประกอบ หรือส่วนประกอบของภูมิทัศน์ ที่ตั้ง หรือกลุ่มอาคาร ลักษณะพิเศษทางธรรมชาติ
ลักษณะเป็นแนวยาว	โครงข่าย เช่น ถนน หรือเส้นทางการขนส่ง และส่วนประกอบที่เกี่ยวข้อง

ที่มา: กุลวดี หันทาชีวะ อ้างถึง กุลบัตรเบอร์ร่า (กุลวดี หันทาชีวะ, 2552: 19)

ตารางที่ 2 การแบ่งหมวดหมู่องค์ประกอบภูมิทัศน์วัฒนธรรมของกรมอุทยานแห่งชาติสหรัฐอเมริกา

กระบวนการกำหนดรูปร่างของพื้นที่	
1) การใช้ที่ดินและกิจกรรม	รูปแบบการใช้ที่ดิน, อาชีพ
2) รูปแบบของระบบพื้นที่	ขนาดพื้นที่ทางเกษตรกรรม, การตั้งถิ่นฐาน, การเข้าถึงแหล่งน้ำ (อาจได้รับอิทธิพลจากปัจจัยทางด้านการเมือง หรือนโยบาย)
3) การปฏิบัติต่อสภาพแวดล้อมธรรมชาติ	วิถีชีวิต ประเพณี และการปฏิบัติให้สอดคล้องกับสภาพแวดล้อมท้องถิ่นและระบบนิเวศวิทยา
4) วัฒนธรรมประเพณี	อิทธิตต่อการใช้ที่ดิน, การครอบครองที่ดินและรูปร่างที่ดิน
องค์ประกอบด้านกายภาพ	
5) โครงข่ายการสัญจร	ระบบขนส่ง
6) เส้นแบ่งเขต	กรรมสิทธิ์ครอบครองที่ดิน
7) การเพาะปลูก	การเพาะปลูกที่มีสัมพันธ์กับการใช้ที่ดิน
8) อาคาร, โครงสร้างและสิ่งก่อสร้าง	อาคารหรือโครงสร้างเพื่อตอบสนองกิจกรรมของมนุษย์
9) การรวมกลุ่ม	การรวมกลุ่มอาคาร, การตั้งถิ่นฐาน, พื้นที่เกษตรกรรม
10) แหล่งโบราณคดี	พื้นที่ทางประวัติศาสตร์ หรือร่องรอยการประกอบอาชีพ, ร่องรอยพื้นผิวที่ยังหลงเหลืออยู่
11) องค์ประกอบขนาดเล็ก	องค์ประกอบในระดับบุคคล เช่น สัญลักษณ์ถนน, รั้ว, สะพานสำหรับคนเดินเท้า, โครงข่ายการสัญจร

ที่มา : กุลวดี หันทาชีวะ อ้างถึง กรมอุทยานแห่งชาติสหรัฐอเมริกา (กุลวดี หันทาชีวะ, 2552: 20)

2.2.2.2 เกரியงไกร เกิดศิริ

เกரியงไกร เกิดศิริ ได้จำแนกประเภทขององค์ประกอบของภูมิทัศน์วัฒนธรรมได้ดังต่อไปนี้ คือ

- 1) ข้อมูลพื้นฐานของพื้นที่
 - ชื่อสถานที่ (Name) / ที่ตั้ง (Location)
 - สภาพโดยรวมของพื้นที่ (Existing Condition)
 - ลักษณะของภูมิลักษณะทางธรรมชาติที่โดดเด่น (Geography Feature)

- เจ้าของ / ผู้ที่เกี่ยวข้อง (Owner / Stakeholder)
- ประวัติศาสตร์ของพื้นที่ / ประวัติความเป็นมา (History / Background)
- ประเภทของการใช้สอยของพื้นที่ในปัจจุบัน (Land Use)
- ความเข้มข้นของการใช้สอย (Occupancy)
- องค์ประกอบของภูมิทัศน์วัฒนธรรม ต้นไม้ใหญ่, สถาปัตยกรรม สถาปัตยกรรมพื้นถิ่น, แหล่งน้ำ, แหล่งโบราณคดี (Cultural Landscape Feature and Component)
- พืชพันธุ์ที่เป็นเอกลักษณ์ของพื้นที่ (Native Plant)
- ชุมชนที่ตั้งถิ่นฐานในพื้นที่ (Settlement)
- กลุ่มชาติพันธุ์ / กลุ่มชน / ความหลากหลายทางวัฒนธรรม (Ethnic Group / Indigenous / Cultural Diversity)

2) ข้อมูลพื้นฐานการวิเคราะห์

- ประเภทของภูมิทัศน์วัฒนธรรม
- ความดั้งเดิมของสภาพภูมิทัศน์วัฒนธรรมของพื้นที่เริ่มต้นมาตั้งแต่เมื่อใด
- คุณค่าในด้านต่าง ๆ
- ผู้มีส่วนได้ส่วนเสียในพื้นที่
- ปัจจัยที่ส่งเสริมให้ภูมิทัศน์วัฒนธรรมยังดำรงอยู่ต่อไป
- ปัจจัยคุกคามที่ทำให้ภูมิทัศน์วัฒนธรรมเสื่อมสภาพ

2.2.2.3 องค์ประกอบชุมชนริมน้ำ

จากหนังสือ “ชีวิตชุมชนริมน้ำอยุธยา: มรดกโลก” ได้อธิบายบรรยากาศชุมชนริมน้ำไว้ดังนี้ “วิถีชีวิตของคนที่อาศัยอยู่ในชุมชนริมน้ำ จังหวัดอยุธยามีความผูกพันแนบแน่นกับสายน้ำ การตั้งถิ่นฐานบ้านเรือนมักอยู่ริมน้ำ หลังบ้านเป็นสวน ถัดออกไปเป็นทุ่งนา และถัดจากทุ่งนาเป็นป่าละเมาะ จากริมน้ำถึงพื้นที่เพาะปลูกเชื่อมด้วยคลองเล็ก ๆ การปลูกสร้างที่อยู่อาศัยสะท้อนวิถีชีวิตที่กลมกลืนกับธรรมชาติและประเพณี ตลอดจนความเชื่อทางศาสนา” โดยสภาพการใช้พื้นที่ของชุมชนริมน้ำคลอง สามารถแบ่งพื้นที่ได้ 3 ลักษณะ (เทพมนตรี ลิมปพยอม, 2540)

- 1) พื้นที่ตลิ่งริมคลอง เป็นพื้นที่เพื่อการอยู่อาศัย
- 2) พื้นที่ตอนหลังคลอง แบ่งย่อยอีก 2 ลักษณะ

2.1) พื้นที่บก มีการทำสวนครัวมี ไม้ยืนต้นเพื่อการบริโภค มีระบบชลประทานชักน้ำเข้าคลองสวน ลำประโดง และการทำห้องร่อง

2.2) พื้นที่เลน มีการทำสวนเกษตรประเภทพืชล้มลุกหรือเติบโตเร็ว

3) พื้นที่ลุ่มหลังตลิ่ง เป็นพื้นที่ที่ทำนา เนื่องจากเป็นพื้นที่ลุ่มมีตะกอนสะสม มีโคกหรือดอนล้อม จึงสามารถจัดการน้ำถ่ายเทน้ำได้สะดวก โดยอาศัยน้ำฝนตามฤดูกาล ประกอบกับการขุดคลองลำประโดง

กุลวดี หันหาชีวะ ได้อ้างอิงถึง เทิดศักดิ์ เตชะกิจขจร ซึ่งได้อธิบายถึงองค์ประกอบของชุมชนริมน้ำในลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาตอนล่างไว้ โดยแบ่งได้ดังนี้

1) วัด เป็นพื้นที่รวมจิตใจชุมชนซึ่งตั้งอยู่ริมฝั่งน้ำ บ่งบอกถึงจุดเริ่มต้นของการก่อกำเนิดของชุมชนริมน้ำ

2) ทำเรือร่วม บ้านริมคลองส่วนใหญ่จะมีพื้นที่ลงเรือประจำ กรณีที่บ้านตั้งอยู่เข้าไปในสายคลองหรือคลองสาน จึงต้องอาศัยเรือจ้างมาส่งที่ทำเรือร่วม นอกเหนือจากทำเรือร่วมหน้าวัดแล้ว บริเวณที่เป็นทำเรื่อนั้นยังถูกกำหนดตำแหน่งให้เป็นจุดศูนย์รวมชุมชนอีกด้วย

3) ตลิ่งหรือคันกันน้ำหรือเขื่อน เป็นตัวกำหนดขอบเขตลำน้ำตามธรรมชาติหรือเพื่อกันคลื่นซัด เดิมเริ่มจากตลิ่งดิน ต่อมาทำเป็นเขื่อนไม้ เปลี่ยนมาเป็นเขื่อนหินทิ้งเพื่อรักษาหน้าดินและนำหินมาก่อเป็น กำแพงล้อมบ้านตนเอง แล้วนำไปสู่การเทศอนกริตหินที่รวมกันเป็นเขื่อนคอนกรีตเสริมเหล็กแบบถาวรในที่สุด (กุลวดี หันหาชีวะ, 2552)

2.3 วิธีการดำเนินการจัดการและประเมินคุณค่าภูมิทัศน์วัฒนธรรม

2.3.1 แนวคิดการจัดการภูมิทัศน์วัฒนธรรม

สหภาพระหว่างประเทศเพื่อการอนุรักษ์ธรรมชาติและ International Union For Conservation of Nature and Natural Resources (IUCN) ได้ประยุกต์แนวคิดการจัดการภูมิทัศน์วัฒนธรรม เพื่อการอนุรักษ์และป้องกันรักษา ไว้ดังนี้

- 1) การรักษาภูมิทัศน์วัฒนธรรมต้องได้รับการสนับสนุนในเชิงเศรษฐกิจ
- 2) การรักษาภูมิทัศน์วัฒนธรรมได้รับการสนับสนุนจากท้องถิ่น และผู้เกี่ยวข้อง
- 3) องค์ประกอบของภูมิทัศน์วัฒนธรรมมีการศึกษารายละเอียด เก็บข้อมูลเพื่อนำมาวิเคราะห์การจัดการได้อย่างเหมาะสมกับโครงการ
- 4) วางแผนการจัดการโดยมีการวิเคราะห์คุณค่า เป้าหมาย ผลกระทบ และข้อมูลด้านต่าง ๆ เพื่อจัดการได้อย่างเหมาะสมกับโครงการ
- 5) กฎ ข้อบังคับ ควรยืดหยุ่นและคำนึงถึงสิทธิคนในชุมชนท้องถิ่น

- 6) การจัดการภูมิทัศน์วัฒนธรรมควรพิจารณาปัจจัยต่าง ๆ ครอบคลุมทุกด้านทั้งสภาพแวดล้อม เศรษฐกิจ การปกครอง สังคมและวัฒนธรรม

การอนุรักษ์วัฒนธรรม (Cultural Conservation) สรุปรโดย Pregil and Volkman ในสหรัฐอเมริกาซึ่งเริ่มตั้งแต่ศตวรรษที่ 19 ซึ่งให้ความสนใจกับการอนุรักษ์และป้องกันรักษาสภาพแวดล้อมธรรมชาติ และได้ขยายครอบคลุมถึงการอนุรักษ์และป้องกันรักษาภูมิทัศน์วัฒนธรรมในเวลาต่อมา มีการวางแผนระบบการอนุรักษ์และป้องกันรักษาประกอบด้วย

- 1) การศึกษาพื้นที่โดยละเอียด
- 2) ค้นหาความสำคัญของบริเวณที่มีต่อชุมชน
- 3) ศึกษาคุณค่าของพื้นที่ดีความและแปรความหมายให้สังคมรับรู้
- 4) กำหนดพื้นที่สงวนรักษาและพื้นที่พัฒนา
- 5) กำหนดกลยุทธ์ในการอนุรักษ์พื้นที่

(สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ กระทรวงวัฒนธรรม และคณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2549)

แนวความคิดการวางแผนการอนุรักษ์ข้างต้น คณะทำงานโครงการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมศิลปกรรมแห่งสำนักงานนโยบายและแผนทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ได้นำมาประยุกต์กับแนวทางการจัดการมรดกทางวัฒนธรรมของเดนมาร์ก เรียกว่า SAVE (Survey of Architectural Value in the Environment) และ CHIP (Cultural Heritage in Planning) โดยมีขั้นตอนการดำเนินงาน ดังนี้

- 1) การศึกษาระดับกว้าง
 - ศึกษาพื้นที่และลักษณะเฉพาะของชุมชนเพื่อหาเอกลักษณ์ภูมิทัศน์วัฒนธรรมชุมชน
 - สำรวจและกำหนดขอบเขตภูมิทัศน์วัฒนธรรม
 - จัดลำดับความสำคัญของภูมิทัศน์วัฒนธรรม
- 2) การศึกษาระดับรายละเอียด
 - กำหนดวัตถุประสงค์และวิเคราะห์ภูมิทัศน์วัฒนธรรมสำรวจและศึกษาแนวโน้ม อุปสรรค ปัญหา ศักยภาพ
 - กำหนดกลยุทธ์ในการวางแผนการจัดการ

แนวทางการจัดการชุมชนและภูมิทัศน์วัฒนธรรมโดย เกรียงไกร เกิดศิริ ได้ให้ความสำคัญกับความจริงแท้ (Authenticity) เป็นสิ่งหนึ่งที่มีการอนุรักษ์ของนานาชาติให้ความสำคัญ โดยได้มีการความจริงแท้ของภูมิทัศน์วัฒนธรรมเป็น 2 แบบ ดังนี้

- 1) ความจริงแท้ของที่ตั้ง (Setting) ซึ่งเป็นสิ่งที่ภูมิทัศน์วัฒนธรรมกำเนิดและพัฒนาขึ้น
- 2) ความจริงแท้ในทางวัสดุและคุณลักษณะ ภูมิทัศน์วัฒนธรรมเกิดขึ้นจากการเรียนรู้และพัฒนาจากสภาพแวดล้อม และประยุกต์เอาทรัพยากรท้องถิ่นมาเป็นพื้นฐานของการปรับตัวและสร้างสรรค์

แนวการจัดการภูมิทัศน์วัฒนธรรมที่คำนึงถึงความจริงแท้ โดยมีขั้นตอนดังนี้

(เกรียงไกร เกิดศิริ, 2550)

- 1) ค้นหาความสำคัญทางวัฒนธรรมของพื้นที่
 - ทำการรวบรวมข้อมูลต่าง ๆ ที่สามารถบ่งชี้ถึงคุณค่า และพัฒนาการทางประวัติศาสตร์
 - รวบรวมภาพถ่ายเก่าเพื่อนำมาเปรียบเทียบลักษณะที่อยู่ของภูมิทัศน์วัฒนธรรมในอดีตกับปัจจุบัน
 - วิเคราะห์หลักฐานจากการเก็บข้อมูลข้างต้น เพื่อวิเคราะห์หาคุณค่าและความสำคัญ
 - สรุปเรื่องความสำคัญและคุณค่าทางวัฒนธรรมของพื้นที่ในลักษณะองค์รวม และองค์ประกอบที่ก่อให้เกิดภูมิทัศน์วัฒนธรรม
- 2) ระดมความคิดเห็นจากชุมชน
 - สร้างพันธมิตรการมีส่วนร่วมในชุมชน เพื่อก่อให้เกิดสำนึกความเป็นเจ้าของ
 - เพื่อหาแนวทางการจัดการที่เป็นไปได้หลายวิธีจากชุมชน
 - มุมมองจากคนในพื้นที่
- 3) พัฒนาแนวทางในการจัดการ เป้าหมาย และวิธีการ
 - รวบรวมข้อมูล สืบราชการเสื่อสภาพขององค์ประกอบที่เกี่ยวข้องกับคุณลักษณะของภูมิทัศน์วัฒนธรรม กฎระเบียบ และการใช้สอยพื้นที่ในปัจจุบัน ตลอดจนแนวทางการบริหารการจัดการในอนาคต
 - วิเคราะห์หาจุดแข็ง จุดอ่อน ศักยภาพ และปัจจัยคุกคามในการจัดการภูมิทัศน์วัฒนธรรม ทั้งอย่างเป็นทางการและไม่เป็นทางการ
 - วางแผนยุทธศาสตร์การจัดการภูมิทัศน์วัฒนธรรม
 - การวางแผนยุทธศาสตร์การจัดการและกรอบในการวางแผน ทั้งการอนุรักษ์และการจัดการภูมิทัศน์วัฒนธรรม
 - การวางแผนยุทธศาสตร์ด้านการจัดการภูมิทัศน์วัฒนธรรมต้องให้คุณค่า ความสำคัญ และควรวางแนวทางใหม่ ๆ ที่เหมาะสมในการพัฒนา

เพื่อความยั่งยืนเคียงคู่สภาพสังคม เศรษฐกิจ
โดยไม่ลดทอนคุณค่าของพื้นที่

4. นำแผนยุทธศาสตร์การจัดการภูมิทัศน์วัฒนธรรมไปปฏิบัติ

- การอนุรักษ์ และดูแลภูมิทัศน์วัฒนธรรม และมรดกทางสถาปัตยกรรม
ที่รวมตัวขึ้นเป็นมรดกทางวัฒนธรรม
- นำเสนอแนวทางการพัฒนาที่เหมาะสม และรักษาคุณลักษณะของภูมิทัศน์
วัฒนธรรมของพื้นที่ไว้ได้
- อนุรักษ์และพัฒนาภูมิทัศน์วัฒนธรรมให้เหมาะสมกับการใช้สอยที่ร่วมสมัย
- ออกกฎระเบียบของชุมชนเพื่อเป็นรากฐานของการพัฒนาที่ยั่งยืน
- สร้างแรงจูงใจ และสร้างจิตสำนึกให้เกิดขึ้นในชุมชนและทุกภาคส่วน

แนวทางในการจัดการภูมิทัศน์วัฒนธรรม อุทยานแห่งชาติแอลป์ (Alps) ประเทศออสเตรเลีย (Australian Alps National Parks) เป็นแนวทางที่สามารถนำมาประยุกต์กับการจัดการภูมิทัศน์วัฒนธรรมสามารถแบ่งได้ 3 ขั้นตอนดังนี้ (Lennon Jane & Mathews Steve, 1996)

1) ศึกษาองค์ประกอบและข้อมูลรายละเอียดของพื้นที่และประเมินความสำคัญ
ประกอบด้วย 6 ขั้นตอนย่อยดังนี้

- 1.1) ศึกษาประวัติความเป็นมาพื้นที่ ข้อมูลทุติยภูมิ
- 1.2) ระบุคุณลักษณะภูมิทัศน์
- 1.3) สำรวจและเก็บข้อมูล
- 1.4) ลงสำรวจรายละเอียดประวัติความเป็นมาพื้นที่
- 1.5) การวิเคราะห์ข้อมูล
- 1.6) สรุปตีความจัดลำดับองค์ประกอบและความสำคัญของภูมิทัศน์วัฒนธรรม

2) กำหนดแผนและกลยุทธ์ในการจัดการ ประกอบด้วย 2 ขั้นตอนย่อยดังนี้

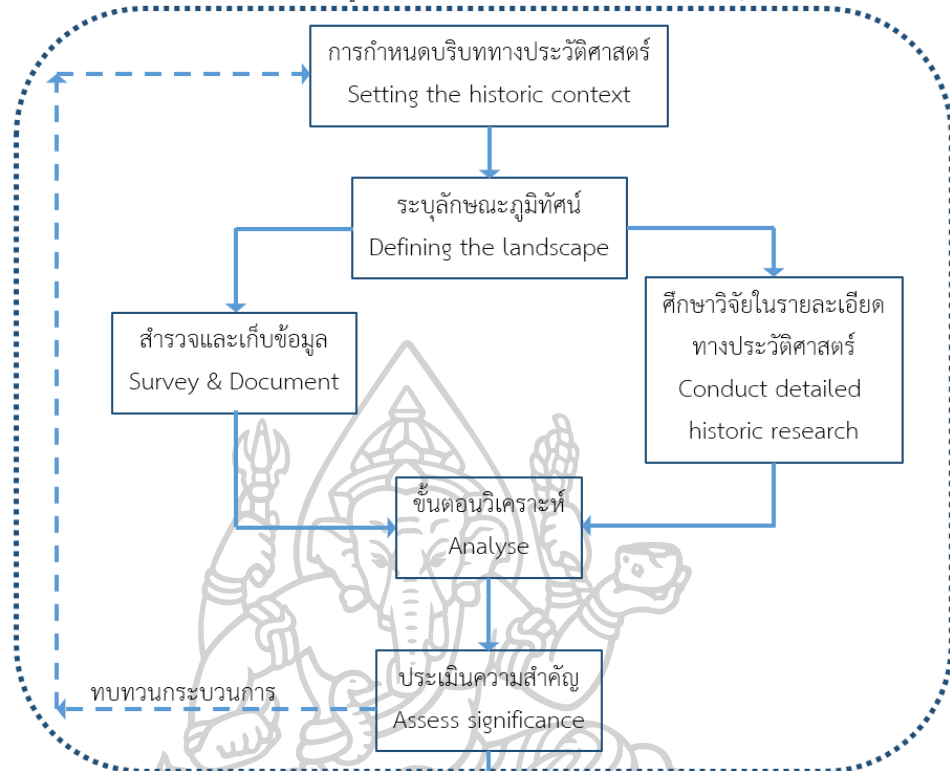
- 2.1) พัฒนาแผนเพื่อการอนุรักษ์
- 2.2) พัฒนากลยุทธ์เพื่อการอนุรักษ์

3) การนำแผนไปปฏิบัติ

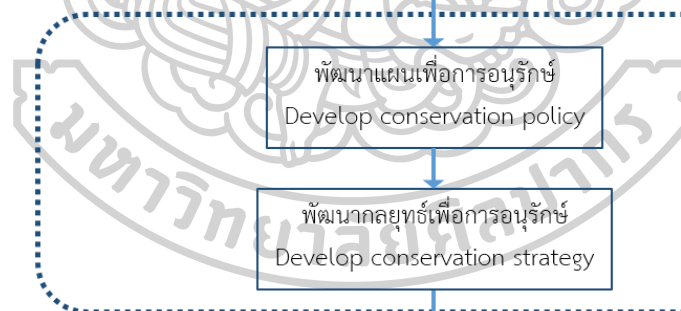
เมื่อได้ข้อสรุปจะพัฒนาเป็นแผนนโยบายและกลยุทธ์แล้วนำมาประยุกต์กับโครงการต่อไป
ซึ่งแนวทางการจัดการมีขั้นตอนของการตรวจสอบข้อมูลอีกครั้งก่อนจะสรุปข้อมูลต่อไป

ภาพรวมกระบวนการจัดการภูมิทัศน์วัฒนธรรม

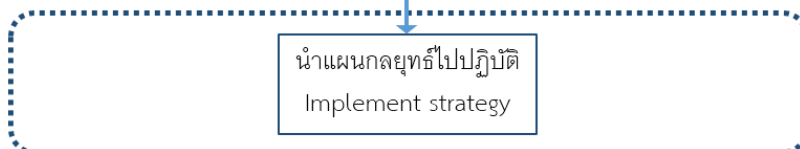
ขั้นตอนที่ 1 : ศึกษาองค์ประกอบและข้อมูลรายละเอียดของพื้นที่ประเมินความสำคัญ

ขั้นตอนที่ 2 : กำหนดแผนและกลยุทธ์ของการจัดการ

ขั้นตอนที่ 3 : นำแผนกลยุทธ์ไปปฏิบัติ

ภาพที่ 6 กระบวนการจัดการภูมิทัศน์วัฒนธรรมตามแนวทางประเทศออสเตรเลีย

ที่มา: Lennon and Mathews, 1996

2.3.2 การประเมินคุณค่าที่เกี่ยวข้องกับภูมิทัศน์วัฒนธรรม

การประเมินคุณค่าและความสำคัญภูมิทัศน์วัฒนธรรม (Assessing the Significance of Cultural Landscapes) เป็นคู่มือแนวทางการจัดการภูมิทัศน์วัฒนธรรมของ Australian Alps National Parks ซึ่งเป็นหลักในการศึกษาเพื่อนำมาประยุกต์กับแนวทางการประเมินภูมิทัศน์วัฒนธรรมอื่น ๆ เป็นแนวทางในการประเมินประกอบด้วยดังนี้

1) คุณค่าด้านสุนทรียศาสตร์ (Aesthetic Value): หลักฐานทางภูมิทัศน์ รวมถึงสัมผัสทางการรับรู้ คุณภาพของสัดส่วน ขนาด พื้นผิว วัสดุต่าง ๆ

2) คุณค่าด้านประวัติศาสตร์ (Historic Value): ความสัมพันธ์ของพื้นที่ มีอิทธิพลหรือได้รับอิทธิพลจากบุคคลสำคัญ เหตุการณ์สำคัญในช่วงเวลาต่าง ๆ และยังคงเหลือร่องรอยเป็นหลักฐานสำคัญ

3) คุณค่าด้านวิทยาศาสตร์ (Scientific Value): หลักฐานที่สะท้อนถึงความท้าทาย คุณภาพ สามารถเป็นตัวอย่างหรือกลุ่มตัวอย่าง ซึ่งสามารถชี้วัดถึงความสำคัญเพิ่มเติม

4) คุณค่าด้านสังคม (Social Value): ได้รับการยอมรับถึงคุณภาพของพื้นที่ที่แสดงออกถึง จิตวิญญาณ การปกครอง เชื้อชาติ หรือ ความรู้สึกร่วมทางวัฒนธรรมของทั้งคนส่วนใหญ่หรือคนส่วนน้อย

คณะกรรมการมรดกแห่งออสเตรเลีย (The Australian Heritage Commission) มีเกณฑ์กำหนดสำหรับการประเมินเพื่อขึ้นทะเบียนโดยมีกำหนดหลักเกณฑ์ไว้กว้าง ๆ สำหรับภูมิทัศน์วัฒนธรรมโดยมีเกณฑ์เพิ่มเติมดังนี้

- เกี่ยวข้องกับเหตุการณ์และการพัฒนา หรือมีช่วงเหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์ที่สำคัญต่อวัฒนธรรม ในระดับชาติ ภูมิภาค ชุมชน
- สะท้อนถึงวิถีชีวิตที่หายากหรือใกล้สูญสูญ ความเฉพาะตัว พิธีกรรม การใช้ที่ดิน การดำรงชีพ และการออกแบบต่าง ๆ
- ศักยภาพในการวิจัยสามารถต่อยอดให้เข้าใจประวัติศาสตร์ในการครอบครองดินแดน
- สะท้อนถึงเอกลักษณ์ของกิจกรรมที่สำคัญระหว่างมนุษย์กับสิ่งแวดล้อม เป็นคุณค่าทางสุนทรียะของชีวิตหรือวัฒนธรรมของชุมชน
- สะท้อนถึงความคิดสร้างสรรค์ ภูมิปัญญา หรือเป็นภูมิปัญญาเฉพาะช่วงเวลาหนึ่ง
- ความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนกับกลุ่มชาติพันธุ์ ทั้งทางสังคม วัฒนธรรม และความเชื่อ

- บุคคลหรือกลุ่มบุคคลที่มีสำคัญทางประวัติศาสตร์ของพื้นที่

การประเมินคุณค่าภูมิทัศน์วัฒนธรรมและมรดกทางวัฒนธรรมตามแนวทางการจัดการภูมิทัศน์วัฒนธรรม ของสำนักคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ กระทรวงวัฒนธรรม สามารถแบ่งคุณค่าออกเป็นประเภทต่าง ๆ ได้ดังนี้

- 1) คุณค่าด้านสุนทรียศาสตร์ (Aesthetic Value)
- 2) คุณค่าด้านเอกลักษณ์เฉพาะท้องถิ่น (Rarity and Uniqueness Value)
- 3) คุณค่าด้านจิตวิญญาณของชุมชน (Spiritual Value)
- 4) คุณค่าด้านประวัติศาสตร์ (Historic Value)
- 5) คุณค่าด้านวิทยาศาสตร์ (Scientific Value)
- 6) คุณค่าด้านสังคม (Social Value)
- 7) คุณค่าด้านเศรษฐกิจ (Economic Value)
- 8) คุณค่าด้านอรรถประโยชน์ใช้สอยในปัจจุบัน (Contemporary Functional Value)
- 9) คุณค่าด้านการศึกษา (Education Value)
- 10) คุณค่าด้านอื่น ๆ (Others)

การประเมินคุณค่าและความสำคัญในแนวทางข้างต้นเป็นตัวกำหนดทิศทางการจัดการภูมิทัศน์วัฒนธรรมและความต้องการใช้สอยในด้านต่าง ๆ เพื่อให้เป็นไปในทิศทางที่เหมาะสมกับพื้นที่ที่สามารถเสนอแนวทางและข้อเสนอแนะได้อย่างมีประสิทธิภาพ ลดทอนการส่งผลกระทบต่อสภาพแวดล้อม และคุณค่าต่าง ๆ ของพื้นที่

2.3.3 รูปแบบและวิธีการจัดการภูมิทัศน์วัฒนธรรม

รูปแบบและวิธีการจัดการภูมิทัศน์วัฒนธรรมสามารถปรับและประยุกต์ใช้ได้หลายรูปแบบขึ้นอยู่กับสภาพพื้นที่ การใช้สอยที่ร่วมสมัย และคุณค่าของพื้นที่ด้านต่าง ๆ โดยเสนอแนวทางการจัดการและการอนุรักษ์ได้หลายแนวทาง ดังนี้

2.3.3.1 แนวทางการจัดการภูมิทัศน์วัฒนธรรมและมรดกทางวัฒนธรรม โดยสำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ กระทรวงวัฒนธรรม และคณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร

1) การศึกษาและวิจัย (Study and Research) การศึกษาภูมิทัศน์วัฒนธรรมในแต่ละพื้นที่ ในแง่มุมต่าง ๆ เพื่อนำมาเป็นฐานข้อมูลในการวิเคราะห์ประเด็นต่าง ๆ หรือสามารถเป็นกรณีศึกษาเพื่อนำไปอ้างอิงหรือประยุกต์ใช้ในพื้นที่อื่น ๆ

จากการเก็บข้อมูลและวิเคราะห์ในด้านต่าง ๆ สามารถทำให้เข้าใจถึงความสัมพันธ์ของลักษณะองค์รวมในพื้นที่ ทำให้เห็นคุณค่าและความสำคัญทางภูมิทัศน์วัฒนธรรมเพื่อเป็นฐานในการศึกษาและการปฏิบัติต่อภูมิทัศน์วัฒนธรรมด้วยความเคารพ เพื่อการพัฒนาสู่แนวทางการอนุรักษ์ (Guide for Conservation) การจัดการ (Management) การแปลความหมาย (Interpretation) โดยมุ่งหมายที่จะบันทึกสภาพของภูมิทัศน์วัฒนธรรมในปัจจุบันของพื้นที่ว่าเป็นอย่างไร และผลลัพธ์ของการศึกษาสามารถนำเสนอมาสรุปเชิงการศึกษาวิจัยเบื้องต้นได้อย่างไร เช่น

- รายงานภูมิทัศน์วัฒนธรรม (Cultural Landscape Report)

- แผนที่วัฒนธรรม (Cultural Atlas or Cultural Mapping)

2) การดูแลรักษา (Maintenance) เป็นการจัดการภูมิทัศน์วัฒนธรรมและมรดกทางวัฒนธรรมให้มีสภาพสมบูรณ์มั่นคงและเรียบร้อยอยู่เสมอด้วยการดูแลรักษาอย่างสม่ำเสมอ หมั่นตรวจสอบสภาพซึ่งทำได้โดยง่าย ประหยัด โดยไม่ต้องใช้ความชำนาญมากนัก

3) การรักษาให้คงสภาพ (Preservation) มักใช้เป็นแนวทางจัดการมรดกทางวัฒนธรรมที่มีคุณค่า เช่น ศิลปวัฒนธรรม และสิ่งก่อสร้างที่มีความสำคัญทางประวัติศาสตร์ให้คงอยู่ในสภาพดั้งเดิมและไม่มีความจำเป็นใด ๆ ที่จะมีการนำสิ่งแปลกปลอมไปแต่งเติม หรือนำมาบิดเบือนหลักฐานทางประวัติศาสตร์

4) การบูรณะ (Restoration) การซ่อมแซมและปรับปรุงสิ่งก่อสร้างและภูมิทัศน์ให้กลมกลืนกับของเดิมให้มากที่สุดทำให้สามารถแยกแยะสิ่งที่มีอยู่เดิมและสิ่งที่ปรับปรุงใหม่ได้ โดยการจัดการในลักษณะนี้มุ่งให้คุณค่าที่เป็นนามธรรมและที่เกี่ยวข้องกลับมามีความชัดเจนมากขึ้นทั้งในด้านจิตวิญญาณและคุณค่าด้านการศึกษา

5) การปฏิสังขรณ์ หรือการสร้างขึ้นใหม่รูปแบบเดิม (Reconstruction) การสร้างใหม่ทำให้มรดกทางวัฒนธรรม และภูมิทัศน์วัฒนธรรมที่สูญเสียลักษณะเดิมหรือพังทลายให้กลับมาอยู่ในลักษณะรูปร่างที่เคยเป็น โดยอาศัยหลักฐานการบันทึกในรูปแบบต่าง ๆ เช่น ภาพถ่าย การสำรวจรังวัด วรรณกรรม ซึ่งแนวความคิดนี้อาจไม่สอดคล้องกับแนวทางการอนุรักษ์แบบดั้งเดิม ที่เน้นเทคนิคและวัสดุเดิมแท้ แต่เมื่อมีความต้องการใช้งานพื้นที่ร่วมสมัยในพื้นที่ที่มีความสำคัญของภูมิทัศน์วัฒนธรรม หรือสิ่งก่อสร้างที่มีผลต่อจิตวิญญาณ หรือมีความต้องการที่จะปฏิสังขรณ์เพื่อรองรับการใช้สอยนั้น ๆ อย่างร่วมสมัย

6) การฟื้นฟู (Rehabilitation) คือ การส่งเสริมให้กิจกรรมแบบดั้งเดิมกลับมาดำเนินต่อไปในพื้นที่ เพื่อทำให้มรดกทางสถาปัตยกรรม และมรดกทางภูมิทัศน์วัฒนธรรม

กลับมามีชีวิตชีวาอีกครั้ง

7) การปรับประโยชน์ใช้สอย (Adaption) การเปลี่ยนแปลงหน้าที่ใช้สอยเดิมของสถาปัตยกรรม หรือภูมิทัศน์วัฒนธรรมแบบดั้งเดิมให้สามารถตอบสนองหน้าที่ใช้สอยใหม่ ๆ แต่ยังคงคำนึงถึงคุณค่าด้านต่าง ๆ หลักสำคัญในการจัดการภูมิทัศน์วัฒนธรรมคือ การใช้สอยภูมิทัศน์วัฒนธรรม ตามความต้องการที่เกิดจากชุมชน โดยการเปลี่ยนแปลงการใช้สอยใหม่ควรคำนึงถึงมรดกทางวัฒนธรรม หรือกิจกรรมเดิมในพื้นที่ที่ทั้งแง่ประเภทการใช้สอย ขนาด รูปร่าง สัดส่วน สีและพื้นผิว ควรกลมกลืนกับสิ่งเดิมและควรหลีกเลี่ยงการเลียนแบบเพราะอาจทำให้เกิดความสับสน

8) การพัฒนาและการสร้างสรรค์สิ่งใหม่ (Development and New Creation) การพัฒนาและการสร้างสรรค์สิ่งใหม่เป็นการจัดการภูมิทัศน์วัฒนธรรมที่ส่งผลกระทบต่อพื้นที่มากที่สุด จากแนวความคิดการพัฒนาที่ยั่งยืนคำนึงถึงการใช้ทรัพยากรที่มีอยู่เดิมให้คุ้มค่าและเกิดประโยชน์สูงสุด ซึ่งแนวความคิดนี้ไม่ได้ปฏิเสธหากแต่การพัฒนาหรือสร้างสรรค์สิ่งใหม่ควรทำเกิดคุณค่าและคนในชุมชนที่เจ้าของพื้นที่ได้รับประโยชน์สูงสุดและไม่ส่งผลกระทบต่อทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

2.3.3.2 หลักการจัดการสิ่งแวดล้อมธรรมชาติและศิลปกรรม โดย สำนักจัดการ

สิ่งแวดล้อมธรรมชาติและศิลปกรรม สำนักงานนโยบายและแผนทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม กระทรวงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

การอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมธรรมชาติและศิลปกรรม คือ การควบคุมสภาพแวดล้อมที่อยู่ในพื้นที่ขอบเขตธรรมชาติและศิลปกรรมอย่างเหมาะสม มีระดับความเข้มงวดในการควบคุมแบ่งออกเป็น 4 ระดับ ดังนี้ (สำนักจัดการสิ่งแวดล้อมธรรมชาติและศิลปกรรม สำนักงานนโยบายและแผนทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม กระทรวงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม, 2560)

1) บรรยากาศ (Atmosphere) หมายถึง แหล่งธรรมชาติและศิลปกรรม ซึ่งสิ่งแวดล้อมที่มีความสอดคล้องส่งเสริมซึ่งกันและกัน

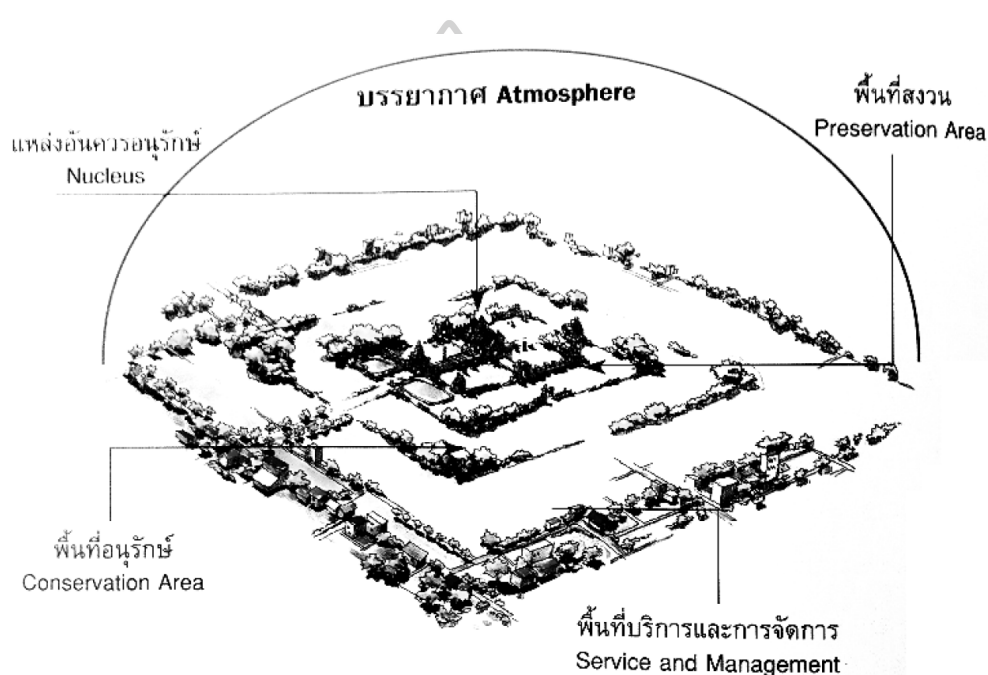
2) แหล่งอันควรอนุรักษ์ (Nucleus) หมายถึง แหล่งธรรมชาติและศิลปกรรม ซึ่งเป็นสิ่งสำคัญที่จะต้องอนุรักษ์

3) พื้นที่สงวน (Preservation Area) หมายถึง พื้นที่ที่มีคุณค่ามากทางด้านวิชาการและมีความอ่อนไหวต่อการเปลี่ยนแปลง หรือมีผลกระทบทำให้ถูกทำลายได้ง่าย ในพื้นที่นี้ห้ามการกระทำใด ๆ ที่เป็นการเปลี่ยนแปลงสภาพดั้งเดิมของธรรมชาติและศิลปกรรมโดยเด็ดขาด

4) พื้นที่อนุรักษ์ (Conservation Area) หมายถึง พื้นที่ใกล้เคียง หรือ

บริเวณโดยรอบทั้งธรรมชาติและศิลปกรรมซึ่งเมื่อพื้นที่นี้ถูกทำลายย่อมมีผลกระทบต่อการคงอยู่ของตัวธรรมชาติและศิลปกรรมโดยในบริเวณนี้ยังยินยอมให้สามารถทำกิจกรรมได้บางประการที่ไม่มีผลต่อการเปลี่ยนแปลงสภาพพื้นที่มากนัก

5) พื้นที่บริการและการจัดการ หรือพัฒนา (Service and Management Area) หมายถึง พื้นที่ข้างเคียงหรือพื้นที่โดยรอบที่มีความเกี่ยวข้องกับแหล่งธรรมชาติและศิลปกรรมโดยยินยอมให้มีการพัฒนาได้ แต่ต้องอยู่ในความควบคุมของหน่วยงานที่รับผิดชอบว่ากิจกรรมนั้น ๆ จะไม่ส่งผลกระทบต่อเกิดความเสียหายต่อคุณค่าของแหล่งธรรมชาติและศิลปกรรม

ภาพที่ 7 ขอบเขตการอนุรักษ์แหล่งธรรมชาติและศิลปกรรม

ที่มา : สำนักจัดการสิ่งแวดล้อมธรรมชาติและศิลปกรรม สำนักงานนโยบายและแผนทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม กระทรวงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม, 2560: 9

2.4 ข้อมูลโครงการแก้มลิงบางบาล (1) และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

2.4.1 ข้อมูลโครงการแก้มลิงบางบาล (1)

การศึกษาค้นคว้าโครงการแก้มลิงในอำเภอบางบาลที่ส่งผลต่อภูมิทัศน์วัฒนธรรม โดยมี 2 งานวิจัยหลัก ๆ ที่เกี่ยวข้องดังนี้ 1) รายงานฉบับสมบูรณ์ของโครงการแก้มลิง อำเภอบางบาล และ 2) วิทยานิพนธ์แนวทางการปรับเปลี่ยนภูมิทัศน์วัฒนธรรมในโครงการนำร่องการบริหารจัดการและพัฒนาพื้นที่เกษตรเป็นพื้นที่รับน้ำนอง เพื่อบรรเทาอุทกภัยตามแนวทางพระราชดำริแก้มลิงอำเภอบางบาล

2.4.1.1 ความเป็นมาและวัตถุประสงค์โครงการแก้มลิงบางบาล (1)

โครงการนี้เป็นโครงการนำร่องการบริหารจัดการและพัฒนาพื้นที่เกษตร เป็นพื้นที่รับน้ำนอง เพื่อบรรเทาอุทกภัยตามแนวทางพระราชดำริแก้มลิง อ.บางบาล ซึ่งเป็นโครงการ นำร่องตามแนวทางพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช เพื่อปรับปรุง และพัฒนาพื้นที่ซึ่งเป็นพื้นที่รับน้ำตามธรรมชาติ ช่วยบริหารจัดการน้ำอุทกภัย (ฤดูน้ำหลาก) ให้ สามารถกักเก็บยอดน้ำหลากในพื้นที่เกษตรกรรมซึ่งอยู่ในช่วงฤดูทำนา โดยเกษตรกรสามารถทำนา การปลูกข้าวนาปรังได้ 2 ครั้ง/ปี และควบคุมอัตราการไหลในแม่น้ำเจ้าพระยาต้านท้ายน้ำ อำเภอบาง ไทรไม่ให้เป็น 3,000 ลบ.ม./วินาที ก่อนเข้าสู่เขตกรุงเทพมหานครฯ (ชูเกียรติ ทรัพย์ไพศาล และคณะ, 2551)

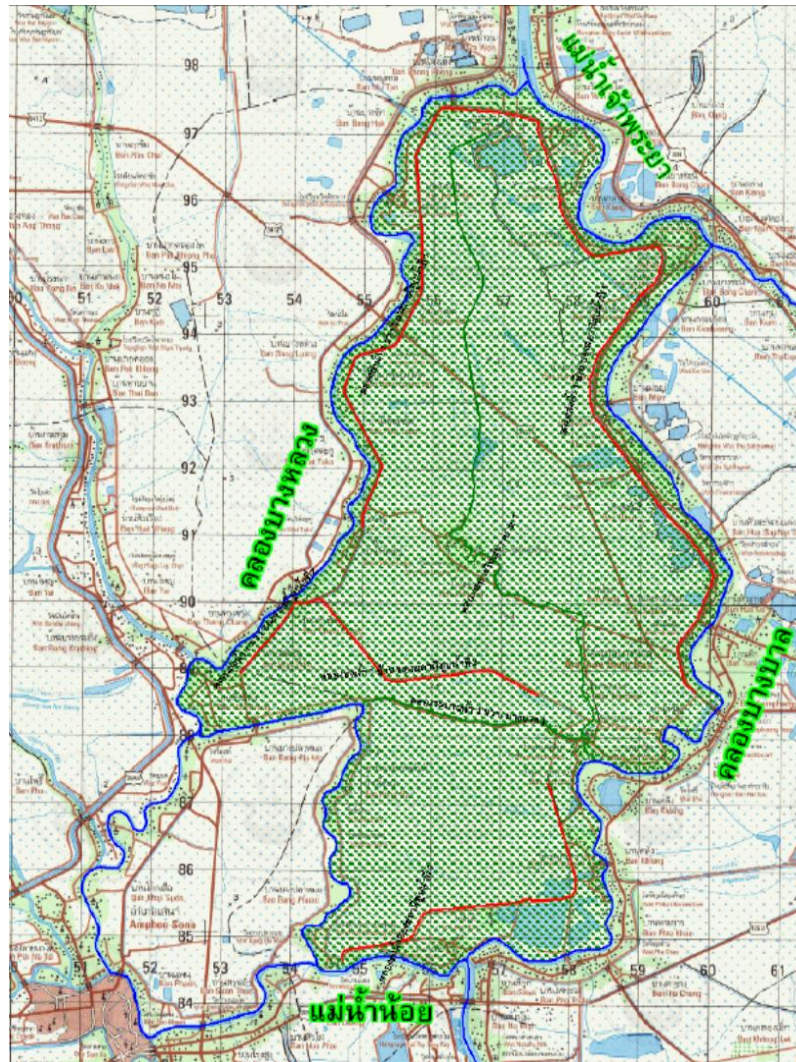
โดยพื้นที่โครงการรับการผันน้ำจากแม่น้ำเจ้าพระยา และคลองต่าง ๆ โดยรอบ ได้แก่ คลองบางหลวง คลองบางบาล แม่น้ำน้อย สามารถรองรับน้ำได้ประมาณ 130 ล้าน ลูกบาศก์เมตร และมีระยะเวลาเก็บยอดน้ำไว้ประมาณ 3 เดือน มีส่วนต่างของพื้นที่และระดับน้ำ ท่วม ประมาณ 1.5-3 เมตร ซึ่งอยู่ในช่วงฤดูน้ำหลากของพื้นที่ลุ่มในฤดูน้ำหลากตามปกติของทุก ๆ ปี

ลักษณะโดยทั่วไปโครงการ “แก้มลิงบางบาล (1)” พื้นที่โครงการฯ โดยทั่วไปเป็นพื้นที่ราบลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา มีลักษณะลาดเททิศเหนือสู่ทิศใต้ โดยใช้ถนนเป็นคันกั้นน้ำ แบ่งออกเป็น 3 บริเวณ จึงทำให้บริเวณพื้นที่สุดท้ายเป็นพื้นที่ต่ำที่สุด (สิรินทิพย์ สิ้นแสงแก้ว, 2552)

2.4.1.2 พื้นที่ตั้งโครงการแก้มลิงอำเภอบางบาล

พื้นที่โครงการแก้มลิงมีขนาดพื้นที่โดยประมาณ 55.50 ตร.กม. หรือ ประมาณ 34,690 ไร่ ลักษณะภูมิประเทศเป็นพื้นที่ราบลุ่มริมน้ำ มีลำน้ำต่าง ๆ ล้อมรอบโครงการฯ ใน ลุ่มน้ำเจ้าพระยาตอนล่าง ในเขตการปกครองของจังหวัดพระนครศรีอยุธยา และจังหวัดอ่างทอง โดย อาณาเขตของพื้นที่โครงการ (ชูเกียรติ ทรัพย์ไพศาล และคณะ, 2551)

ทิศเหนือ	ติดกับ	แม่น้ำเจ้าพระยา และคลองโพงผอง (คลองบางหลวง)
ทิศใต้	ติดกับ	คลองโพงผอง (คลองบางหลวง) คลองมโนราห์ และแม่น้ำน้อย
ทิศตะวันออก	ติดกับ	คลองบางบาล (แม่น้ำเจ้าพระยาสายเก่า)
ทิศตะวันตก	ติดกับ	คลองบางบาล และแม่น้ำน้อย

ภาพที่ 8 ลำน้ำโดยรอบโครงการแก้มลิง

ที่มา: นายสุนทร เบญจพงษ์วิมล, พื้นที่แก้มลิงในเขตโครงการส่งน้ำและบำรุงรักษาบางบาล
ประเภทที่เป็นพื้นที่รับน้ำตามธรรมชาติรับน้ำนองในพื้นที่เกษตรกรรมตามแนวพระราชดำริ

2.4.1.3 การบริหารจัดการน้ำและแนวทางการดำเนินงานโครงการแก้มลิง อำเภอบางบาล

บางบาล โครงการแก้มลิงฯ มีการดำเนินการทางด้านเทคนิควิศวกรรมโครงสร้าง (Structure) สรุปลงได้ดังนี้

การดำเนินการทางด้านเทคนิควิศวกรรม โดยดำเนินการปรับปรุงและจัดการทำงาน 3 ระบบหลัก ได้แก่

- 1) ระบบบริหารจัดการน้ำหลากและระบบระบายน้ำ ประกอบด้วย คันป้องกันน้ำท่วมอาคารชลศาสตร์ควบคุมน้ำ คลองกระจาย คลองระบายน้ำและระบบสูบน้ำ
- 2) ระบบบริหารจัดการน้ำเพื่อการชลประทาน ประกอบด้วย ระบบสูบน้ำ คลองส่งน้ำ คลองระบายน้ำ อาคารรับน้ำ และคันคูน้ำ
- 3) ระบบป้องกันน้ำท่วมพื้นที่ชุมชน ประกอบด้วย การสร้างคันล้อมพื้นที่ชุมชน โรงอัฐ พื้นที่เกษตร การติดบ้าน การยกระดับระบบสาธารณูปโภค และทางสัญจร

เมื่อพิจารณาทั้ง 3 ระบบ สามารถจัดแบ่งองค์ประกอบของงานที่ต้องดำเนินการ ได้เป็น 4 องค์ประกอบหลัก

- 1) คันป้องกันน้ำท่วม โดยปรับปรุงถนนเป็นคันคลองชลประทานรอบพื้นที่ ให้สามารถป้องกันระดับน้ำจากลำน้ำโดยรอบ โดยค่าระดับคันกันน้ำแปรผันระหว่าง +6.50 เมตรต่อระดับทะเลปานกลาง ถึง +7.50 เมตรต่อระดับทะเลปานกลาง
- 2) อาคารชลศาสตร์ควบคุมน้ำ อาคารชลศาสตร์ควบคุมน้ำเพื่อทำหน้าที่ในการรับน้ำจากลำน้ำโดยรอบ เข้าสู่พื้นที่โครงการฯ ทั้งในช่วงฤดูแล้งและฤดูน้ำหลาก และระบายน้ำภายในพื้นที่ออกสู่ลำน้ำทางน้ำโดยรอบพื้นที่โครงการ
- 3) คลองส่งน้ำ-คลองกระจายน้ำ และคลองระบายน้ำ ทำหน้าที่ในการกระจายน้ำเข้าพื้นที่โครงการ ส่งน้ำเพื่อการชลประทานและกระจายน้ำเข้ากักเก็บในพื้นที่ ลำเลียงน้ำจากพื้นที่สู่อาคารชลศาสตร์ ควบคุมน้ำ เพื่อระบายออกสู่ลำน้ำ
- 4) ระบบป้องกันน้ำท่วมพื้นที่ชุมชน อุตุสาหกรรม และสวน มีการสร้างคันกันน้ำเพื่อป้องกันชุมชน โรงอัฐและสวน การยกระดับอาคาร ถมดิน และติดอาคาร ยกยกระดับอาคารให้พื้นระดับน้ำ (ชูเกียรติ ทรัพย์ไพศาล และคณะ, 2551: 15-16)

2.4.1.4 โครงการแก้มลิงฯ มีการดำเนินการบริหารจัดการ (Non-Structure)

สรุปลงได้ดังนี้

- 1) แนวทางการบริหารจัดการน้ำและการปฏิบัติการในช่วงฤดูฝน มี 2 ปัจจัยเงื่อนไขของปริมาณในแม่น้ำเจ้าพระยาโดยแบ่งออกเป็น 2 สภาวะ คือ สภาวะช่วงฤดูน้ำหลากปกติ และช่วงฤดูน้ำหลากมากกว่าปกติหรือสภาวะอุทกภัย ในช่วงฤดูน้ำหลากปกติจะพิจารณาถึง

ปริมาณน้ำและคุณภาพน้ำที่ถูกนำไปกักเก็บในพื้นที่เพื่อส่งเสริมการฟื้นน้ำข้าว และในช่วงสภาวะอุทกภัยมีจะบริหารจัดการเพื่อตัดยอดน้ำ เข้าไปกักเก็บให้เต็มพื้นที่ภายในระยะเวลาที่กำหนด

2) แนวทางการบริหารจัดการน้ำและการปฏิบัติการในช่วงฤดูแล้ง การบริหารจัดการน้ำ พิจารณาเพื่อให้เพียงพอต่อการดำเนินการทางการเกษตรในพื้นที่แก้มลิงอำเภอบางบาล โดยเฉพาะจะต้องมีปริมาณน้ำที่เพียงพอต่อการปลูกข้าวนาปรัง 2 ครั้ง ตามที่ได้ทำข้อตกลงกับประชาชนในพื้นที่แก้มลิงบางบาล (ชูเกียรติ ทรัพย์ไพศาล และคณะ, 2551: 31)

2.1.4.5 ผลประโยชน์เมื่อดำเนินการโครงการแก้มลิง อ.บางบาล

- 1) ประชาชนสามารถเข้าถึงแหล่งน้ำได้สะดวกขึ้น
- 2) ประชาชนมีรายได้เพิ่มขึ้น
- 3) ประชาชนในพื้นที่โครงการฯสามารถอยู่ร่วมกับน้ำท่วมได้
- 4) ได้รับการชดเชยอย่างเป็นระบบและเป็นธรรม
- 5) น้ำท่วมพื้นที่ชุมชนริมน้ำน้อยลง

2.1.4.6 ผลกระทบเมื่อดำเนินการโครงการแก้มลิง อ.บางบาล

- 1) การปรับเปลี่ยนวิถีชีวิต
- 2) ต้องหยุดการประกอบอาชีพชั่วคราว
- 3) มีการควบคุมการใช้ที่ดินภายในโครงการฯ และกิจกรรมต้องขออนุญาต

(ชูเกียรติ ทรัพย์ไพศาล และคณะ, 2551: 33-34)

2.4.2 เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องโครงการแก้มลิง อ.บางบาล

2.4.2.1 งานวิจัยของ สิริณีทิพย์ สิ้นแสงแก้ว เรื่องแนวทางการปรับเปลี่ยนภูมิทัศน์วัฒนธรรมในโครงการนำร่องการบริหารจัดการและพัฒนาพื้นที่เกษตรเป็นพื้นที่รับน้ำนอง เพื่อบรรเทาอุทกภัยตามแนวทางพระราชดำริแก้มลิง อำเภอบางบาล มีข้อเสนอแนะและแนวทางในการศึกษาในอนาคต ซึ่งสรุปได้ ดังนี้

1. จากการทบทวนวรรณกรรม เกี่ยวข้องกับกับภูมิทัศน์วัฒนธรรมสำหรับโครงการยังเป็นการศึกษาในภาพกว้างโดยเฉพาะภูมิทัศน์วัฒนธรรมที่ความสัมพันธ์เกี่ยวกับลำน้ำ

2. วัตถุประสงค์การศึกษาการปรับเปลี่ยนภูมิทัศน์วัฒนธรรมเพื่อการดำรงชีวิตในพื้นที่มีสถานะน้ำท่วม การศึกษาในอนาคตเสนอแนะการศึกษาเพิ่มเติมในด้านสังคม เพื่อทราบถึงพื้นที่การดำเนินชีวิต ลักษณะการดำเนินชีวิตของผู้อยู่อาศัยกับน้ำอย่างสอดคล้อง

3. การสรุปผลการศึกษาภูมิทัศน์วัฒนธรรม นอกจากแนวทางการ

ปรับเปลี่ยนภูมิทัศน์วัฒนธรรมโครงการแก้มลิง ยังเสนอแนะประเด็นเรื่องสุนทรียภาพกับการดำรงชีวิต

4. การศึกษาวิจัยเน้นการศึกษาภูมิทัศน์วัฒนธรรมส่วนใหญ่ลักษณะทางกายภาพ เสนอแนะให้ศึกษาเรื่องสังคมของคนบริเวณรอบพื้นที่มากขึ้น

5. การศึกษาวิจัยเน้นการศึกษาภูมิทัศน์วัฒนธรรมเฉพาะภายในพื้นที่โครงการแก้มลิงฯ ซึ่งยังมีพื้นที่บริเวณขอบของแก้มลิง หรือนอกคันกันน้ำ (สิรินทิพย์ สิ้นแสงแก้ว, 2552)

ดังนั้นจากการทบทวนวรรณกรรม โครงการบริหารจัดการน้ำโครงการแก้มลิงบางบาล พบว่าการบริหารจัดการน้ำควรให้ความสำคัญต่อสังคมและวัฒนธรรมชุมชนท้องถิ่น และส่งเสริมความรู้และสนับสนุนการบริหารจัดการจากชุมชน ทำให้เกิดการสำนึกร่วมในถิ่นที่และห่วงแหนทรัพยากรในท้องถิ่น ซึ่งนั่นได้จากการทำความเข้าใจ โดยการศึกษาภูมิทัศน์วัฒนธรรม ประวัติศาสตร์ท้องถิ่นเป็นพื้นฐาน ซึ่งจะทำให้ชุมชนสามารถพัฒนาต่อยอดด้วยตนเองในลักษณะที่เป็นท้องถิ่นพัฒนา (Localization) (ศรีศักร วัลลิโภดม และวลัยลักษณ์ ทรงศิริ, 2557)

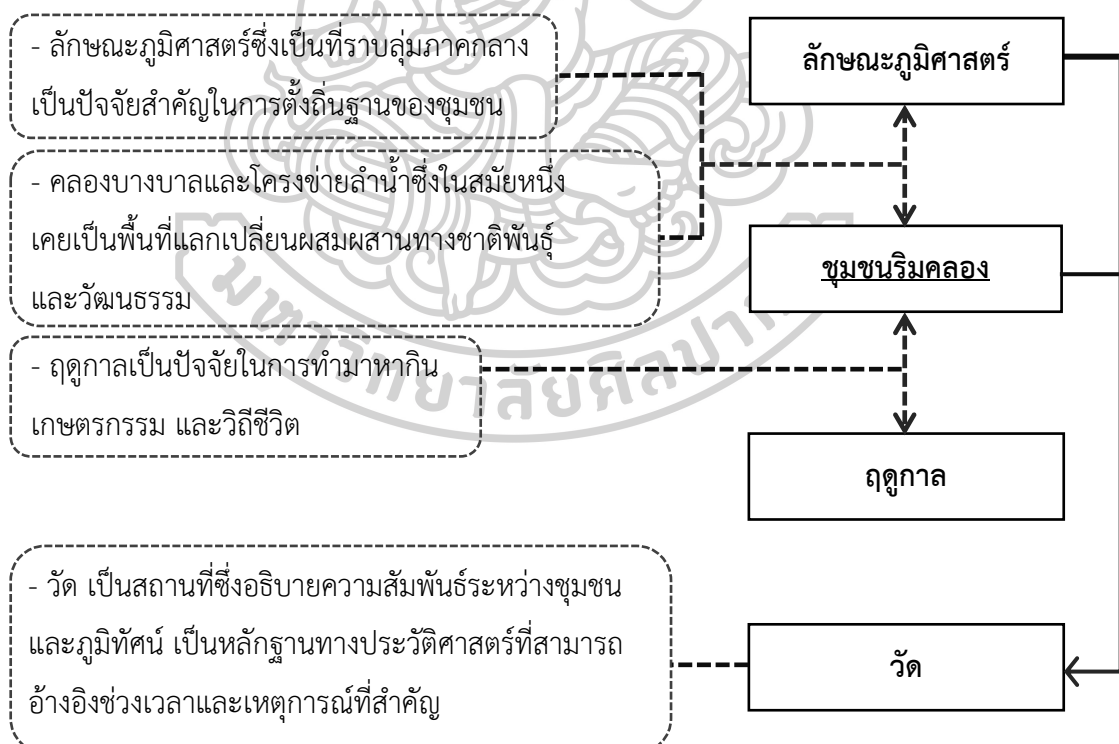
บทที่ 3 การดำเนินการศึกษา

การดำเนินการศึกษามีเนื้อหาแบ่งเป็น 2 ส่วน คือ 1) เนื้อหาเกี่ยวกับกรอบแนวความคิดในการศึกษาและขั้นตอนการดำเนินการศึกษา 2) เครื่องมือและการจัดการข้อมูล

การทบทวนวรรณกรรมพบว่า ภูมิทัศน์วัฒนธรรมเป็นผลลัพธ์จากปฏิสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์และสิ่งแวดล้อม ถ่ายทอดและพัฒนาจนเกิดเป็นคุณค่าและความสำคัญของภูมิทัศน์วัฒนธรรม โดยสามารถศึกษาได้จากพัฒนาการภูมิทัศน์วัฒนธรรมและการสำรวจพื้นที่ศึกษา เพื่อนำมาวิเคราะห์ในประเด็นต่าง ๆ เพื่อประเมินและหาแนวทางในการจัดการภูมิทัศน์วัฒนธรรมร่วมสมัยต่อไป

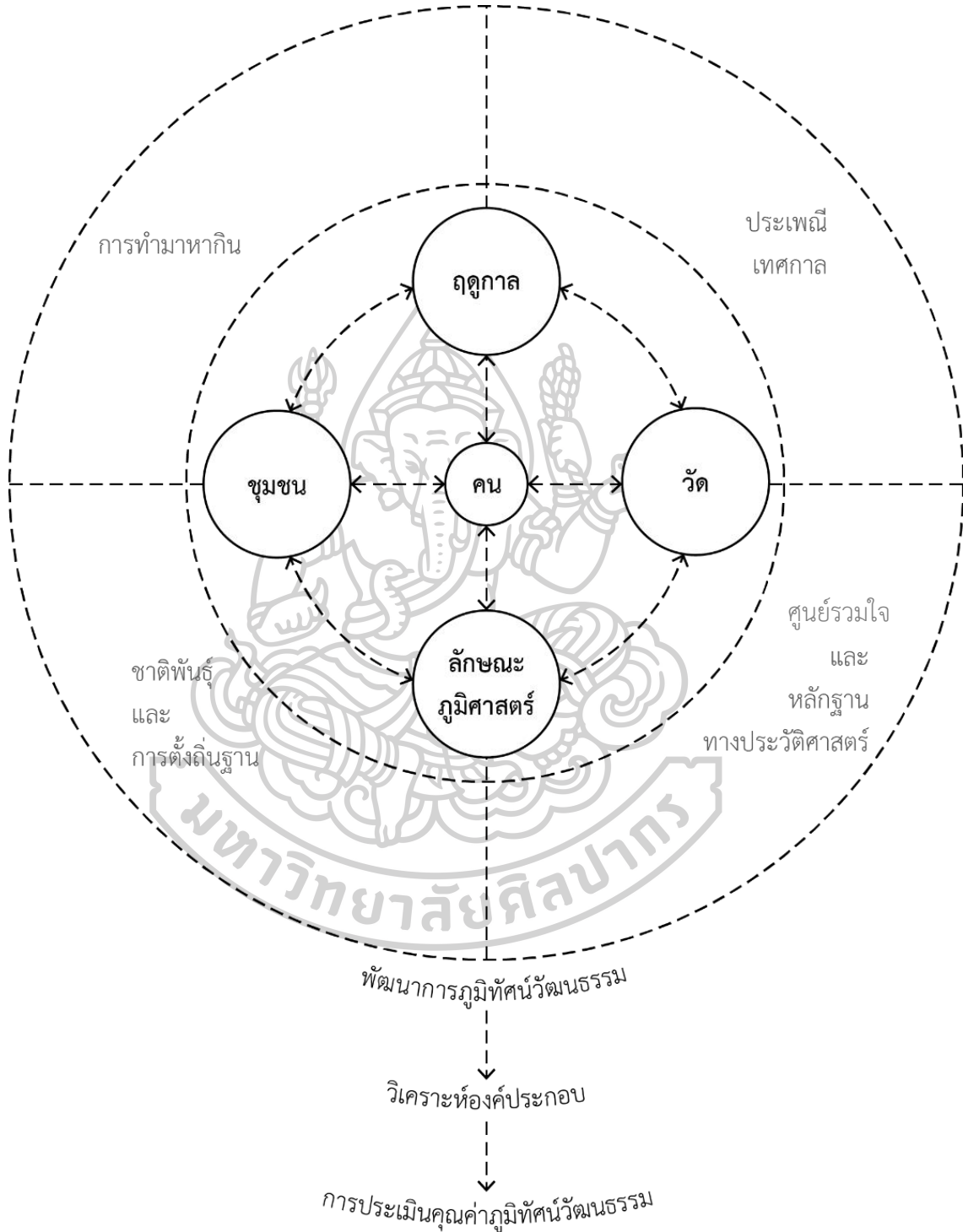
แนวความคิดในการศึกษาภูมิทัศน์วัฒนธรรมชุมชนริมคลองบางบาลในแผนภาพที่ 1 สามารถเป็นแนวทางในการศึกษาโครงสร้างความสัมพันธ์ของชุมชนและสิ่งแวดล้อมได้ดังนี้

โครงสร้างความสัมพันธ์ของชุมชน

3.1 กรอบแนวความคิดในการศึกษาภูมิทัศน์วัฒนธรรมชุมชนริมคลองบางบาล

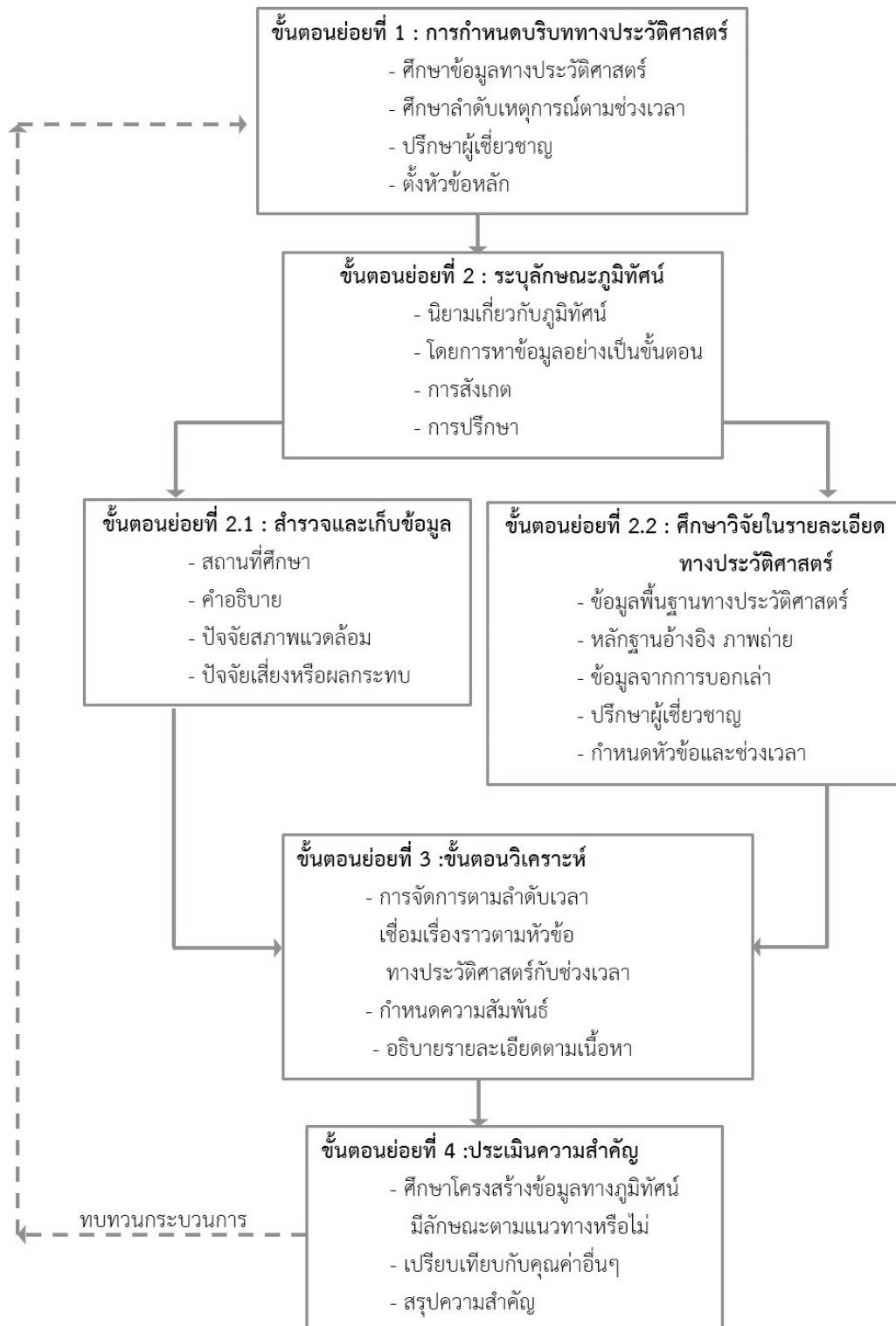
ตารางที่ 3 กรอบความคิดในการศึกษา

การศึกษาภูมิทัศน์วัฒนธรรมชุมชนริมคลองบางบาลอาศัยการศึกษาพัฒนาการของชุมชนและบริบทต่าง ๆ ทั้งทางกายภาพ สังคม วัฒนธรรม และเศรษฐกิจ ต่อเนื่องตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน ประกอบการสำรวจพื้นที่ศึกษาและการสัมภาษณ์ เพื่อศึกษาความสัมพันธ์ของชุมชนและสิ่งแวดล้อม โดยมีแนวทางของ Assessing the Significance of Cultural Landscape คู่มือของการจัดการภูมิทัศน์วัฒนธรรมของ Australian Alps National Park เป็นกระบวนการศึกษาหลัก โดยเฉพาะใน 2 ขั้นตอนหลักในภาพที่ 6 ประยุกต์แนวทางร่วมกับแนวความคิดอื่น ๆ รวมกันเพื่อให้เกิดความเหมาะสมกับพื้นที่ในการศึกษาองค์ประกอบภูมิทัศน์วัฒนธรรมเพื่อประเมินความสำคัญต่อไป โดยมี 6 ขั้นตอนดังนี้

ขั้นตอนที่ 1 : ศึกษาองค์ประกอบและข้อมูลรายละเอียดของพื้นที่ประเมินความสำคัญ

ตารางที่ 4 ขั้นตอนการศึกษาองค์ประกอบเพื่อประเมินความสำคัญ

ที่มา: Lennon Jane & Mathews Steve, 1996: 17

3.1.1 องค์ประกอบภูมิทัศน์วัฒนธรรม

องค์ประกอบภูมิทัศน์วัฒนธรรมเป็นการศึกษาเพื่อหาลักษณะเด่นทางภูมิทัศน์และวัฒนธรรม โดยศึกษาจากลักษณะทางกายภาพ สังคม วัฒนธรรม และเศรษฐกิจ ประกอบการศึกษาพัฒนาการของชุมชนและบริบทในลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาอ่างที่มีผลต่อภูมิทัศน์วัฒนธรรมของพื้นที่ศึกษา โดยสามารถแบ่งองค์ประกอบภูมิทัศน์วัฒนธรรมในการศึกษาเป็น 3 หมวด ได้แก่

3.1.1.1 องค์ประกอบทางด้านภูมิทัศน์ ประกอบด้วย การตั้งถิ่นฐานของชุมชน ประเภทของการใช้สอยของพื้นที่ ลักษณะที่อยู่อาศัย โครงข่ายการสัญจร โครงข่ายลำน้ำ

3.1.1.2 องค์ประกอบทางด้านประวัติศาสตร์ ประกอบด้วย หลักฐานทางประวัติศาสตร์ที่สำคัญ ทั้งเหตุการณ์ สถานที่ โบราณสถาน ศาสนสถาน และความเชื่อ

3.1.1.3 องค์ประกอบทางด้านสังคมและวัฒนธรรม ประกอบด้วย กลุ่มชาติพันธุ์ ชุมชนริมน้ำ วัฒนธรรม เศรษฐกิจ วิถีชีวิตและวิถีเกษตรกรรม

องค์ประกอบภูมิทัศน์วัฒนธรรมข้างต้นได้อาศัยวิธีการระบุข้อมูลบนแผนที่กายภาพ แต่ละองค์ประกอบมาซ้อนทับกันประกอบข้อมูลต่าง ๆ ทั้งสถิติ แผนภาพ แผนที่ และแผนที่ลำดับช่วงเวลา เพื่อนำมาวิเคราะห์องค์ประกอบภูมิทัศน์วัฒนธรรมที่มีคุณค่าและความสำคัญ

3.1.2 พัฒนาการของภูมิทัศน์วัฒนธรรม

การศึกษาพัฒนาการของภูมิทัศน์วัฒนธรรมเป็นการศึกษาถึงการเปลี่ยนแปลงทางกายภาพ สังคม วัฒนธรรม และเศรษฐกิจ จากปัจจัยภายในพื้นที่ศึกษาและปัจจัยภายนอก ในระดับมหภาค เช่น การบริหารจัดการทรัพยากร นโยบายภาครัฐ โครงสร้างพื้นฐาน เป็นต้น ข้อมูลจากการศึกษาอ้างอิงถึงจุดเปลี่ยนที่สำคัญขององค์ประกอบภูมิทัศน์วัฒนธรรมในแต่ละช่วงเวลา

3.1.3 การประเมินคุณค่าและความสำคัญของภูมิทัศน์วัฒนธรรม

การประเมินภูมิทัศน์วัฒนธรรมได้ประยุกต์วิธีการตามแบบ Assessing the Significance of Cultural Landscape เป็นคู่มือของการจัดการภูมิทัศน์วัฒนธรรมของ Australian Alps National Park ซึ่งศึกษาพัฒนาการและความสัมพันธ์ขององค์ประกอบภูมิทัศน์วัฒนธรรม เพื่อประเมินคุณค่าและความสำคัญขององค์ประกอบภูมิทัศน์วัฒนธรรม และวิเคราะห์สถานการณ์ในปัจจุบัน ศักยภาพและภัยคุกคามเป็นอย่างไร แล้วจึงสามารถสรุปแนวทางและข้อเสนอแนะในการจัดการภูมิทัศน์วัฒนธรรมต่อไป

3.1.4 สภาพปัจจุบันและปัจจัยที่ส่งผลต่อภูมิทัศน์วัฒนธรรม

การประเมินคุณค่าและความสำคัญของภูมิทัศน์วัฒนธรรมประกอบด้วยข้อมูลจากการสำรวจ การสัมภาษณ์ และข้อมูลแผนที่กายภาพ นำมาวิเคราะห์ถึงปัจจัยต่าง ๆ ที่ส่งผลต่อภูมิทัศน์วัฒนธรรมร่วมกับสภาพในปัจจุบันทั้งปัจจัยเสี่ยงและแนวโน้มการเปลี่ยนแปลง (Threat and Trend) เพื่อหาแนวทางและข้อเสนอแนะในการจัดการภูมิทัศน์วัฒนธรรมต่อไปในอนาคต

3.1.5 การจัดทำข้อเสนอแนะแนวทางในการจัดการภูมิทัศน์วัฒนธรรม

ข้อเสนอแนะแนวทางในการจัดการภูมิทัศน์วัฒนธรรมมีวัตถุประสงค์เพื่อเป็นแนวทางให้กับผู้ประเมิน บุคคลที่มีส่วนได้ส่วนเสีย และบุคคลหรือหน่วยงานภายนอกที่มีความสนใจในการศึกษาได้นำแนวทางไปประกอบการกำหนดนโยบายและแผนงาน มาตรการควบคุม เพื่อส่งเสริมคุณค่ามรดกทางภูมิทัศน์และมรดกทางวัฒนธรรมให้เกิดสำนึกรักษ์จากคนในถิ่นที่และเพิ่มความเข้าใจถึงคุณค่าและความสำคัญของบุคคลทั่วไป

3.2 พื้นที่ศึกษา

การศึกษาครั้งนี้ได้เลือกพื้นที่บริเวณชุมชนริมคลองบางบาลซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของโครงการแก้มลิงบางบาล (1) โดยมีจุดประสงค์เพื่อพัฒนาพื้นที่ทางเกษตรกรรมให้สามารถรับน้ำหลากเพื่อบรรเทาอุทกภัยในพื้นที่ลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาตอนล่าง ในเขตการปกครองของอำเภอบางบาล จังหวัดพระนครศรีอยุธยา

คลองบางบาลหรือแม่น้ำเจ้าพระยาสายเก่าเคยเป็นเส้นทางคมนาคมที่สำคัญในสมัยอยุธยาจากบันทึกทางประวัติศาสตร์ของการตั้งถิ่นฐานของชุมชนชาติพันธุ์ โบราณคดี และโบราณสถาน ซึ่งได้รับการขึ้นทะเบียนเป็นย่านชุมชนเก่าภาคกลางเพื่อการอนุรักษ์

3.3 เครื่องมือที่ใช้ในการศึกษา

เครื่องมือที่ใช้ในการศึกษาแบ่งเป็น 2 ส่วน ได้แก่

3.3.1 การบันทึกและการสำรวจลักษณะทางกายภาพของพื้นที่

อาศัยข้อมูลจากการบันทึกภาพถ่าย แผนที่ต่าง ๆ เช่น แผนที่ท้องเที่ยว แผนที่จากการวิจัยโครงการแก้มลิง (1) ภาพถ่ายทางอากาศ เป็นต้น ประกอบข้อมูลทางด้านสังคม เศรษฐกิจ ประวัติศาสตร์ และการใช้ประโยชน์ที่ดิน ฯลฯ ที่เกี่ยวข้องกับพื้นที่ศึกษา นำมาประกอบเพื่อวิเคราะห์จัดทำแผนที่องค์ประกอบภูมิทัศน์วัฒนธรรมของชุมชน

3.3.2 การสัมภาษณ์ ความคิดเห็นของผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้องในพื้นที่ ผู้ที่มีส่วนได้ส่วนเสียกับพื้นที่ เช่น ผู้ควบคุมโครงการแก้มลิงบางบาล นายช่างชลประทาน เจ้าหน้าที่เทศบาล ชาวชุมชนริมคลอง ผู้ประกอบการโรงอิฐมอญ และ พระสงฆ์ เป็นต้น

3.4 การเก็บรวบรวมข้อมูลและการวิเคราะห์ข้อมูล

3.4.1 การเก็บข้อมูลทุติยภูมิ

การเก็บข้อมูลทุติยภูมิเป็นการสังเคราะห์ข้อมูลที่ได้จากเอกสาร หนังสือ หนังสือนิตยสาร งานวิจัย บทความวิชาการ ข้อมูลทางประวัติศาสตร์ และข้อมูลทางอินเทอร์เน็ต

โดยผลจากการเก็บข้อมูลทุติยภูมิเป็นการทำความเข้าใจในบริบทต่าง ๆ ที่ส่งผลต่อพื้นที่ศึกษาเช่น เรื่องเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ ข้อมูลทางกายภาพ สังคม วัฒนธรรม เศรษฐกิจ การตั้งถิ่นฐานของชาติพันธุ์ การทำมาหากิน นโยบาย และการสร้างโครงสร้างพื้นฐานที่เกี่ยวข้อง เช่น การบริหารจัดการน้ำ การส่งเสริมการเกษตร เป็นต้น เพื่อเป็นข้อมูลประกอบในการสำรวจพื้นที่

3.4.2 การเก็บข้อมูลปฐมภูมิ

3.4.2.1 การสำรวจภาคสนามพร้อมระบุลงบนแผนที่และภาพถ่ายทางอากาศ ประกอบการถ่ายภาพ เพื่อจัดทำข้อมูลลักษณะทางกายภาพ เช่น การระบุตำแหน่งสถาปัตยกรรมที่สำคัญ ลักษณะทางภูมิทัศน์ การใช้งานของพื้นที่ของชุมชน พืชพรรณ และบรรยากาศ ฯลฯ

3.4.2.2 การเก็บข้อมูลจากการสัมภาษณ์คนในพื้นที่ โดยเฉพาะผู้ที่มีส่วนได้ส่วนเสีย เช่น ชาวชุมชน เจ้าหน้าที่ผู้รับผิดชอบ และบุคคลสำคัญของชุมชน เป็นต้น เพื่อทำความเข้าใจถึงทัศนคติ ความเชื่อ เรื่องเล่า ตำนาน ประวัติศาสตร์ วิถีชีวิต ศักยภาพและปัญหาของพื้นที่ศึกษา

3.4.3 การวิเคราะห์ข้อมูล

3.4.3.1 วิเคราะห์และสังเคราะห์พัฒนาการความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนและสิ่งแวดล้อมในแต่ละช่วงเวลาจนถึงปัจจุบัน

3.4.3.2 วิเคราะห์องค์ประกอบภูมิทัศน์วัฒนธรรม และระบุบนแผนที่และนำแผนที่แต่ละองค์ประกอบมาซ้อนทับกันเพื่อสรุปเป็นแผนที่ที่มรดกทางภูมิทัศน์และมรดกทางวัฒนธรรม

3.4.3.3 การประเมินคุณค่าและความสำคัญของภูมิทัศน์วัฒนธรรม โดยประยุกต์แนวทางของ Australian Alps National Park และแนวทางการประเมินต่าง ๆ

3.4.3.4 สรุปคุณค่าและความสำคัญภูมิทัศน์วัฒนธรรมเพื่อเสนอแนะแนวทางในการจัดการภูมิทัศน์วัฒนธรรม

บทที่ 4

สภาพแวดล้อมและบริบทของพื้นที่ศึกษา

จังหวัดพระนครศรีอยุธยาตั้งอยู่ในอาณาบริเวณบนที่ราบลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาตอนล่าง (Young Delta) มีลักษณะเด่นทางภูมิทัศน์เป็นที่ราบน้ำท่วมถึง (Floodplain) และมีแม่น้ำลำคลองหลายสายมาบรรจบกันเป็นทรัพยากรธรรมชาติที่สำคัญที่คอยเติมความอุดมสมบูรณ์แก่พื้นที่ต่าง ๆ และผู้คนได้อาศัยเป็นแหล่งทรัพยากรในการดำเนินวิถีชีวิต สร้างบ้านแปงเมืองและวัฒนธรรม จนสามารถถ่ายทอดเป็นมรดกทางภูมิทัศน์ มรดกทางวัฒนธรรม และคงเหลือหลักฐานทางประวัติศาสตร์ที่สำคัญสืบต่อเรื่อยมาจนปัจจุบัน

4.1 ข้อมูลทั่วไปของอำเภอบางบาล

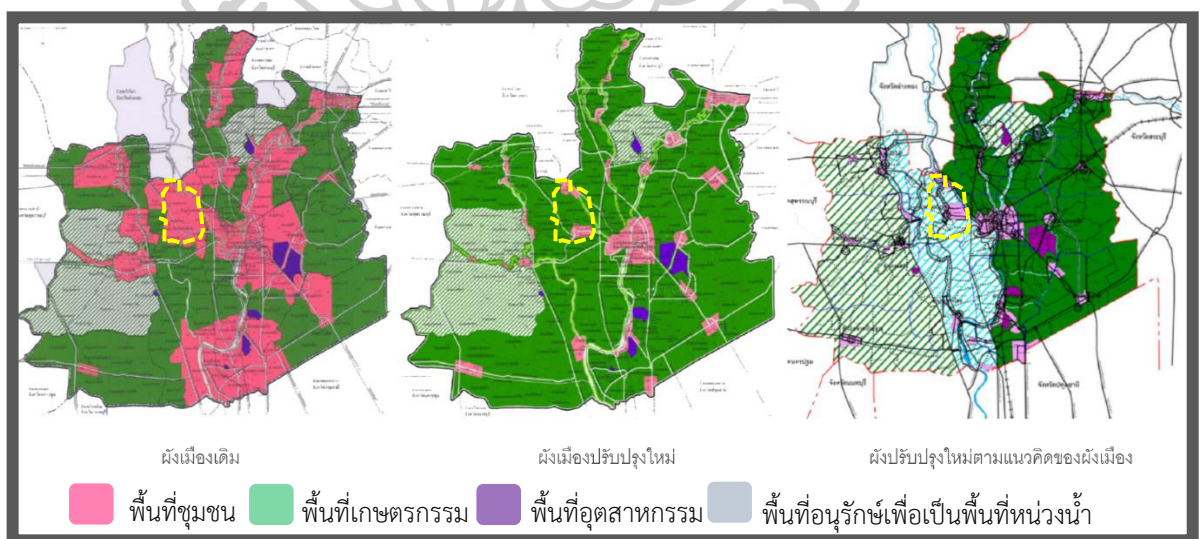
อำเภอบางบาล ตั้งอยู่ทางทิศตะวันตกจากเกาะเมืองอยุธยาประมาณ 12 กิโลเมตร มีพื้นที่เนื้อที่ประมาณ 135 ตารางกิโลเมตร หรือประมาณ 84,375 ไร่ มีอาณาเขตติดต่อกับอำเภอต่าง ๆ ดังนี้

ทิศเหนือ ติดต่อกับ อำเภอป่าโมก จังหวัดอ่างทอง

ทิศตะวันออก ติดต่อกับ อำเภอบางปะหัน อำเภอพระนครศรีอยุธยา
จังหวัดพระนครศรีอยุธยา

ทิศตะวันตก ติดต่อกับ อำเภอบางไทร จังหวัดพระนครศรีอยุธยา

ทิศใต้ ติดต่อกับ อำเภอเสนา อำเภอดอนรัก จังหวัดพระนครศรีอยุธยา

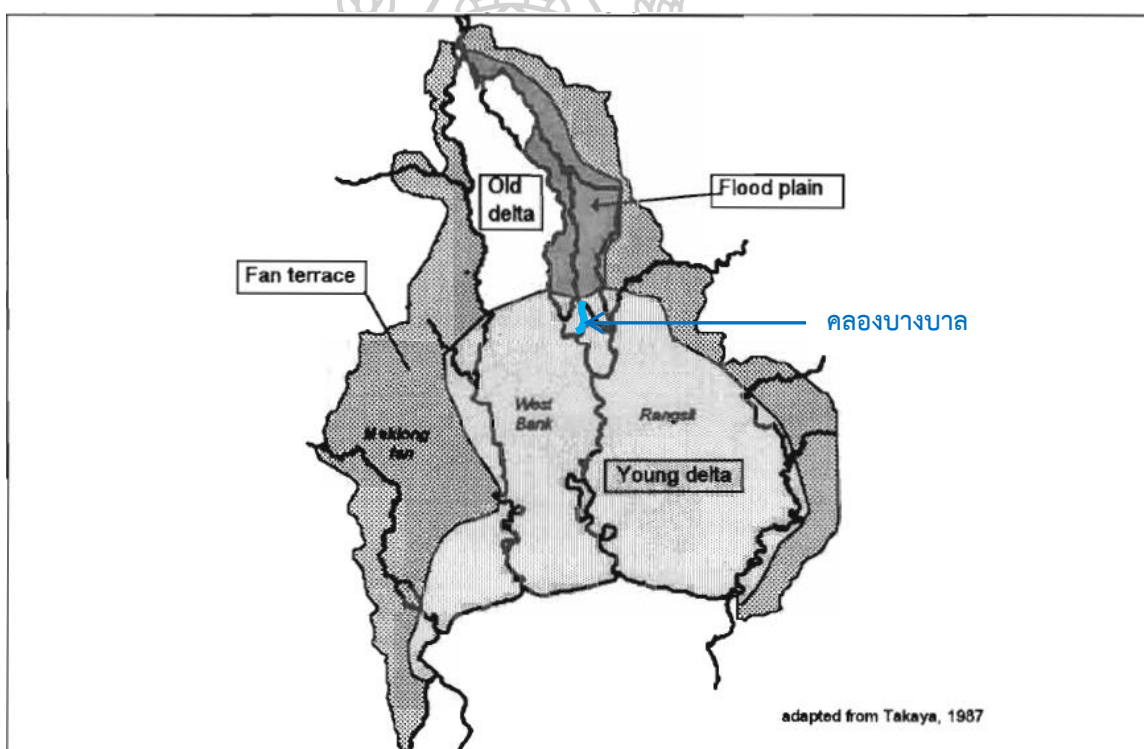
ภาพที่ 9 การพัฒนาผังเมืองจังหวัดพระนครศรีอยุธยาและอำเภอบางบาล

ที่มา: ผังเมืองรวมจังหวัดพระนครศรีอยุธยา พ.ศ.2560

4.1.1 ลักษณะภูมิประเทศ

อำเภอบางบาลมีลักษณะภูมิประเทศที่ราบลุ่มน้ำท่วมถึง ซึ่งเกิดจากการนำพาตะกอน เศษหิน ดิน และทรายทับถมกันเป็นเวลานานจนเป็นที่ราบขนาดใหญ่ (Delta) มีลำน้ำหลายสายได้แก่แม่น้ำเจ้าพระยา คลองบางบาล คลองโผงเผง (บางหลวง) คลองมโนราห์ และแม่น้ำน้อย มีลักษณะทางธรณีวิทยาเป็นแบบดินร่วนปนดินเหนียว และดินร่วนปนทราย

อำเภอบางบาลมีพื้นที่ทั้งหมดประมาณ 84,375 ไร่ มีพื้นที่ทางการเกษตร 37,063 ไร่ ในพ.ศ.2557 (สำนักงานเกษตรจังหวัดพระนครศรีอยุธยา, 2557) โดยโครงการแก้มลิงขนาดพื้นที่ประมาณ 34,690 ไร่ ซึ่งปริมาณพื้นที่โครงการแก้มลิงนั้นมีสัดส่วนเทียบเท่ากับขนาดพื้นที่ทางการเกษตรทั้งหมดของ อำเภอบางบาล (ชูเกียรติ ทรัพย์ไพศาล และคณะ, 2551)

ภาพที่ 10 ลักษณะทางภูมิประเทศในบริเวณลุ่มน้ำเจ้าพระยา

ที่มา: Kasetsart University: Agricultural and irrigation patterns in the Central Plain of Thailand, 1996

4.1.2 สภาพภูมิอากาศ

ภูมิอากาศได้รับอิทธิพลลมมรสุมตะวันตกเฉียงใต้และลมมรสุมตะวันออกเฉียงเหนือทำให้เกิดฤดูกาล 3 ฤดู ฤดูร้อนในช่วงประมาณกลางเดือนกุมภาพันธ์จนถึงต้นเดือนพฤษภาคม ฤดูฝน

ในช่วงเดือนพฤษภาคมถึงเดือนตุลาคม และฤดูหนาวในช่วงเดือนพฤศจิกายนถึงกลางเดือนกุมภาพันธ์ อีกทั้งยังได้รับอิทธิพลลมพายุดีเปรสชันเป็นครั้งคราว โดยมีปริมาณฝนโดยเฉลี่ย 905.3 มิลลิเมตรต่อปี เฉพาะเดือนกันยายนเป็นช่วงเดือนที่มีฝนมากที่สุดซึ่งในจังหวัดพระนครศรีอยุธยา มีปริมาณฝนรวมตลอดทั้งปีของพื้นที่ส่วนใหญ่อยู่ระหว่าง 1,000 - 1,200 มิลลิเมตร (สำนักงานเกษตรอำเภอ อำเภอ บางบาล จังหวัดพระนครศรีอยุธยา กรมส่งเสริมการเกษตร, 2560)

4.1.3 ฤดูน้ำหลาก

ช่วงเวลาที่น้ำจากภาคเหนือไหลบ่าลงตามแม่น้ำ ลำคลอง จนปริมาณน้ำเอ่อท่วมที่ราบน้ำท่วมถึง หลังช่วงฤดูฝนซึ่งมีระยะเวลาประมาณ 3 - 4 เดือน ซึ่งหลังจากผ่านช่วงฤดูน้ำหลาก ในช่วงต้นปี เกษตรกรมักเตรียมดินสำหรับเกษตรกรรม จากการสังเกตระดับน้ำ โดยจังหวัดพระนครศรีอยุธยา มีพื้นที่ 1,597,900 ไร่ และจากรายงานพื้นที่น้ำท่วมซ้ำ ช่วงเดือนตุลาคม 2560 จังหวัดพระนครศรีอยุธยา มีพื้นที่รับน้ำ 502,300 ไร่ จะเห็นได้ว่าปริมาณน้ำท่วมเทียบเท่ากับ 1 ใน 3 ของพื้นที่จังหวัดพระนครศรีอยุธยา (คลังข้อมูลน้ำและภูมิอากาศแห่งชาติ พ.ศ.2560 เข้าถึงได้ <http://tiwrmdev.haii.or.th/current/2017/floodOct2017/floodOct2017.html>)

4.1.4 ลักษณะประชากร

4.1.4.1 ประชากร จากข้อมูลระบบสถิติทางการทะเบียนของกรมการปกครอง กระทรวงมหาดไทยเมื่อปี พ.ศ. 2559 จำนวนประชากรชาย 16,576 คน จำนวนประชากรหญิง 17,908 คน รวมจำนวนประชากรทั้งสิ้น 34,484 คน ความหนาแน่นของประชากร 254.86 คนต่อตารางกิโลเมตร

4.1.4.2 อาชีพ ประชากรส่วนใหญ่ประกอบอาชีพเกษตรกรรมเป็นหลัก ได้แก่ การทำนา ปลูกกล้วย การทำปศุสัตว์เพื่อบริโภคและจำหน่าย ประกอบอาชีพเสริม เช่น การทำอิฐ เครื่องดนตรีไทย ขนมไทย และกำนันรูป เป็นต้น

4.1.4.3 เกษตรกรรม เกษตรกรส่วนใหญ่ทำนาแบบหว่าน สรรวจได้ผลผลิตประมาณ 420 กิโลกรัมต่อไร่ ไม้ผลส่วนใหญ่ปลูกกล้วย มะม่วง และมะพร้าว ผักสวนครัวส่วนมากเพาะปลูกเพื่อบริโภค

4.1.4.4 ศาสนา ประชากรส่วนใหญ่นับถือศาสนาพุทธ ร้อยละ 95 และศาสนาอื่น ๆ อีกร้อยละ 5 เช่น ศาสนาอิสลาม เป็นต้น

4.1.4.5 ชาติพันธุ์ ชาวมอญ ชาวจีน ชาวลาว และชาวมุสลิม โดยเฉพาะตำบลไทรน้อย หมู่ที่ 5 และหมู่ที่ 6 เป็นชุมชนบ้านมอญขนาดใหญ่ที่ยังสืบสานวัฒนธรรมสืบมา

4.1.5 อาณาเขตและการปกครอง

ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 ได้เริ่มมีการจัดตั้งเขตการปกครองเป็นระบบมณฑลเทศาภิบาลทั่วราชอาณาจักรมีสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพ เสนาบดีกระทรวงมหาดไทยในสมัยนั้นเป็นผู้ดำเนินการบริหารจัดการการปกครองในพื้นที่ภายในมณฑลกรุงเก่าให้เหมาะสมยิ่งขึ้น โดยเฉพาะในแขวงเสนาใหญ่ ได้แบ่งพื้นที่การปกครองออกเป็น 2 แขวง ได้แก่ อำเภอสนาใหญ่ (ต่อมาเปลี่ยนชื่อเป็นอำเภอฟักไถ่) อำเภอสนากลาง (ต่อมาเปลี่ยนชื่อเป็นอำเภอสนา) และแขวงเสนาน้อย ได้แบ่งพื้นที่ปกครองออกเป็น 2 แขวง อำเภอสนาใน (ต่อมาเปลี่ยนชื่อเป็นอำเภอบางบาล) อำเภอสนายน้อย (ต่อมาเปลี่ยนชื่อเป็นอำเภอบางไทร) ในช่วงเวลา พ.ศ.2438 จนกระทั่งในปี พ.ศ.2453 นายเชียว บางบาล ราษฎรหมู่ 5 ตำบลบางบาล ได้บริจาคที่ดินเพื่อก่อสร้างที่ว่าการอำเภอหลังใหม่แทนหลังเก่าที่ชำรุด ภาครัฐจึงได้อนุญาตเปลี่ยนชื่ออำเภอสนาในเป็นอำเภอบางบาล ตามนามสกุลของผู้บริจาคที่ดิน ตั้งแต่เมื่อปี พ.ศ.2460

บทความ “จากวันนั้นถึงวันนี้” จากบันทึกของรายงานประจำปีของอำเภอบางบาล พ.ศ.2552 ได้กล่าวถึงนายเชียวว่ามีตัวตนอยู่จริง แต่เมื่อพิจารณา นามสกุลบางบาลของนายเชียวนั้น เป็นความจริงหรือไม่ เพราะพระราชบัญญัติตั้งนามสกุลเริ่มเมื่อ พ.ศ.2464 ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 6 ซึ่งนายเชียวในสมัยนั้นคนมักนิยมตั้งชื่อพยางค์เดียว หรือตามสี เช่น นายดำ นายแดง นายขาว เป็นต้น และอาจยังไม่มีนามสกุล แต่หากใช้บ้านหรือถิ่นที่อยู่ของตนเองเรียกต่อท้ายชื่อ จึงเป็นนายเชียว บางบาล (สุรศักดิ์ เชื้องาม, 2555)

ภาพที่ 11 ตำแหน่งที่ตั้งชุมชนริมคลองบางบาลในแผนที่ลุ่มน้ำเจ้าพระยา

ที่มา: เข้าถึงได้จาก <http://district.cdd.go.th/bangban/about-us/ประวัติความเป็นมา>,

เข้าถึงเมื่อ 3 มีนาคม 2560

4.2 บริบทของชุมชนริมคลองบางบาล

4.2.1 ความเป็นมาของพื้นที่ศึกษา

อำเภอบางบาล จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ตั้งอยู่ห่างจากเกาะเมืองอยุธยาทางทิศตะวันตกมีระยะทางประมาณ 12 กิโลเมตร ตั้งอยู่ในอาณาบริเวณที่ราบลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาตอนล่างเป็นที่ราบน้ำท่วมถึงขนาดใหญ่ มีลักษณะภูมิประเทศเป็นที่ราบน้ำท่วมและมีลำน้ำหลายสายเป็นทรัพยากรที่สำคัญโดยมีแม่น้ำเจ้าพระยาเป็นลำน้ำสายหลักและแยกเป็นลำน้ำสาขา เช่น คลองบางบาล คลองมหาพราหมณ์ คลองบางหลวง (คลองโพงผาง) คลองบางปลาหมอ (คลองมโนราห์) ส่งผลให้พื้นดินมีความอุดมสมบูรณ์และมีชุดดินหลายชุด เช่น ชุดดินอยุธยา ชุดดินอ่างทอง ชุดดินราชบุรี เป็นต้น ทำให้พื้นที่เหมาะแก่การทำเกษตรกรรม และหัตถกรรม เช่น ทำอิฐมอญ ฐูปหอม เครื่องดนตรีไทย เป็นต้น (สุรศักดิ์ เชื้องาม, 2555)

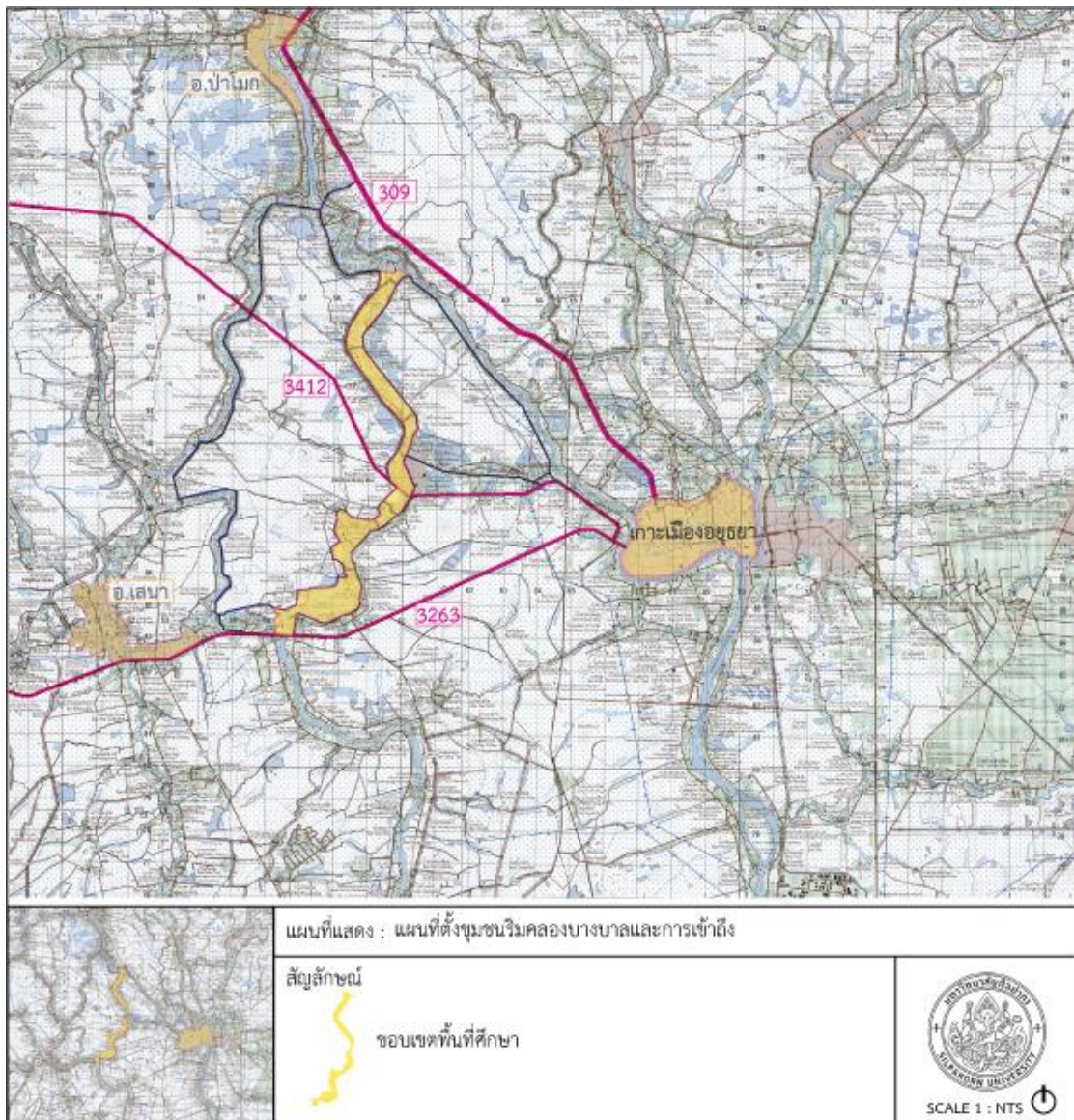
พื้นที่ศึกษามีขอบเขตตามคลองบางบาลซึ่งแยกจากแม่น้ำเจ้าพระยาบริเวณสามแพร่งวัดจุฬามณีและไหลลงใต้ผ่านเทศบาลบางบาลจรดแม่น้ำน้อยบริเวณแพร่งแม่น้ำวัดสีสุก มีระยะทางโดยประมาณยาว 16 กิโลเมตร ครอบคลุมพื้นที่ 10 ตำบล ได้แก่ ตำบลบางชะนี ตำบลไทรน้อย ตำบลบางบาล ตำบลวัดยม ตำบลมหาพราหมณ์ ตำบลสะพานไทย ตำบลกบเจา ตำบลบ้านคลัง ตำบลพระขาว ตำบลน้ำเต้า

คาดการณ์ว่าชุมชนมีการตั้งถิ่นฐานมาตั้งแต่สมัยอยุธยาตอนต้น จากหลักฐานทางประวัติศาสตร์โดยเฉพาะแผนที่โบราณต่าง ๆ ในสมัยอยุธยาบ่งบอกถึงความสำคัญของคลองบางบาลร่วมกับคลองมหาพราหมณ์ ว่าในสมัยหนึ่งเคยเป็นลำน้ำขนาดใหญ่และเส้นทางสัญจรหลักฝั่งตะวันตกของเกาะเมืองอยุธยา นำมาซึ่งความหลากหลายของชาติพันธุ์ และผสมผสานทางวัฒนธรรม

4.2.2 การคมนาคม

4.2.3.1 ทางบก ได้แก่ ทางหลวงหมายเลข 309 สายอยุธยา-อ่างทอง, ทางหลวงจังหวัดหมายเลข 3412 สายอยุธยา-บางบาล-ผักไห่, ทางหลวงจังหวัดหมายเลข 3263 สายอยุธยา-บ้านสาตี สุพรรณบุรี และถนนคันคลองชลประทาน

4.2.3.2 ทางน้ำ ได้แก่ แม่น้ำเจ้าพระยา แม่น้ำน้อย และคลองบางบาลไม่ได้มีการสัญจร ทั้ง เรือโดยสารและเรือขนส่งแล้วในปัจจุบัน

ภาพที่ 12 แผนที่แสดงคลองบางบาลในแผนที่แม่น้ำเจ้าพระยา
ที่มา: ข้อมูลแผนที่รวบรวม พ.ศ.2554 โดยกรมแผนที่ทหาร

4.2.3 แม่น้ำลำคลองสายสำคัญ

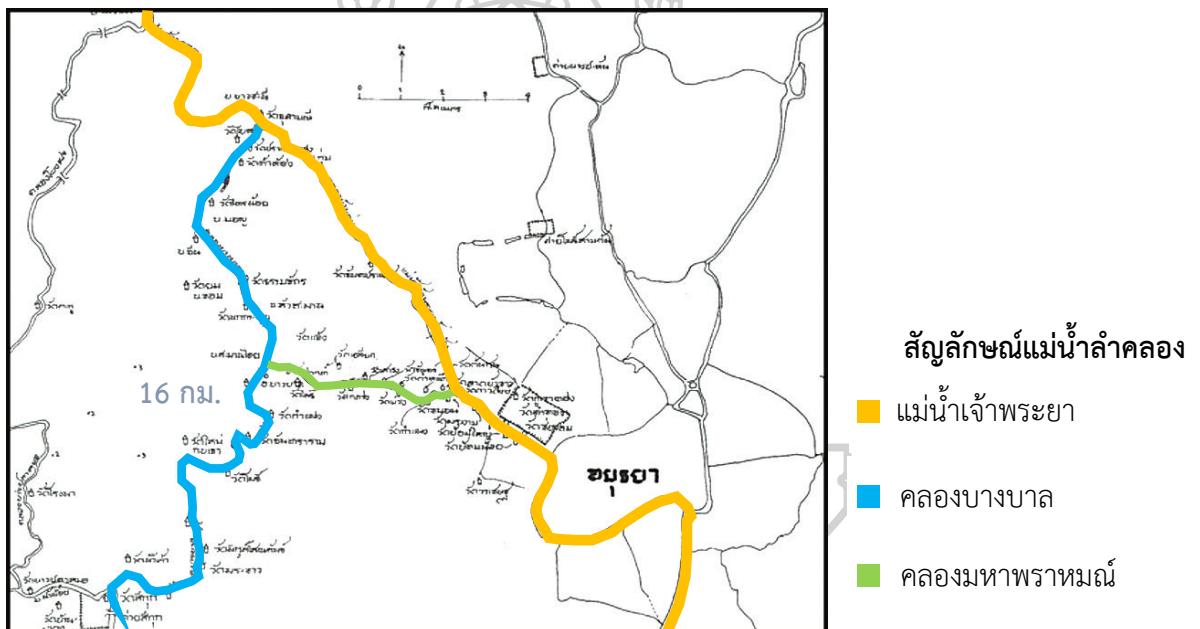
แม่น้ำ และลำคลอง เป็นแหล่งทรัพยากรธรรมชาติที่สำคัญและจำเป็นต่อการดำเนินชีวิตของชุมชนริมคลองบางบาล โดยมีลำน้ำที่เกี่ยวข้อง ดังนี้

4.2.3.1 แม่น้ำเจ้าพระยา เป็นแม่น้ำสายหลักของประเทศ มีต้นน้ำเป็นลำน้ำ 4 สาย ประกอบด้วย ปิง วัง ยม และน่าน ไหลมาบรรจบกันในอาณาเขตจังหวัดนครสวรรค์ ก่อนจะไหลลงทิศใต้ผ่านจังหวัดชัยนาท จังหวัดสิงห์บุรี จังหวัดอ่างทอง จนกระทั่งเข้าพื้นที่เขตอำเภอบางบาลไหลผ่านตำบลบ้านกุ่ม ตำบลบางชะนี ตำบลไทรน้อยในบริเวณวัดจุฬามณีไหลผ่านคลองบ้านใหม่มาสู่เกาะ

เมืองอยุธยาทางฝั่งตะวันตกจนบรรจบแม่น้ำป่าสักบริเวณป้อมเพชรและท้ายวัดพนัญเชิง

4.2.3.2 คลองบางบาล เป็นลำน้ำที่แยกจากแม่น้ำเจ้าพระยาบริเวณแพร่งแม่น้ำท้ายวัดจุฬามณี เป็นบริเวณรอยต่อเขตการปกครองของพื้นที่หมู่ที่ 1 ตำบลบางชะนี และพื้นที่หมู่ที่ 3 ตำบลไทรน้อย โดยคลองบางบาลเริ่มไหลผ่านตั้งแต่ ตำบลบางชะนี ตำบลไทรน้อย ตำบลบางบาล ตำบลวัดยม ตำบลสะพานไทย ตำบลกบเจา ตำบลบ้านคลัง ตำบลพระขาว ตำบลน้ำเต้า จบไปบรรจบกับแม่น้ำน้อยบริเวณวัดสี่กุก

4.2.3.3 คลองมหาพราหมณ์ บรรจบกับคลองบางบาลบริเวณที่บ้านหัวเกาะ บ้านสะพานไทย หัวสะพาน ตำบลมหาพราหมณ์ อำเภอบางบาล ปากคลองไหลตามแนวทิศตะวันตกและตะวันออกจนกระทั่งบรรจบกับแม่น้ำเจ้าพระยาที่วัดখনอน ตำบลบ้านป้อม อำเภอพระนครศรีอยุธยา

ภาพที่ 13 แผนที่แสดงแม่น้ำเจ้าพระยา คลองบางบาล และคลองมหาพราหมณ์

ที่มา: เพียวร์ เซ็มนาค, 2560

4.2.4 การเปลี่ยนแปลงทางน้ำคลองบางบาลหรือแม่น้ำเจ้าพระยาสายเดิม

จากหนังสือ“บทความบางเรื่อง”ของแผนกสถิติวิจัย กองแผนงาน กรมชลประทาน เมื่อ พ.ศ.2515 ได้กล่าวถึงคลองบางบาลว่าเป็นแม่น้ำเจ้าพระยาสายเดิมมีข้อความว่า

“ประมาณ พ.ศ.2400 ได้ขุดคลองบ้านกุ่มจากวัดจุฬามณี เป็นคลองลัดมาลงแม่น้ำที่บ้านใหม่ และก็ขุดออกจากท้องคุ้งเช่นเดียวกัน น้ำไหลลงทางคลองนี้แรงและเชี่ยวจัด ทำให้แม่น้ำทางอำเภอบางบาลตื้นและแคบเข้าในเวลาไม่ถึงร้อยปี แม่น้ำเจ้าพระยาจากวัดจุฬามณี ก็เปลี่ยนแนวกลับมาทางบ้านใหม่ เกาะเมืองอยุธยา บางปะอิน บางไทร ซึ่งเป็นแม่น้ำเดิม นับเป็นการเปลี่ยนเป็น

ครั้งที่ 2 และยังคงเป็นอยู่มาจนทุกวันนี้ที่ลี้กุกก็เช่นเดียวกับที่เกาะเมืองอยุธยา โดยเป็นที่รวมของแม่น้ำลี้กุก ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของแม่น้ำน้อยในปัจจุบัน และแม่น้ำน้อยสายเดิมซึ่งเป็นแม่น้ำเจ้าพระยาที่เปลี่ยนเป็นครั้งที่ 1 และเป็นคลองบางบาลในปัจจุบัน ฉะนั้น แม่น้ำทางคลองบางบาลจะต้นขึ้นแม่น้ำจากลี้กุกลงมาบางไทร ก็ยังคงเป็นแม่น้ำอยู่และก็เพิ่งเปลี่ยนมาไม่นาน ในแผนที่ฉบับที่พิมพ์เมื่อ พ.ศ.2504 จึงยังคงเรียกว่าแม่น้ำเจ้าพระยา เป็นอันว่าในแผนที่ฉบับนี้ แม่น้ำเจ้าพระยามี 2 ทาง” (อดุล อิมโอะชา, 2512)

จากการสอบถามคนในพื้นที่ได้อธิบายว่าบริเวณแพ่งแม่น้ำเจ้าพระยาหลังวัดจุฬามณีเป็นคุ้งน้ำที่มีขนาดแคบมาก เมื่อถึงฤดูน้ำหลาก คลองบ้านใหม่หรือคลองลัดจึงถูกกระแสน้ำกัดเซาะตลิ่งให้มีขนาดใหญ่ขึ้น ส่งผลให้เรือขนส่งต่าง ๆ เปลี่ยนเส้นทางการสัญจรมายังแม่น้ำเจ้าพระยาอย่างในปัจจุบัน

4.3 องค์ประกอบภูมิทัศน์วัฒนธรรมชุมชนริมคลองบางบาล

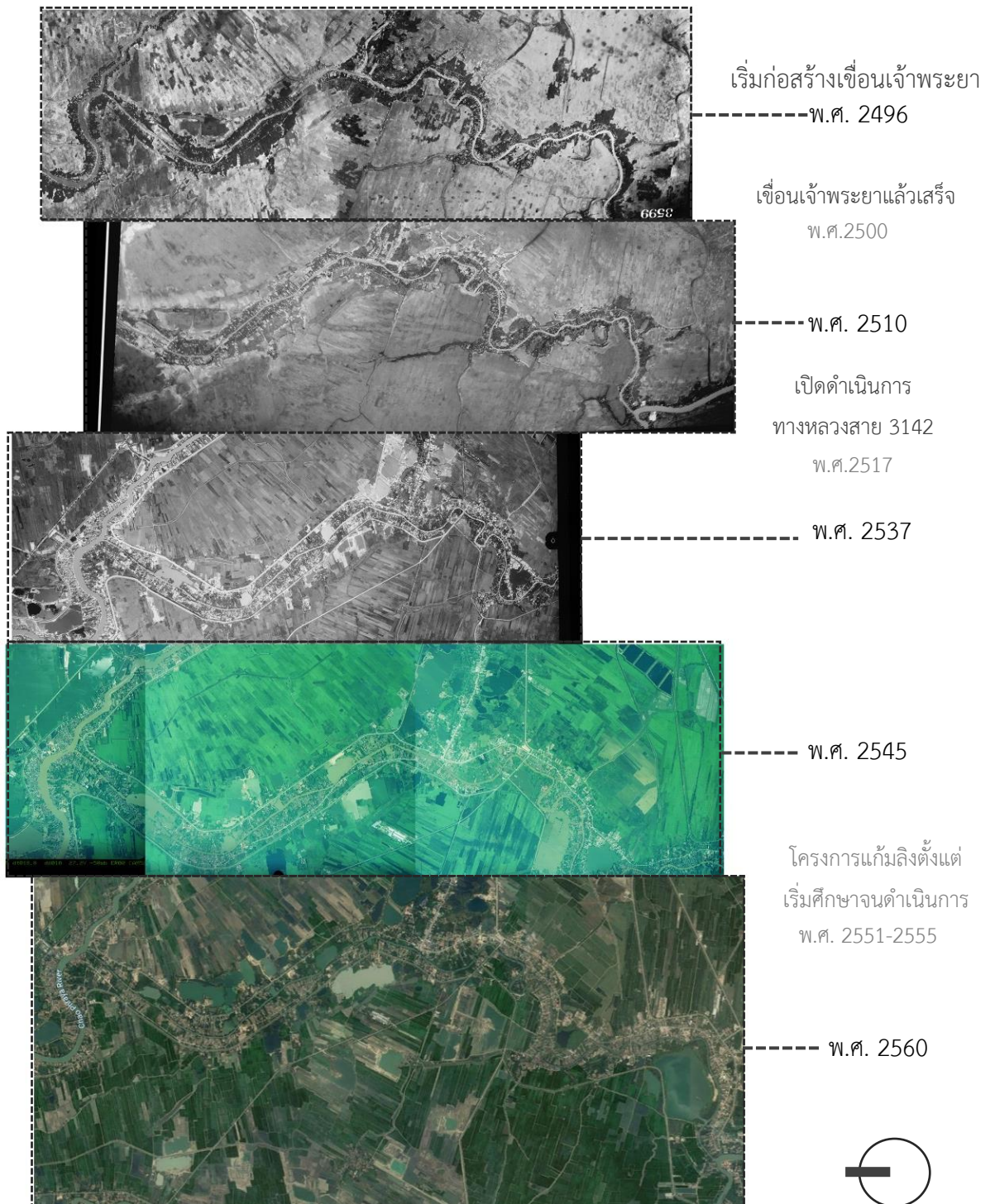
องค์ประกอบภูมิทัศน์วัฒนธรรมชุมชนริมคลองบางบาล โดยการสำรวจพื้นที่ศึกษา ประกอบการระบุดงบนแผนที่ ซึ่งสามารถจำแนกได้ 3 องค์ประกอบ ดังนี้

- 4.3.1 องค์ประกอบทางด้านภูมิทัศน์
- 4.3.2 องค์ประกอบทางด้านประวัติศาสตร์
- 4.3.3 องค์ประกอบทางด้านสังคมและวัฒนธรรม

นำมาวิเคราะห์ประกอบกับการศึกษาพัฒนาการของภูมิทัศน์วัฒนธรรมเพื่อประเมินคุณค่าและความสำคัญภูมิทัศน์วัฒนธรรมต่อไป

4.3.1 องค์ประกอบทางภูมิทัศน์

จากข้อมูลภาพถ่ายทางอากาศ และดาวเทียมบริเวณพื้นที่ศึกษา สามารถเป็นแนวทางในการศึกษาลำดับการเปลี่ยนแปลงทางภูมิทัศน์ โดยเป็นข้อมูลภาพถ่ายทางอากาศเริ่มตั้งแต่ปี พ.ศ.2496, พ.ศ.2510, พ.ศ.2535, พ.ศ.2545 และภาพถ่ายดาวเทียมในปี พ.ศ.2560 ตามลำดับ

ภาพที่ 14 ลำดับการเปลี่ยนแปลงพื้นที่ศึกษา ตั้งแต่ พ.ศ. 2496 – 2560

ที่มา: กรมแผนที่ทหาร และgoogle.co.th

4.3.1.1 ลักษณะการตั้งถิ่นฐาน

ลักษณะภูมิประเทศของชุมชนสามารถแบ่งเป็น 3 ลักษณะ ดังนี้

- 1) พื้นที่ตลิ่ง มีลักษณะเพื่อการอยู่อาศัย
- 2) พื้นที่ดอน มีลักษณะเพื่อการเพาะปลูกและที่ตั้งสถานที่สำคัญ
- 3) พื้นที่ลุ่ม มักเป็นพื้นที่เพื่อการเกษตร

จากการสังเกตภาพถ่ายทางอากาศตั้งแต่ พ.ศ. 2496 เป็นต้นมา พบว่า บริเวณพื้นที่ริมตลิ่งถึงพื้นที่ดอนมีการตั้งถิ่นฐานของชุมชนชัดเจน และในส่วนใหญ่พื้นที่ราบลุ่มเป็นที่ดินเพื่อทำนาขนาดใหญ่

เมื่อสำรวจพื้นที่ศึกษาจึงสามารถแบ่งลักษณะเด่นของย่านชุมชนได้เป็น 2 ลักษณะ โดยอาศัยพื้นที่สามแยกสถานที่ราชการของอำเภอบางบาลแบ่งย่านชุมชนได้ดังนี้

- 1) ทิศเหนือขึ้นไปจนแพร่งแม่น้ำเจ้าพระยามีลักษณะเป็นภูมิทัศน์แบบชนบท ประกอบด้วยชุมชน วัด ท่าเรือ ที่นา และพื้นที่เกษตรกรรม
- 2) ทิศใต้ลงมา มีลักษณะเป็นย่านชุมชนเมืองมากกว่าด้านทิศเหนือ มีอาคารอาคารพาณิชย์ริมถนน โดยเฉพาะสี่แยกริมถนนทางหลวงจังหวัด 3412 ถัดลงมาเป็นย่านชุมชนหนาแน่นปานกลาง จนกระทั่งถึงถนนทางหลวงแผ่นดิน 3263 ซึ่งมีโรงงานอุตสาหกรรม ซึ่งสามารถสัญจรเข้าสู่เกาะเมืองอยุธยาได้ (ชูเกียรติ ทรัพย์ไพศาล และคณะ, 2551)

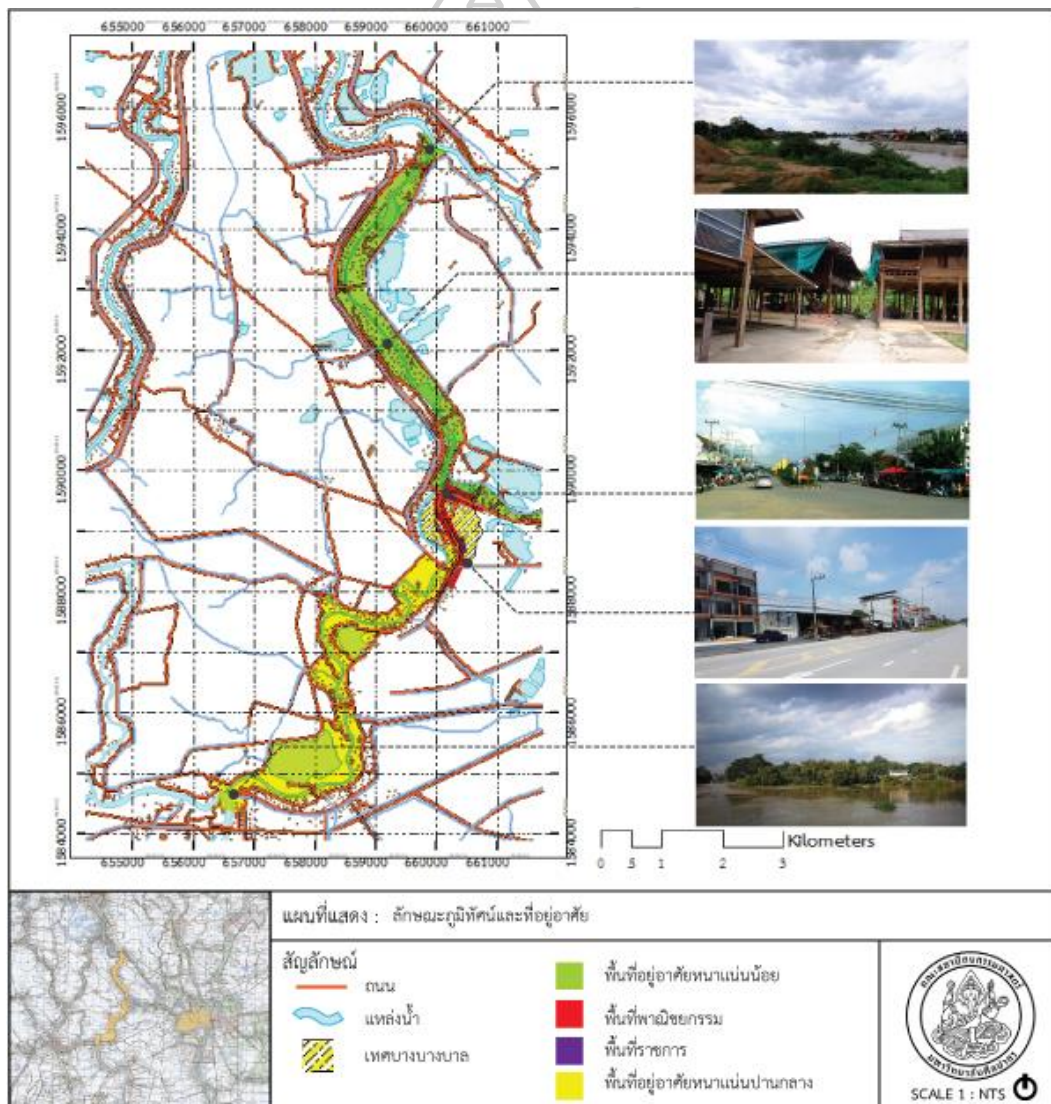
ลักษณะทางภูมิทัศน์สองฝั่งคลองบาลของชุมชน แบ่งเป็นฝั่งทิศตะวันตกคลองบางบาลเป็นพื้นที่ส่วนหนึ่งของโครงการแก้มลิงบางบาล ในส่วนฝั่งตะวันออกของคลองบางบาลมีแนวทางถนนคันชลประทานเป็นแนวเชื่อมกันน้ำสูงกว่าเพื่อป้องกันพื้นที่เทศบาลบางบาล-มหาพรหมณ์ ซึ่งเป็นที่ตั้งของสถานที่ราชการที่สำคัญและมีถนนสายหลักที่สามารถเข้าสู่ถนนทางหลวงแผ่นดิน 347 และถนนทางหลวงจังหวัด 3412 เพื่อการคมนาคมสามารถสัญจรไปยังเกาะเมืองอยุธยา อำเภอสนา และอำเภอฟักไถ่

ลักษณะการตั้งถิ่นฐานในปัจจุบันสามารถแบ่งได้ 3 ลักษณะ

- 1) ลักษณะตั้งเดิมตามแนวริมคลองบางบาล สองฝั่งคลองมีความสัมพันธ์แบบเครือญาติหรือมีความผูกพันทางชาติพันธุ์ภายในแปลงที่ดินเดียวกัน
- 2) ลักษณะที่อยู่อาศัยใกล้พื้นที่การทำเกษตรกรรมหรือพื้นที่ประกอบอาชีพอื่น ๆ เช่น งานหัตถกรรม โรงงานอุตสาหกรรม และอาหาร เป็นต้น
- 3) ลักษณะที่อยู่อาศัยตามแนวถนนเพื่อการอยู่อาศัย เพื่อการพาณิชย์ และกระจายสินค้า

ภาพที่ 15 สภาพการใช้พื้นที่ของชุมชนริมฝั่งคลอง
 ที่มา: การสำรวจพื้นที่ศึกษา

ภาพที่ 16 ลักษณะทางภูมิทัศน์พื้นที่ศึกษาและที่อยู่อาศัย
 ที่มา: GIS กรมแผนที่ทหารและลงสำรวจพื้นที่ศึกษา

4.3.1.2 การเปลี่ยนแปลงทางสัญจรและขอบเขตถนนคันชลประทาน

สืบเนื่องจากการพัฒนาระบบชลประทานและการบริหารจัดการน้ำ ตั้งแต่การดำเนินการเขื่อนเจ้าพระยา จังหวัดชัยนาท ในปีพ.ศ. 2500 จากภาพถ่ายทางอากาศและดาวเทียมระหว่างปี พ.ศ. 2510 - พ.ศ. 2537 สังเกตได้ว่าการขยายตัวของชุมชนเมืองมี 2 บริเวณ

- 1) บริเวณต้นคลองบางกอกกับแพร่งแม่น้ำเจ้าพระยา
- 2) บริเวณชุมชนเทศบาลบางบาล

จากการสังเกตลักษณะทางภูมิทัศน์ข้างต้นพบว่าแนวถนนและถนนคันชลประทานได้สร้างขอบเขตทางกายภาพ โดยแบ่งพื้นที่ระหว่างพื้นที่ริมตลิ่งและพื้นที่ลุ่ม โดยมีการตัดถนนที่สำคัญ ๆ 2 สาย

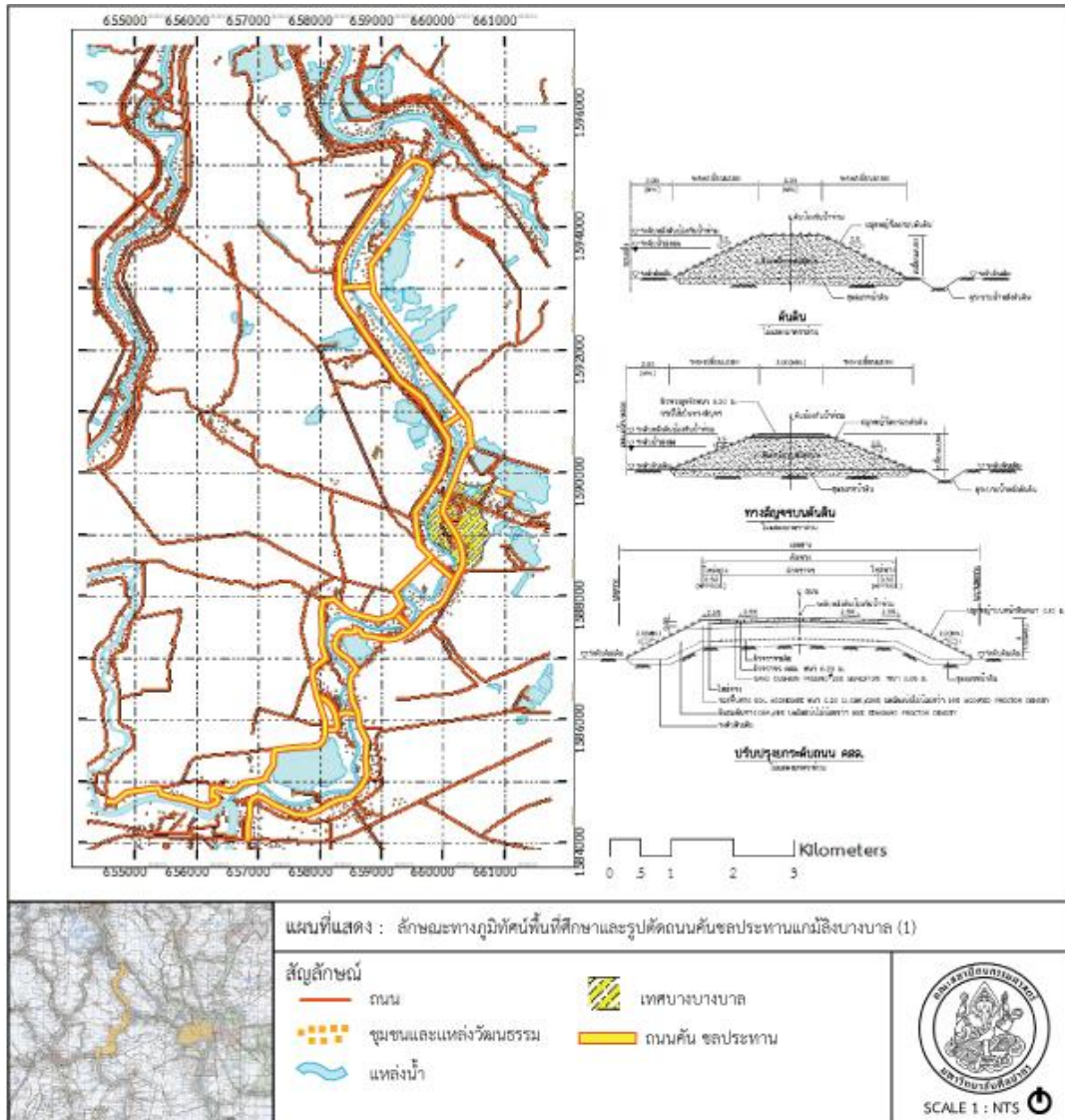
- 1) ถนนสายทางหลวงสายแผ่นดิน 3412
- 2) ถนนคันชลประทานแก้มลิงบางบาล

จากการดำเนินการถนนสายทางหลวงสายแผ่นดิน 3412 ในปี พ.ศ. 2517 เพื่อเชื่อมเส้นทางคมนาคมจากเกาะเมืองอยุธยาไปยังอำเภอต่าง ๆ โดยก่อสร้างถนนทับเส้นทางลูกรังเดิมของอำเภอบางบาล ผ่านอำเภอผักไห่ เพื่อไปเชื่อมเส้นทางกับชุมชน “บ้านแพน” ชุมชนขนาดใหญ่ในอำเภอเสนา ซึ่งเป็นแหล่งกระจายสินค้าจากกรุงเทพฯ ต่อมาก็มีสัมปทานรถสองแถววิ่งรับส่งผู้คนจากตลาดเจ้าพรหมในเกาะเมืองอยุธยากับอำเภอเสนาตลอดทั้งวัน ทำให้การขนส่ง การติดต่อค้าขายสะดวกมากขึ้น ผลจากการเปิดดำเนินการถนนสาย 3412 นำไปสู่การพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานซึ่งกลายเป็นสิ่งจำเป็นต่อการดำเนินชีวิตและการพัฒนา ตลอดจนการเข้ามาของเครื่องมือเครื่องจักรกล และเทคโนโลยีเพื่อการเกษตรต่าง ๆ เช่น เครื่องสีฟัดข้าวเปลือก และเครื่องสูบน้ำ เป็นต้น ส่งผลอย่างมากต่อการปรับเปลี่ยนวิถีเกษตรกรรม และเปิดโอกาสให้ชาวชุมชนสามารถสัญจรไปมาเพื่อโอกาสต่าง ๆ ทั้งการงาน การศึกษา และการค้าขาย (สุรศักดิ์ เชื้องาม, 2555)

ถนนคันชลประทานเป็นการดำเนินการก่อสร้างตามโครงการแก้มลิงบางบาล (1) การปรับปรุงจากแนวถนนชนบทเดิมเพื่อรองรับปริมาณมวลน้ำในฤดูน้ำหลาก ชะลอนวลน้ำไว้ในพื้นที่ทางการเกษตร โดยแนวถนนคันชลประทานมี 2 ลักษณะคือ 1) แบบถนนบนคันดิน 2) แบบถนนคอนกรีตเสริมเหล็กหรือคสล. ซึ่งมาพร้อมคูระบายน้ำขนาบแนวถนนและมีประตูน้ำเปิดปิดเชื่อมกับคลองบางบาลเป็นระยะ ๆ

จากการสำรวจพื้นที่ศึกษาและสัมภาษณ์การดำเนินงานก่อสร้างถนนสาย 3412 และถนนคันคลองชลประทาน ประมาณ พ.ศ.2517 เป็นปัจจัยหลักในการเปลี่ยนแปลงการคมนาคมทางน้ำมายังทางบก จากชุมชนที่ต้องอาศัยเรือโดยสารบริเวณวัดจุฬามณีในช่วงเวลาปกติสามารถสัญจรผ่านคลองมหาพรหมณ์ไปยังตลาดหัวรอในเกาะเมืองอยุธยา แต่เมื่อหลังจากการดำเนินการถนนแล้วเสร็จพร้อมกับการสร้างสะพานข้ามคลองแม้การคมนาคมจะได้รับความสะดวกมากขึ้น

แต่สภาพคลองบางบาลกลับมีสภาพตื้นเขินจนกระทั่งเป็นสภาพอย่างในปัจจุบัน

ภาพที่ 17 ลักษณะทางภูมิทัศน์พื้นที่ศึกษาและรูปตัดถนนคันชลประทานแก้มลิงบางบาล (1)
ที่มา: GIS กรมแผนที่ทหาร และชูเกียรติ ทรัพย์ไพศาล และคณะ, 2551

4.3.1.3 ลักษณะการใช้ที่ดิน

ผังรวมจังหวัดพระนครศรีอยุธยา พ.ศ.2560 ได้กำหนดให้พื้นที่ส่วนใหญ่ของอำเภอบางบาลเป็นที่ดินประเภทชุมชนเป็นส่วนใหญ่และในส่วนที่เหลือเป็นที่ดินประเภทชนบทเกษตรกรรม โดยที่ดินประเภทชุมชนนั้น กำหนดให้มีผังเมืองรวมชุมชนบางบาล-มหาพราหมณ์ครอบคลุมพื้นที่เทศบาลบางบาล รวมถึงครอบคลุมพื้นที่ศึกษาประมาณร้อยละ 70 อีกร้อยละ 30 ครอบคลุมพื้นที่ ตำบลพระขาว, ตำบลบ้านคลัง และตำบลน้ำเต้า ซึ่งกำหนดไว้เป็นที่ดินประเภท

ชนบทและเกษตรกรรมส่วนพื้นที่ศึกษาเขตชุมชนเมืองสามารถแบ่งตามการใช้ประโยชน์ที่ดินได้ ดังนี้

- 1) ที่ดินประเภทชุมชนเพื่อการอนุรักษ์และการอยู่อาศัย
- 2) ที่ดินประเภทชนบทและเกษตรกรรม
- 3) ที่ดินประเภทพื้นที่โล่งเพื่อนันทนาการ
และการรักษาคุณภาพสิ่งแวดล้อม
- 4) ที่ดินประเภทสถาบันการศึกษา
- 5) ที่ดินประเภทสถาบันศาสนา
- 6) ที่ดินประเภทสถาบันราชการ การสาธารณูปโภค
และสาธารณูปการ

จากการสำรวจพื้นที่ศึกษาประกอบด้วยผังการใช้ที่ดินพบว่าพื้นที่ศึกษามีการใช้ที่ดินประเภทชนบทและเกษตรกรรม ประเภทชุมชนเพื่อการอนุรักษ์และการอยู่อาศัยประเภทสถาบันศาสนา ประเภทการศึกษา ประเภทพื้นที่โล่งเพื่อนันทนาการและการรักษาคุณภาพสิ่งแวดล้อม ประเภทสถาบันราชการ และการสาธารณูปโภคและสาธารณูปการ ตามลำดับ

การใช้ประโยชน์ที่ดินของชุมชนตลอดแนวสองฝั่งคลองบางบาล ประกอบด้วย โรงผลิตอิฐมอญ ท่าทราย และโรงสีข้าว กระจายเป็นระยะ ๆ โดยเฉพาะด้านทิศใต้เทศบาลมีการใช้ประโยชน์ที่ดินหลากหลายเนื่องมาจากชุมชนใกล้เคียงถนนสาย 3263 เป็นเส้นทางคมนาคมที่สำคัญและมีโรงงานอุตสาหกรรมเป็นแหล่งที่สำคัญของชุมชนในปัจจุบัน

4.3.1.4 ลักษณะที่อยู่อาศัย

จากการศึกษาพบว่าชุมชนยังมีลักษณะรูปแบบการตั้งถิ่นฐานและที่อยู่อาศัยที่มีความหนาแน่นบริเวณริมคลองตั้งแต่อดีตเป็นต้นมา แม้ในปัจจุบันมีความหนาแน่นของชุมชนเมืองเพิ่มขึ้นก็ตามแต่ลักษณะการวางผังยังคงตำแหน่งขนานตามแนวลำคลองและมีลักษณะทางสังคมมีการพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกันใกล้ชิดแบบเครือญาติซึ่งมักปลูกเรือนอยู่ในที่ดินผืนเดียวกัน

การจากดำเนินโครงการแก้มลิงส่งผลต่อชีวิตประจำวันยากลำบากมากขึ้น จึงเป็นเหตุผลหนึ่งในการโยนย้ายของชุมชน แต่ด้วยระบบแบบเครือญาติและความผูกพันกับถิ่นที่อยู่ จึงยังคงมีชาวชุมชนอาศัยอยู่ในพื้นที่ต่อไป โดยจากการสำรวจมีลักษณะที่อยู่อาศัยมี 3 รูปทรง ได้แก่

- 1) เรือนใต้ถุน
- 2) บ้านที่สร้างบนที่ดินถม
- 3) อาคารพาณิชย์

(สิรินทิพย์ สิ้นแสงแก้ว, 2552)

1) ลักษณะที่อยู่อาศัยแบบเรือนใต้ถุน โดย สิรินทิพย์ สิ้นแสงแก้ว อ้างถึง วิทยาลัยฯ ทรงศิริ ให้คำอธิบายรูปทรงบ้านเรือนหรือสถาปัตยกรรมมี 3 ลักษณะ คือ 1.1) เรือนยกใต้ถุนสูง แบ่งเป็น 2 ลักษณะ ได้แก่ 1.1.1) พื้นที่ลุ่ม เมื่อถึงฤดูหน้าน้ำหลากมวลน้ำสามารถท่วมใต้ถุน 1.1.2) พื้นที่ดอน สามารถป้องกันสัตว์และขโมยโดยการชักกระไดขึ้นบนเรือนได้นอกจากนี้พื้นที่ใต้ถุนยังสามารถเป็นพื้นที่เอนกประสงค์ เช่น เก็บของเครื่องใช้ไม้สอย อุปกรณ์ทำมาหากิน พื้นที่พักผ่อน พื้นที่ประกอบงานอดิเรก ทำงานหัตถกรรม เป็นต้น 1.2) ชายคายื่นยาว เนื่องจากปัจจัยทางด้านวัสดุ โดยใช้ไม้เป็นวัสดุหลักและอาจเสริมด้วยพากไม้ไผ่ นอกจากเพื่อความสวยงามมีลักษณะโดดเด่น ยังสามารถถ่ายเทความร้อนได้ดี ส่งผลให้อุณหภูมิภายในเรือนภายใต้หลังคาทรงสูงไม่ร้อนเท่ากับบ้านหลังคาเตี้ย 1.3) ชาน คือ พื้นที่ลระดับซึ่งอาจจะเป็นที่ซักล้าง เพื่อรองรับน้ำฝน รับแขก เป็นต้น นอกจากนี้ชานยังพื้นที่ต่อขยายและเชื่อมต่อเรือนใหม่

2) ลักษณะที่อยู่อาศัยที่สร้างบนที่ดินถม มีการอยู่อาศัยในลักษณะนี้เป็นส่วนน้อย และมักปลูกบนที่ดินที่ถมให้สูงขึ้นในภายหลัง ลักษณะที่อยู่อาศัยมี 2 รูปทรง 2.1) บ้านใต้ถุนสูงเป็นรูปทรงที่มีอยู่เดิมมาตั้งแต่อดีต 2.2) บ้านที่ปลูกที่ดินถม เป็นรูปทรงที่ก่อสร้างในภายหลัง แต่ทั้งสองรูปแบบต่างมีจุดประสงค์เพื่อป้องกันชีวิตและทรัพย์สินจากระดับน้ำ (สิรินทิพย์ สิ้นแสงแก้ว, 2552)

3) พื้นที่ประกอบอาชีพในบริเวณที่อยู่อาศัย นอกเหนือจากบ้านพักอาศัย ยังมีโรงเรือนที่สร้างขึ้นตามความจำเป็นตามแต่ละครอบครัวสามารถพบเห็น โรงงานผลิตอิฐ โรงเก็บอุปกรณ์ ยุ้งข้าว คอกปศุสัตว์ ทำน้ำ และกระชังเลี้ยงปลา เป็นต้น ในพื้นที่ศึกษา

4) ภูมิทัศน์รอบที่อยู่อาศัย ลักษณะภูมิทัศน์มีลานกลางแจ้งเชื่อมต่อกับพื้นที่ใต้ถุนทำให้พื้นที่มีความยืดหยุ่นในการใช้งาน มีการปลูกต้นไม้ในบริเวณลาน นอกจากจะเป็นพืชที่ปลูกเพื่อการค้าขาย เช่น กล้าย มะม่วง มะพร้าว ฯลฯ แล้วยังมีการปลูกไม้ดอกไม้ประดับทั้งในรูปแบบกระถางและบนที่ดินที่ถมสูงเพื่อให้พื้นที่ระดับน้ำท่วมประจำปีและพื้นที่ที่ปล่อยไว้ตามธรรมชาติหรือปลูกผักสวนครัวเสริม

ภาพที่ 18 ลักษณะที่อยู่อาศัยแบบเรือนไต้ถุน

ที่มา: การสำรวจพื้นที่ศึกษา

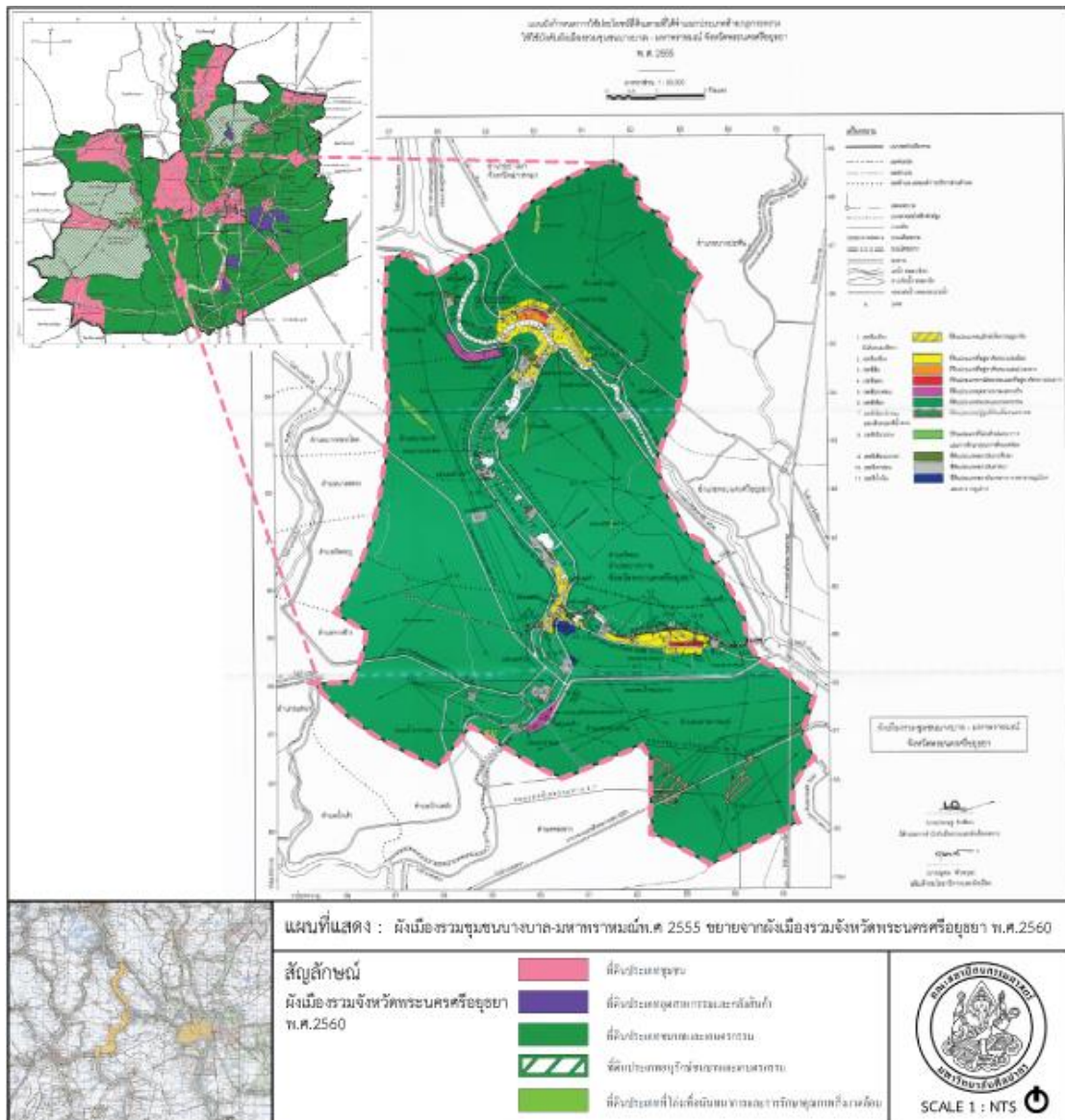
ภาพที่ 19 ลักษณะที่อยู่อาศัยที่สร้างบนที่ดินถม

ที่มา: การสำรวจพื้นที่ศึกษา

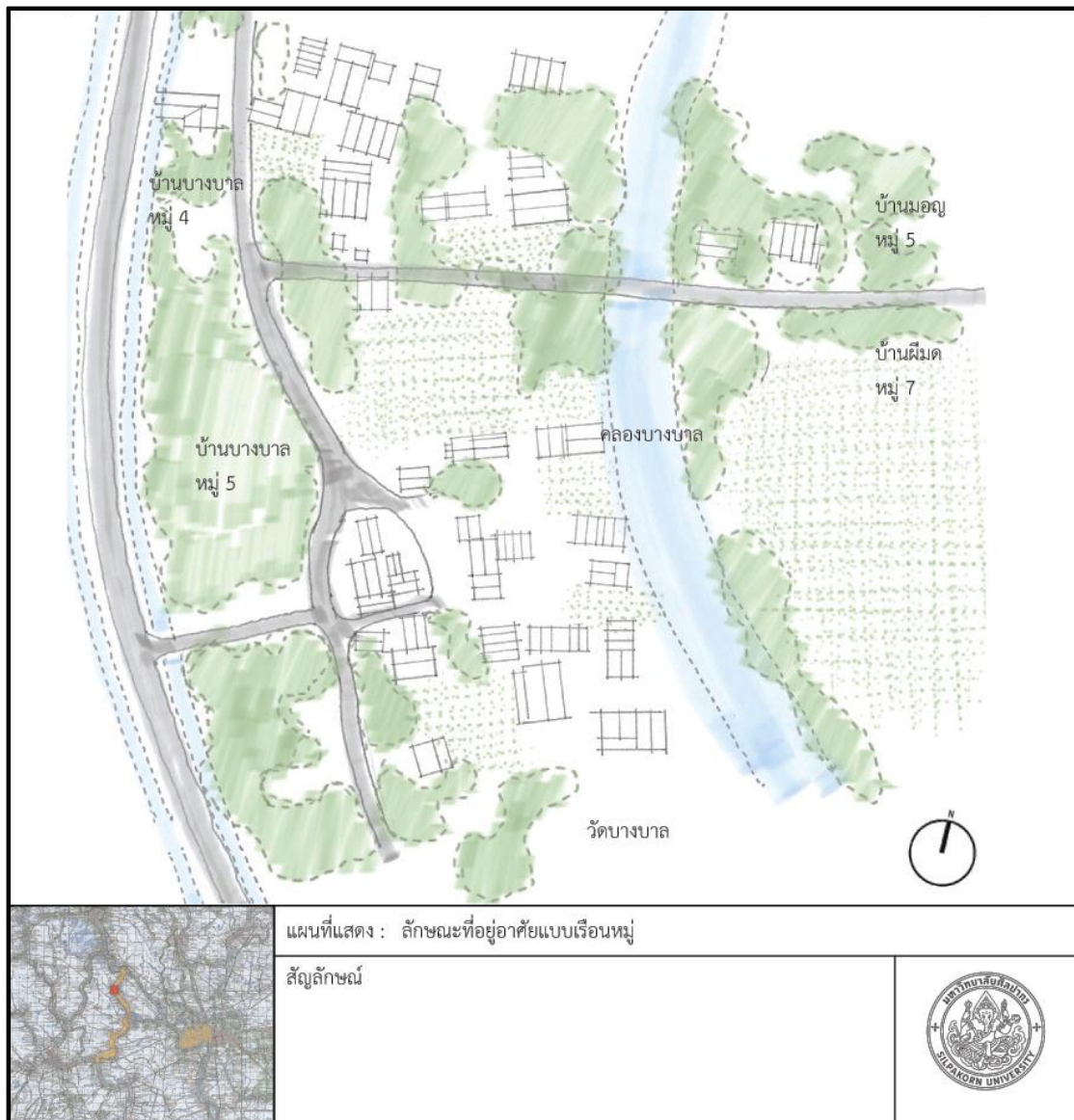
ภาพที่ 20 ลักษณะที่อยู่อาศัยในพื้นที่ประกอบอาชีพในบริเวณที่อยู่อาศัย
ที่มา: การสำรวจพื้นที่ศึกษา

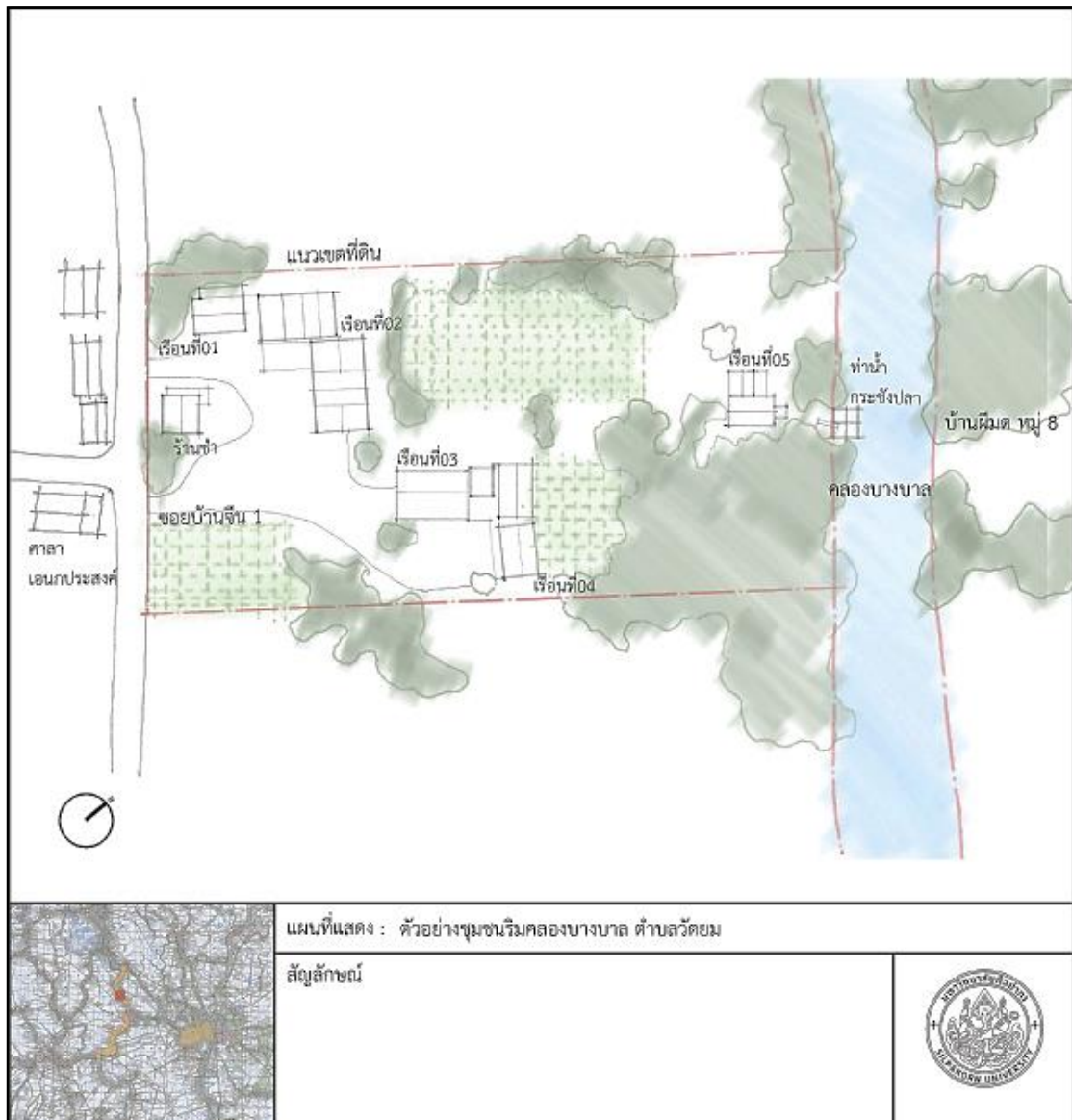
ภาพที่ 21 ผังเมืองรวมชุมชนบางบาล-มหาพราหมณ์ พ.ศ.2555 ปรับขยายจากผังรวมจังหวัดพระนครศรีอยุธยา พ.ศ.2560

ที่มา: เข้าถึงได้ <http://pvnweb.dpt.go.th/ayutthaya/>, เข้าถึงเมื่อ 25 มิ.ย. 2562

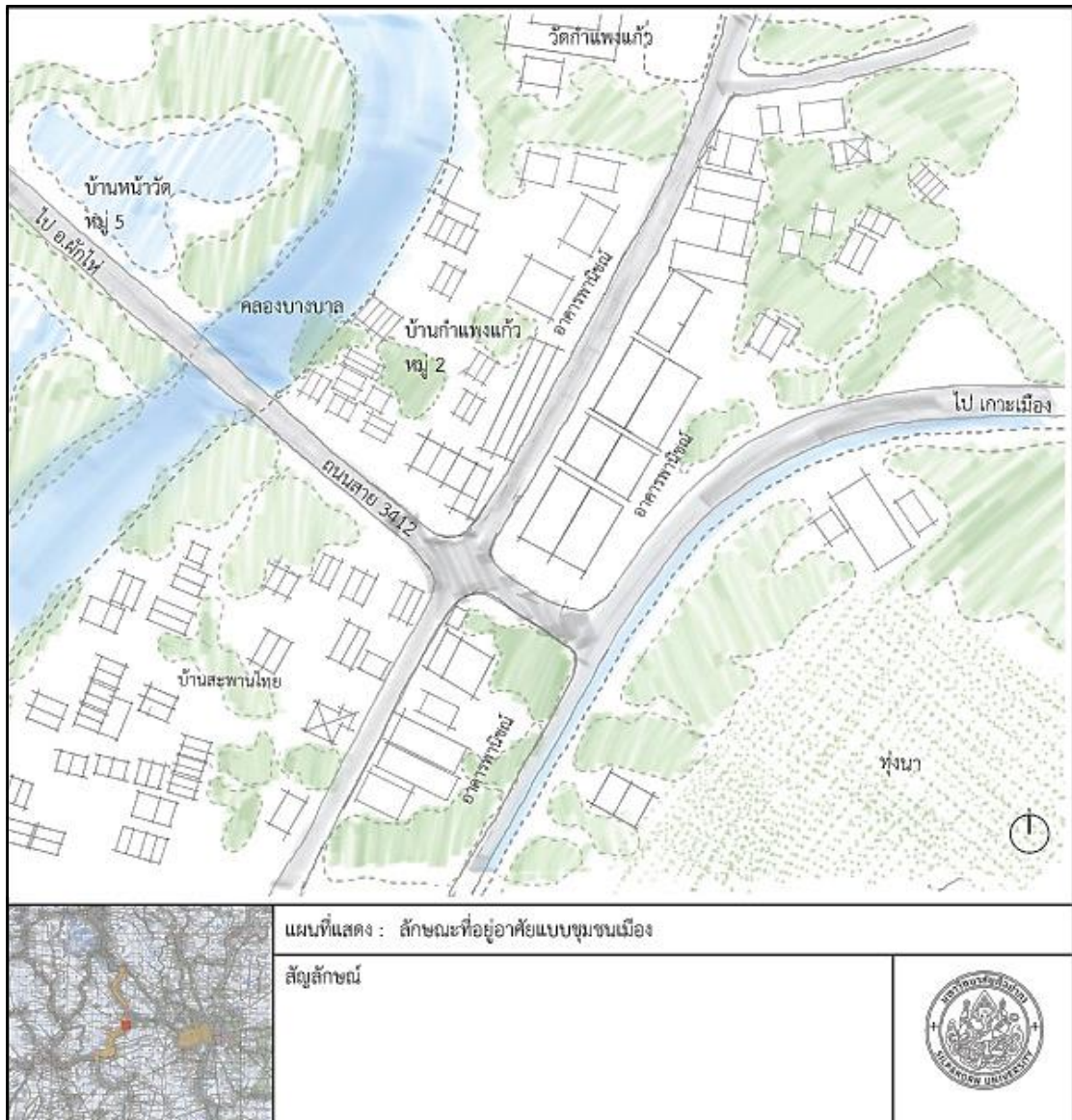

ภาพที่ 22 ลักษณะที่อยู่อาศัยแบบเรือนหมู่

ที่มา: จากการสำรวจพื้นที่ศึกษา

ภาพที่ 23 ลักษณะที่อยู่อาศัยแบบเครือญาติ
 ที่มา: จากการสำรวจพื้นที่ศึกษา

ภาพที่ 24 ลักษณะที่อยู่อาศัยแบบชุมชนเมือง

ที่มา: จากการสำรวจพื้นที่ศึกษา

4.3.2 องค์ประกอบทางประวัติศาสตร์

องค์การยูเนสโก (UNESCO) เสนอแนวทางในการจำแนก และนิยามมรดกทางวัฒนธรรมและทางธรรมชาติโดยอธิบาย “ลำคลอง” คือสิ่งที่เกิดจากวิศวกรรมชลประทานของมนุษย์ โดยมีหลักประเมินใน 2 ประเด็น คือ มุมมองประวัติศาสตร์ และมุมมองเทคโนโลยี

“เส้นทาง” คือวัฒนธรรมเกี่ยวกับการเดินทางเกิดจากการแลกเปลี่ยน การสนทนา ทางวิถีวัฒนธรรมระหว่างผู้คนที่ร่วมเดินทาง และผู้อยู่อาศัยบนเส้นทางก่อให้เกิดความเข้าใจที่หลากหลายทางวัฒนธรรม ก้าวข้ามพรมแดนทางรัฐศาสตร์ และพรมแดนทางวัฒนธรรม ดังนั้น

องค์ประกอบทางด้านประวัติศาสตร์ที่มีความสัมพันธ์กับคลองบางบาล สามารถจำแนกได้ 3 แบบ คือ

4.3.2.1 ประวัติศาสตร์ลำน้ำและความสำคัญ

4.3.2.2 โบราณสถาน ศาสนาสถาน

4.3.2.3 สถานที่อ้างอิงทางประวัติศาสตร์

(สำนักงานนโยบายและแผนทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม, 2561)

4.3.2.1. ประวัติศาสตร์ลำน้ำและความสำคัญ

ปรากฏการณ์หนึ่งที่สามารถอธิบายถึงคลองบางบาลว่าเคยเป็นลำน้ำสายใหญ่มาก่อน คือเมื่อถึงฤดูน้ำหลาก น้ำที่เอ่อล้นตลิ่งจากคลองเข้าสู่ที่ราบลุ่มหรือทุ่งนาซึ่งกลายเป็นภาพจำของคนในชุมชนในบริเวณนี้ เรียกว่าเป็น “ทุ่งบางบาล”

จากภาพถ่ายทางอากาศตั้งแต่ปี พ.ศ. 2496 เป็นต้นมา พบว่ายังหลงเหลือร่องรอยของคลองมหาพราหมณ์เป็นลำน้ำสายหนึ่งที่แยกจากคลองบางบาลบริเวณหมู่บ้านสะพานไทยหรือที่ชุมชนเรียกว่า “บ้านหัวสะพาน” ใกล้ตัวเทศบาลในปัจจุบัน ส่งผลให้ที่ราบทางฝั่งตะวันออกของคลองบางบาลนั้นถูกชุมชนเรียกว่า “เกาะมหาพราหมณ์” จากเอกสารในสมัยกรุงศรีอยุธยาหรือพระราชพงศาวดาร และยังสามารถพบซากโบราณสถานในบริเวณนี้ แต่ในปัจจุบันยังไม่ได้มีการศึกษาเพิ่มเติมซึ่งจะอธิบายเพิ่มในหัวข้อต่อไป

คลองบางบาลและคลองมหาพราหมณ์มีความสัมพันธ์ในฐานะเส้นทางคมนาคมหลักทางฝั่งตะวันตกในสมัยอยุธยาจนกระทั่งลดบทบาทลงในช่วงปี พ.ศ.2400 เป็นต้นมา

ในปัจจุบันตลอดระยะทาง 5 กิโลเมตร คลองมหาพราหมณ์มีสภาพตื้นเขินเป็นอย่างมาก เรือไม่สามารถเดินทางสัญจรได้ ประกอบกับเมื่อมีถนนคันชลประทานและประตูน้ำกั้นระหว่างคลองบางบาลและคลองมหาพราหมณ์อย่างในปัจจุบัน

4.3.2.2 หลักฐานทางโบราณคดี

ศาสนสถาน และพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์บริเวณริมคลองบางบาล เป็นองค์ประกอบทางประวัติศาสตร์และเป็นศูนย์รวมของการตั้งถิ่นฐานแต่ละชุมชนที่สำคัญ เป็นแหล่งรวมหลักฐานทางศิลปกรรม สถาปัตยกรรม ประวัติศาสตร์ และตำนานต่าง ๆ

ตลอดคลองบางบาลมีศาสนสถานทั้งหมด 25 แห่ง โดยแบ่งเป็น วัดจำนวน 23 แห่ง และมัสยิด จำนวน 2 แห่ง

ตารางที่ 5 ศาสนาสถานบริเวณพื้นที่ศึกษา

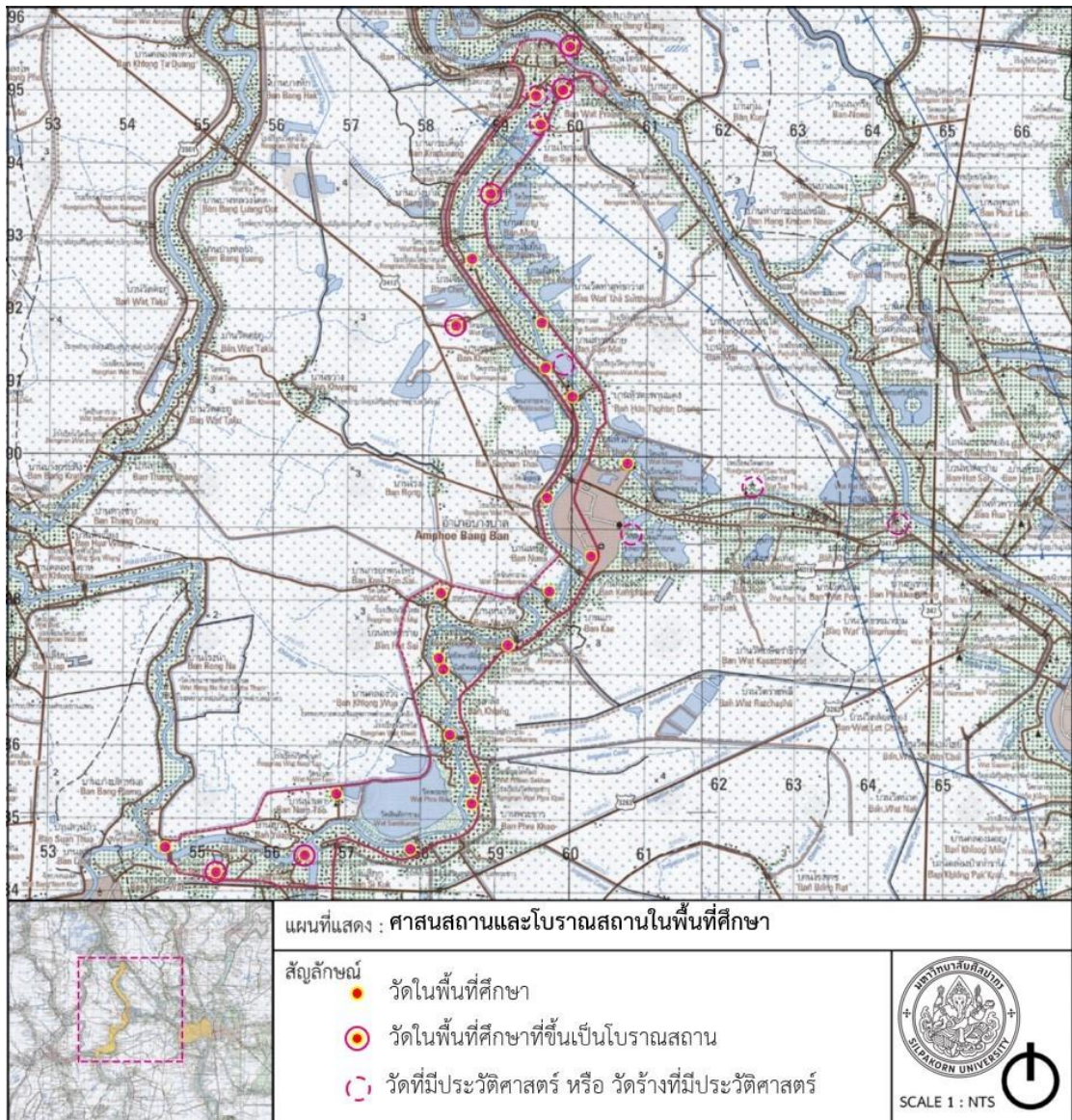
ศาสนสถาน / โบราณสถานที่รวบรวมโดยกรมศิลปากร*	ศาสนสถาน (ศาสนาพุทธ)	ศาสนสถาน (ศาสนาอื่น ๆ)
วัดจุฬามณี	วัดโบสถ์ (บางบาล)	มัสยิดอาป्लीยัลฮูดา
วัดปราสาททอง	วัดท่าสุทธาวาส (วัดฝึมด)	มัสยิดสมคิดอิสลาม
วัดแก้วห้อง	วัดธรรมจักร	
วัดยม	วัดนภกระจาบ	
วัดบ้านแดง (ต.น้ำเต้า)	วัดแจ้ง	
วัดสีกุก (ค่ายสีกุก)	วัดไผ่ล้อม	
วัดไทรน้อย	วัดกำแพงแก้ว	
	วัดจันทาราม (วัดตะโก)	
	วัดโพธิ์กบเจา	
	วัดใหม่กบเจา	
	วัดธรรมโชติการาม (วัดขวิด)	
	วัดพิบูลโสคันธ์	
	วัดพระขาว	
	วัดสันติการาม	
	วัดบ้านแดง(ต.น้ำเต้า)	
	วัดบางปลาหมอ	

หมายเหตุ : สัญลักษณ์ * หลังรายชื่อวัด คือโบราณสถานที่ รวบรวมโดยกรมศิลปากร

เข้าถึงได้ <https://th.wikipedia.org/wiki/รายชื่อโบราณสถานในจังหวัดพระนครศรีอยุธยา>

และ [http://www.finearts.go.th/chantaburilibrary/parameters/km/item/ทะเบียน](http://www.finearts.go.th/chantaburilibrary/parameters/km/item/ทะเบียนโบราณสถาน)

โบราณสถาน

ภาพที่ 25 ศาสนสถานและโบราณสถานในพื้นที่ศึกษา

ที่มา: GIS กรมแผนที่ทหาร และการสำรวจพื้นที่ศึกษา

จากภาพที่ 25 ประกอบกับข้อมูลทางประวัติศาสตร์ของวัดแต่ละแห่ง สามารถเป็นหลักฐานอ้างอิงถึงชุมชน และคลองบางบาลทั้งในด้านความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนและลำน้ำ การตั้งถิ่นฐาน หลักฐานทางประวัติศาสตร์ และบุคคลสำคัญ โดยวัดที่อยู่ในขอบเขตพื้นที่ศึกษาที่ได้รับการขึ้นทะเบียนเป็นโบราณสถานในจังหวัดพระนครศรีอยุธยาโดยกรมศิลปากรมีดังนี้

1) วัดจุฬามณี ตั้งอยู่ที่หมู่ที่ 7 บ้านกุ่ม ตำบลบ้านกุ่ม บริเวณแพรง
แม่น้ำเจ้าพระยากับคลองบางบาล

สถานการณ์ปัจจุบัน พื้นที่ริมน้ำหรือตลิ่งมีการทรุดตัวอยู่มาก
เนื่องจากปริมาณน้ำที่แปรปรวนและกระแสน้ำจากเรือลากจูงและเรือขนส่งต่าง ๆ จึงมีการแก้ปัญหา
โดยสร้างเขื่อนกันตลิ่งตลอดแนวเขตริมลำน้ำ

ประวัติความเป็นมา คาดการณ์ว่าสร้างขึ้นในสมัยอยุธยาตอน
ปลายประมาณปี พ.ศ. 2293 และได้รับพระราชทานวิสุงคามสีมา เมื่อประมาณปี พ.ศ. 2304 อีกด้าน
หนึ่งของวัดจุฬามณีเป็นบริเวณถิ่นกำเนิดของ “นายขนมต้ม” ซึ่งเป็นบุคคลในประวัติศาสตร์

2) วัดปราสาททอง ตั้งอยู่ที่หมู่ที่ 3 บ้านกุ่ม ตำบลไทรน้อย

สถานการณ์ปัจจุบัน วัดปราสาททองมีสะพานข้ามคลองระหว่าง
ชุมชนสองฝั่งคลองสามารถสัญจรไปยังถนนคันชลประทานในฝั่งแก้มลิงบริเวณวัดบางบาล ในปีพ.ศ.
2560 ได้มีการก่อสร้างโครงการคลองระบายน้ำหลากบางบาล-บางไทร เพื่อที่ช่วยผันน้ำเลียงเกาะ
เมืองอยุธยา

ประวัติความเป็นมา คาดการณ์ว่าสร้างโดยเจ้าพระยาโกษาโหม ซึ่ง
ต่อมาได้ปราบดาภิเษกเป็นพระเจ้าปราสาททอง ต้นราชวงศ์ปราสาททอง มีพระพุทธรูปศิลปะเป็น
พระพุทธรูปศักดิ์สิทธิ์ มีลักษณะสถาปัตยกรรมแบบเจดีย์ทรงลังกา ชุ่มประตูล้อมอยุธยา และเจดีย์
ทรงเครื่องย่อมุมไม้สิบสองที่สำคัญกรมศิลปากรได้เข้ามาบูรณะกำแพงแก้ว โดยนำรูปแบบจากวัดกุฎี
ดาวเพื่อนำมาบูรณะว่าเป็นสิ่งก่อสร้างในสมัยเดียวกัน อีกทั้งยังมีอุโบสถซึ่งได้รับการบูรณะจากวัดร้าง
จากฐานและผนังส่วนหน้าจากสมัยอยุธยาตอนกลางตั้งอยู่ริมถนนก่อนถึงสะพานข้ามคลองเป็นแนว
เขตอนุรักษ์

3) วัดเก้าห้อง หรือวัดเก้าห้องวัดนาราม ตั้งอยู่ที่ตำบลไทรน้อย

สถานการณ์ปัจจุบัน สืบเนื่องมาจากประชาชนที่เลื่อมใสศรัทธาใน
ตัวพระสงฆ์และวัดอุ้มงคลต่าง ๆ ทำให้ภายในอาณาบริเวณวัดมีลานพื้นดินขนาดใหญ่เป็นลาน
จอดรถเพื่อรองรับประชาชนเป็นจำนวนมากและลานดินขนาดใหญ่ริมคลองบางบาลเป็นลาน
เอนกประสงค์

ประวัติความเป็นมา มีหลักฐานทางประวัติศาสตร์ว่าพบเสมานหิน
ทรายแดงแบบหนาเป็นหลักฐานในสมัยอยุธยาตอนต้น ตั้งอยู่บนแท่นล้อมอุโบสถหลังใหม่ซึ่ง
คาดการณ์ว่าน่าจะสร้างทับอุโบสถเดิม วัดเก้าห้องเป็นวัดพุทธเสมาคู่ หมายถึงมีพระสงฆ์นิกายอื่น
มาร่วมภายในวัดเดียวกัน

4) วัดไทรน้อย ตั้งอยู่ บ้านมอญหมู่ที่ 5 ตำบลไทรน้อย มีถนนแควคัน
ชลประทานตัดผ่านทำให้แบ่งพื้นที่วัดออกเป็นสองฝั่ง โดยฝั่งวัดใหม่อยู่บริเวณริมคลองและฝั่งถนนซึ่ง

เป็นพื้นที่ตั้งของโบสถ์เก่าและเป็นพื้นที่ประกอบประเพณีต่าง ๆ

สถานการณ์ปัจจุบัน วัดไทรน้อยหรือวัดบ้านมอญจากการที่ชุมชนจัดตั้งกลุ่มส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมจึงมีการส่งเสริมให้ชาวชุมชนทำโฮมสเตย์ สถานที่จัดแสดงสินค้าและบริการจากชุมชนนำมาสู่การรื้อฟื้นประเพณีปีใหม่เป็นงานประจำปีในช่วงหลังวันสงกรานต์

ประวัติความเป็นมา วัดไทรน้อยหรือวัดบ้านมอญมี “หลวงพ่อใหญ่” เป็นพระพุทธรูปปางมารวิชัย เนื้อปูนปั้น ประดิษฐานภายในโบสถ์เก่า ตำนานได้กล่าวว่าถูกสร้างขึ้นโดยชาวมอญที่อพยพมาตั้งถิ่นฐานเป็นย่านชุมชนขนาดใหญ่ เรียกว่า “บ้านมอญ” ซึ่งคาดการณ์ว่าตรงกับสมัยอยุธยาตอนต้น โดยบริเวณรอบโบสถ์หลวงพ่อใหญ่และองค์เจดีย์ไม่เคยถูกน้ำท่วมในฤดูน้ำหลากเลยซึ่งในสมัยหนึ่งโบสถ์และองค์เจดีย์มีการทรุดโทรม เนื่องจากการขาดหาวัสดุมงคล จึงทำให้ชาวชุมชนร่วมใจกันบูรณะโบสถ์กลับมาสภาพตามเดิม โดยบูรณะตามหลักมอญโบราณแบบ “มหาอุตม์” โดยมีลักษณะภายในสูงโปร่ง กว้างขวาง มีหน้าต่างน้อย มีเพียงประตูหน้าบานเดียว เชื่อกันว่าการสร้างโบสถ์ในลักษณะนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อเป็นสถานที่ปลุกเสกเครื่องรางของขลัง โดยจากหลักฐานโบราณคดี วัดไทรน้อยเป็นสถาปัตยกรรมสมัยอยุธยาตอนกลาง สันนิษฐานว่าสร้างขึ้นในสมัยพระเจ้าปราสาททอง ทั้งเจดีย์ประธาน พระอุโบสถ และพระพุทธรูปหินทราย

5) วัดยม ตั้งอยู่ที่ บ้านวัดยม ตำบลวัดยม ตั้งอยู่ห่างแนวถนนคันชลประทาน โดยชุมชนบอกเล่าว่าถนนได้ตัดผ่านระหว่างวัดและชุมชนริมคลองออกจากกัน ซึ่งชุมชนมีอีกชื่อหนึ่งว่า “บ้านจีน”

สถานการณ์ปัจจุบัน วัดยมเป็นส่วนหนึ่งของชุมชนบ้านริมคลองบางบาล ตำบลวัดยม อำเภอบางบาล ได้รับการขึ้นทะเบียนเป็นย่านชุมชนเก่าในพื้นที่ภาคกลาง โดยสำนักงานนโยบายและแผนทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ซึ่งวัดยมในปัจจุบันมีพระสงฆ์จำวัดเพียงรูปเดียว

ประวัติความเป็นมา วัดยมมีบ่อน้ำโบราณผนังกรุด้วยอิฐสมัยอยุธยาตอนต้น มีเจดีย์แปดเหลี่ยมทรงระฆัง ไม่มียอด ก่ออิฐไม่สอปูนเปรียบเทียบกับเจดีย์ที่มุมบนฐานไพรีของปราสาทประธานวัดราชบูรณะ วัดหลังคาขาวในเกาะเมืองอยุธยา มีใบเสมาหินชนวน ปักล้อมอุโบสถหลังเก่า อีกเหตุการณ์หนึ่งคือเป็นสถานที่พักทัพของสมเด็จพระนเรศวรมหาราชการเดินทัพสงครามยุทธหัตถี

หลักฐานทางโบราณคดีของวัดยม ซึ่งมีทั้ง 5.1) บ่อน้ำผนังก่ออิฐสมัยอยุธยา 5.2) เจดีย์ทรงระฆังฐานแปดเหลี่ยม ไม่มียอด ก่ออิฐไม่สอปูน สมัยอยุธยาตอนต้นถึงกลาง 5.3) ใบเสมาหินชนวน สมัยอยุธยาตอนต้นถึงกลาง ปักล้อมอุโบสถใหม่ซึ่งสร้างบนฐานอุโบสถเก่า

6) วัดสีกุก (ค่ายสีกุก) ตั้งอยู่ที่ ตำบลน้ำเต้า บริเวณแพร่งแม่น้ำน้อย

กับคลองบางบาล

สถานการณ์ปัจจุบัน วัดสีกุกมีพื้นที่ขนาดใหญ่เป็นสถานที่ท่องเที่ยว ด้านประวัติศาสตร์ และเป็นพื้นที่ศูนย์ประสานงานเมื่อเกิดอุทกภัย

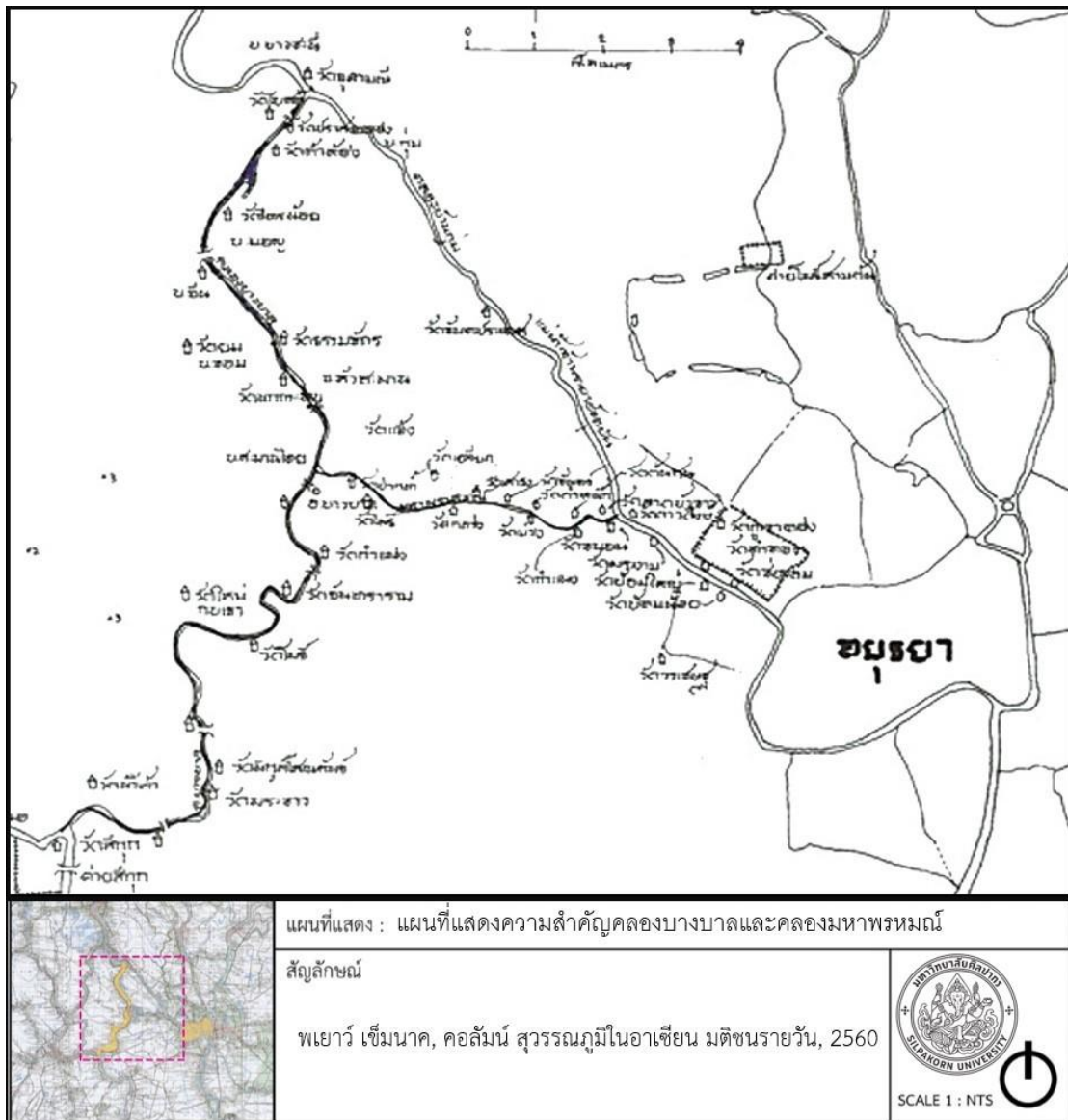
ประวัติความเป็นมา วัดสีกุกเป็นพื้นที่ประวัติศาสตร์ เป็นส่วนหนึ่งของค่ายสีกุก ซึ่งเป็นที่ตั้งค่ายทัพพม่าเมื่อคราวพ.ศ.2310 เพื่อล้อมตีกรุงศรีอยุธยา โดยมีมังมหานรธาเป็นแม่ทัพใหญ่ทางด้านตะวันตกของเกาะเมืองอยุธยา ภายหลังจากเสียชีวิตจึงได้มีการทำพิธีฝัง และสร้างเจดีย์ไว้บริเวณวัดสีกุก ในปัจจุบันยังเหลือร่องเหลือเป็นแนวอิฐ และเนินดินของค่ายสีกุกซึ่งเป็นหลักฐานทางประวัติศาสตร์ อีกทั้งยังเป็นสถานที่ที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ในหลวงรัชกาลที่ 5 ทรงเสด็จประพาสต้นถึง 2 ครั้ง และได้มีภาพถ่ายพร้อมทั้งลายพระหัตถ์ประกอบเพื่อบันทึกความทรงจำ

วัดสีกุกมีอุโบสถที่ได้รับการบูรณะใหม่ มีเสาแปดเหลี่ยมเป็นโครงเสาเดิม ด้านฝั่งตะวันตกของอุโบสถมีเจดีย์ย่อมุมยี่สิบแบบสมัยสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ และยังมีเจดีย์เหลี่ยมย่อมุมแบบสมัยอยุธยาตอนปลายหลายองค์

ภาพที่ 26 ภาพแสดงหลักโบราณคดีภายในบริเวณ

ที่มา: การสำรวจพื้นที่ศึกษา

ภาพที่ 27 แผนที่แสดงความสำคัญคลองบางบาลและคลองมหาพรหมณ์
ที่มา: เข้าถึงได้ https://www.matichon.co.th/prachachuen/news_513203,
เข้าถึงเมื่อ 13 มีนาคม 2560

4.3.2.3 ลำน้ำและหลักฐานอ้างอิงทางประวัติศาสตร์

ลำน้ำถือเป็นเส้นทางคมนาคมที่สำคัญเรื่อยมาตั้งแต่สมัยอยุธยา จนกระทั่งประมาณ พ.ศ.2500 หลังมีการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานต่าง ๆ ทั้งระบบชลประทาน ถนน และเทคโนโลยีต่าง ๆ เป็นผลให้การคมนาคมทางน้ำลดบทบาทลง การศึกษาภูมิทัศน์วัฒนธรรมพบว่า ได้ให้ความสำคัญเกี่ยวกับมรดกลำน้ำและมรดกเส้นทาง การศึกษาประวัติศาสตร์ประกอบกับการสำรวจพื้นที่ศึกษาและรายงานข้อมูลระบบลำน้ำสมัยอยุธยาจากการสำรวจและตรวจสอบภาคสนาม

เป็นข้อมูลหลักในการศึกษาและระบุขอบแผนที่ (เพเยอร์ เข็มนาค, 2560)

แผนที่เป็นหลักฐานอ้างอิงทางประวัติศาสตร์ที่สำคัญ มีวัตถุประสงค์หลากหลาย ทั้งมีจุดประสงค์เพื่อการศึกษาธรรมชาติ ศึกษาการตั้งถิ่นฐาน เพื่อใช้ประกอบการเผยแพร่ศาสนา เพื่อศึกษายุทธศาสตร์การสงคราม และเพื่อเส้นทางการค้า เป็นต้น

4.3.2.3.1 แผนที่ชาวต่างชาติ เป็นหลักฐานทางประวัติศาสตร์ที่สามารถอ้างอิงตำแหน่งพื้นที่และสถานที่สำคัญที่แสดงถึงพัฒนาการของภูมิทัศน์ โดยหลักฐานที่มีบันทึกชัดเจนเกิดขึ้น ในสมัยพระเจ้าทรงธรรม โปรดให้มีชาวต่างชาติสำรวจเพื่อใช้เป็นเส้นทางเสด็จประพาสไปยังพระพุทธบาทที่สระบาท คลองบางบาลและคลองมหาพราหมณ์ปรากฏขึ้นในแผนที่ชาวต่างชาติในสมัยพระนารายณ์มหาราช โดยมีแผนที่ 4 ชุด ดังนี้

1) แผนที่กรุงศรีอยุธยาของ วินเซนโซ โครโรเนลลิ (Siam, o ludia by Vincenzo corolli) พิมพ์เมื่อปี พ.ศ. 2239 ตรงกับสมัยพระเพทราชา แสดงถึงแม่น้ำอยู่ด้านทิศตะวันตกของเกาะเมือง ซึ่งเป็นคลองมหาพราหมณ์ บริเวณนี้ยังมีภูมินามว่าทุ่งมหาพราหมณ์ (Tuk Maha Phram) หรือ ทุ่งฝรั่ง (Tuk Farang)¹ ในสมัยนั้น ตามสถานที่ตั้งถิ่นฐานของชาวฝรั่งเศสซึ่งได้รับอนุญาตให้สามารถสร้าง โบสถ์และโรงพิมพ์ในบริเวณนี้

2) จดหมายเหตุของเดอลาลูแบร์ (A Mapp of the Course of the River Menam from Siam to the Sea by Simon de La Loubère) เป็นแผนที่ข้อมูลโครงข่ายแม่น้ำลำคลองที่ใช้ประกอบจดหมายเหตุของลาลูแบร์ ในสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช แม่น้ำจากหัวแหลมของเกาะเมืองอยุธยาด้านทิศตะวันตกเฉียงเหนือของแม่น้ำเจ้าพระยา มีบันทึกเขียนไว้ว่า “Mapham R.” ซึ่งสามารถอธิบายได้ว่าแม่น้ำเจ้าพระยาและคลองมหาพราหมณ์เคยเป็นแม่น้ำสายเดียวกัน

3) แผนที่ของวาเลนไทน์ (Map of the Me-Nam by François Valentijn) แผนที่รวมอยู่ในหนังสือ Oud en Nieuw Oost Indiën² ภาคที่ 3 พ.ศ.2269 ซึ่งอยู่ในช่วงสมเด็จพระที่นั่งท้ายสระ แผนที่มีความกว้าง 74x29 เซนติเมตร โดยชาวฮอลันดาบันทึกเส้นทางน้ำตั้งแต่ปากอ่าวสยามจนถึงหัวเมืองเหนือ เป็นแผนที่ทางภูมิศาสตร์วัฒนธรรมที่ให้ความสำคัญกับลำน้ำในสมัยอยุธยาและหัวเมืองต่าง ๆ เช่น ภาคเหนือ ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ เวียงจันทน์ จำปาสัก เป็นต้น

โดยแผนที่อาศัยการแสดงตำแหน่ง ใช้หมายเลขแทนชุมชน

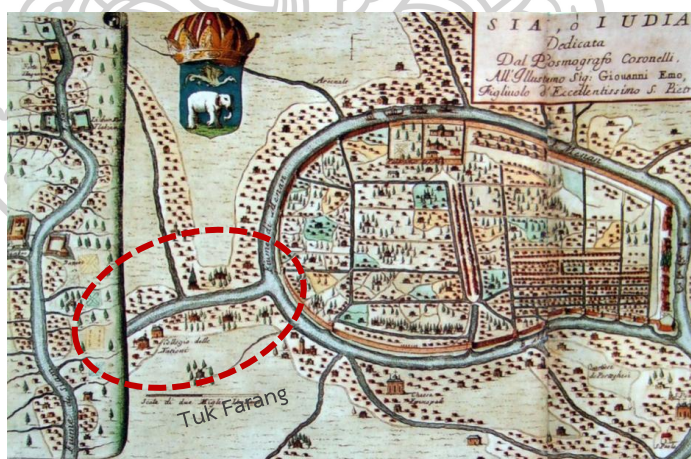
¹ Tricky Vandenberg, The Seminary of The Holy Angels, เข้าถึงเมื่อวันที่ 4 ตุลาคม 2562.

เข้าถึงได้ https://www.ayutthaya-history.com/Historical_Sites_SeminaryHolyAngels.html

² Barend Jan Terwiel, François Valentijn's Map of "The Great Siamese River Me-Nam", Journal of the Siam Society, Vol. 105, 2017

ริมน้ำทั้งสิ้น 101 แห่ง โดยสามารถอ้างอิงคลองบางบาลและคลองมหาพราหมณ์ในหมายเลขที่ 24 บันทีกเป็นเกาะขนาดยาวซึ่งปัจจุบันไม่มีเกาะนี้แล้ว ถัดจากนั้นเป็นแพรงแม่น้ำน้อยและแม่น้ำเจ้าพระยาโดยแม่น้ำน้อยไหลผ่าน หมายเลข 42 คือ บ้านกลาง (Banglang) หมายเลข 43 คือ วัดหัวสะพาน (Wat Hau tapan) หมายเลข 45 คือ บ้านท้ายเกาะ (Tay kou) เชื่อมกับหมายเลข 63 ซึ่งอยู่ระหว่างคลองมหาพราหมณ์ คือ วัดกลาง (Wat zwang) มีข้อสังเกตว่าในสมัยนั้นได้เรียกคลองหัวสะพานแทนคลองบางบาลซึ่งในสมัยนั้นว่ายังเป็นแม่น้ำเจ้าพระยาน้อย จากข้อมูล เพียวรี เจ็มนาค แม่น้ำช่วงนี้ที่เชื่อมต่อกับคลองเมืองและแม่น้ำเจ้าพระยา ยังไม่ปรากฏคลองบ้านกุ่มและบ้านใหม่ ซึ่งต่อมามีการขุดเพิ่มเป็นแม่น้ำเจ้าพระยาสายในปัจจุบัน

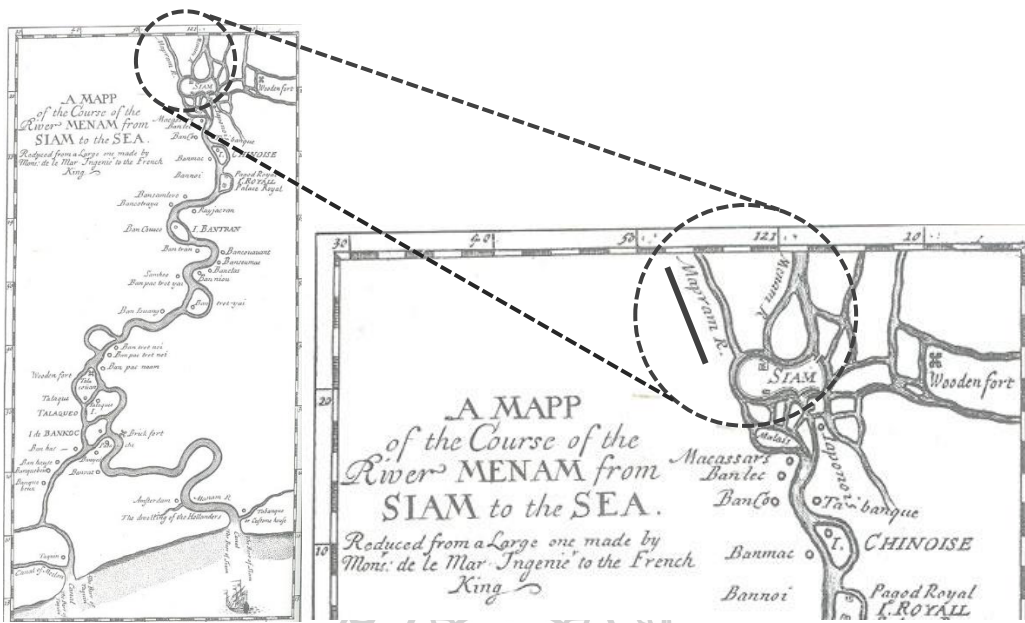
4) แผนที่ไตรภูมิสมัยอยุธยา - ธนบุรี สมุดภาพไตรภูมิฉบับกรุงศรีอยุธยา - ฉบับกรุงธนบุรี เล่ม 1 พ.ศ.2542 ภาพแผนที่โบราณ³ ภาพที่ 76 - 79 แสดงถึงที่ตั้งเมืองสำคัญต่าง ๆ และพุทธสถานตามริมแม่น้ำ โดยกึ่งกลางภาพเป็นที่ตั้งของกรุงศรีอยุธยารูปครึ่งวงกลมมีลำน้ำล้อมรอบเขียนว่า “ศรีอยุธยา” แม่น้ำขนาดใหญ่ที่ไหลไปด้านซ้ายของภาพ ผ่านเกาะพื้นที่หนึ่งซึ่งเขียนว่า มหาพราหม ป่าโมก บ้านคราม คำทอง เป็นต้น โดยภูมินามที่กล่าวข้างต้น เพียวรี เจ็มนาค ได้อธิบายถึงคลองมหาพราหมณ์และคลองบางบาลในปลายสมัยอยุธยาเคยเป็นแม่น้ำสายใหญ่มาก่อนและซึ่งมีทิศทางไหลไปยังป่าโมก

ภาพที่ 28 แผนที่กรุงศรีอยุธยาของ วินเซนโซ โครเนลลิ

ที่มา: เข้าถึงเมื่อ 4 ตุลาคม 2562, เข้าถึงได้ https://www.ayutthaya-history.com/Geo_Map_Coronelli.html

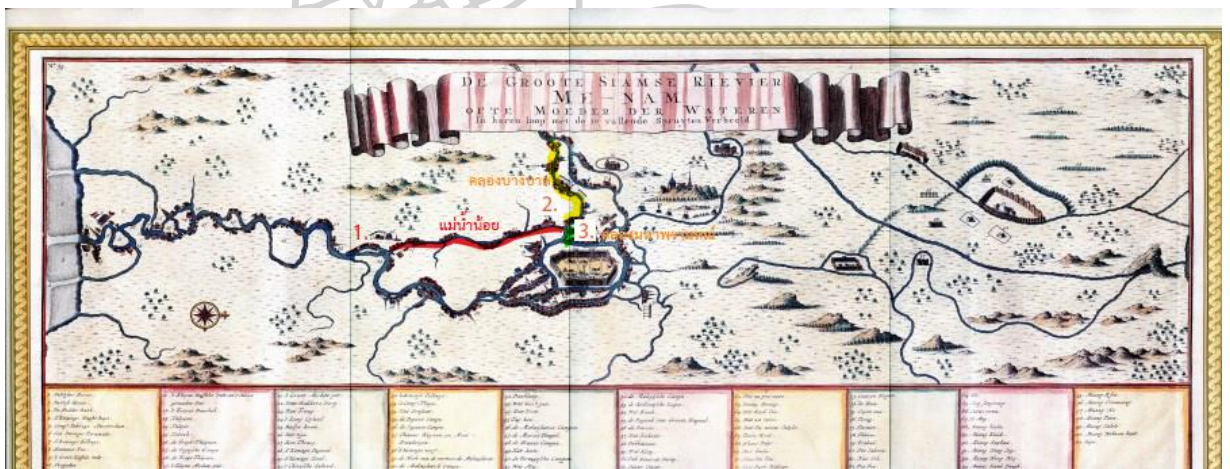
³ สำนักหอสมุดแห่งชาติ, “สมุดภาพไตรภูมิฉบับกรุงศรีอยุธยา - ฉบับกรุงธนบุรี เล่ม ๑,” D-Library | National Library of Thailand, เข้าถึงได้ <http://164.115.27.97/digital/items/show/4567>, เข้าถึงเมื่อ 4 ตุลาคม 2562

ภาพที่ 29 แผนที่ประกอบจดหมายเหตุดของ เดอลาลูแบร์

ที่มา: เข้าถึงได้ https://www.ayutthaya-history.com/Geo_River_InterActiveMap.html,

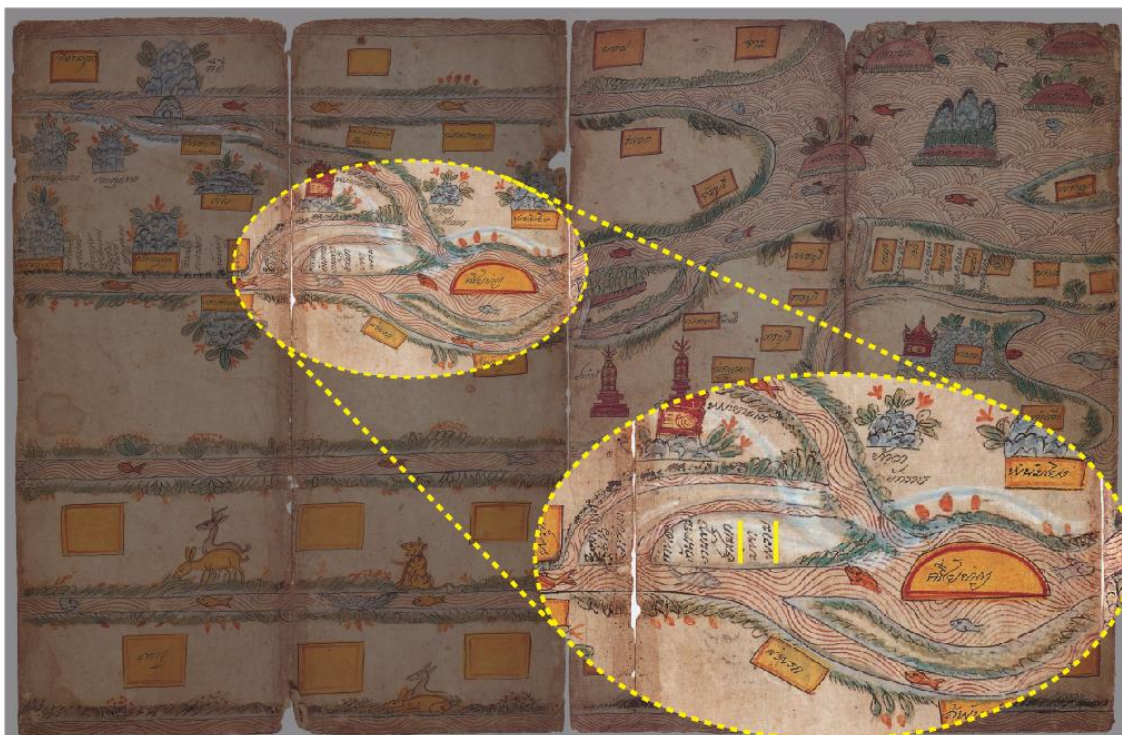
เข้าถึงเมื่อ 4 ตุลาคม 2562

ภาพที่ 30 แผนที่ของวาเลนไทน์

ที่มา: เข้าถึงได้ https://www.ayutthaya-history.com/Geo_Canal.html,

เข้าถึงเมื่อ 4 ตุลาคม 2562

ภาพที่ 31 แผนที่ไตรภูมิสมัยอยุธยา - ธนบุรี

ที่มา: เข้าถึงได้ <http://164.115.27.97/digital/items/show/4567>, เข้าถึงเมื่อ 4 ตุลาคม 2562

4.3.2.3.2 ยุทธศาสตร์ทางน้ำและการศึก ยุทธศาสตร์ในสมัยอยุธยา มักอาศัยการตั้งรับในพระนครเป็นปราการป้องกันข้าศึกรอกองทัพจากหัวเมืองมาปิดล้อมข้าศึก หรือตั้งรับภายในพระนครฤดูน้ำหลากจนข้าศึกถอยทัพ กระทั่งกรุงศรีอยุธยาเสียกรุงในพ.ศ. 2310 อีกประการหนึ่งคือการเคลื่อนทัพและการส่งกำลังบำรุงกองทัพ ล้วนอาศัยลำน้ำเรือยมาจนถึงยุคกรุงรัตนโกสินทร์ โดยมีเหตุการณ์สำคัญที่คลองบางบาลได้รับการบันทึก ดังนี้

1) การเดินทัพสงครามยุทธหัตถีของสมเด็จพระนเรศวรมหาราช โดยการศึกษาครั้งนั้น ทัพของพระนเรศวรได้อาศัยการเดินทัพทางชลมารคเป็นส่วนใหญ่ โดยพเยาว์ เข็มนาคน อ่างอิงข้อมูลจากพระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา เล่มที่ 1 เมื่อ พ.ศ. 2135 โดยเริ่มจากพิธีกรรมตัดไม้ข่มนามที่ทุ่งลุมพลี เสด็จเข้าคลองมหาพราหมณ์ เพื่อจัดตั้งขบวนทัพที่ตำบลม่วงหวาน อำเภอบางบาลในปัจจุบัน และเคลื่อนทัพเข้าคลองบางบาล และแวะพักที่วัดยมก่อนเคลื่อนทัพออกไปยังแม่น้ำเจ้าพระยา-ป่าโมก จนกระทั่งเคลื่อนทัพถึงหนองสาหร่ายและดอนเจดีย์กระทำยุทธหัตถีตามลำดับ

จากเหตุการณ์นี้แสดงให้เห็นว่าคลองมหาพราหมณ์และคลองบางบาลเคยเป็นลำน้ำขนาดใหญ่ที่ชาวอยุธยาใช้สัญจรประจำแม้จากการสังเกตจากแผนที่ การสัญจรในเส้นทางนี้จะมียะยะอ้อมกว่าจะถึงอำเภอป่าโมก

2) ยุทธศาสตร์ทางน้ำ พื้นที่ยุทธศาสตร์ที่ทัพพม่าเลือกเป็นที่ตั้งค่ายในทุกครั้งนั้น คือยึดพื้นที่ด้านขนอนซึ่งมักอยู่บริเวณแพรงแม่น้ำ ทางแยกเพื่อควบคุมการสัญจรตัดเสบียงอาหารและตัดกำลังทหาร ในช่วงเวลาปกติด้านขนอนมีหน้าที่ตรวจตราคน สิ่งของและระวางเหตุต่าง ๆ มักตั้งอยู่ริมแม่น้ำทั้ง 4 ทิศ และเป็นแม่น้ำที่ไหลเข้าสู่พระนคร

ค่ายกองทัพขนาดใหญ่ เมื่อครั้งเสียกรุงศรีฯ ครั้งที่ 2 ระหว่างปี พ.ศ. 2309 - พ.ศ. 2310 มี 2 ค่ายซึ่งนำโดยแม่ทัพคนสำคัญ คือค่ายของเนเมียวสีหบดีและค่ายของมังมหานรธา ซึ่งบุคคลหลังได้บัญชาการกองทัพที่ “ค่ายสีกุก” ตั้งอยู่แพรงแม่น้ำระหว่างปากคลองบางบาลกับแม่น้ำน้อย มีอาณาเขตนอกกว่า 10 ไร่ มีโคกข้าง โคม้า พื้นที่เกษตรกรรมของตน มีแนวกำแพงยาวขนานไปกับกำแพงโรงงานเปียร์ที่ตั้งขนานอีกฝั่งถนนกับวัดสีกุกอย่างไร้ในปัจจุบัน

มังมหานรธาสามารถจัดเตรียมทัพให้ล้อมปิดกรุงศรีฯ ในฤดูน้ำหลากได้ แต่หลังจากนั้นไม่นานได้เสียชีวิตลงที่ค่ายสีกุกนี้ จึงได้มีการปลงศพแล้วก่อพระเจดีย์บรรจุอัฐิไว้ ซึ่งเป็นผลให้ต่อทัพพม่าที่มีผู้นำทัพเป็นเนเมียวสีหบดีแต่เพียงผู้เดียวจนกระทำการตีกรุงศรีฯ สำเร็จในเวลาต่อมาในวันอังคาร ขึ้น 9 ค่ำ เดือน 5 ปีกุน ตรงกับวันที่ 7 เมษายน พ.ศ. 2310

ภาพที่ 32 แผนที่การเดินทัพสงครามยุทธหัตถีของสมเด็จพระนเรศวรมหาราช

ที่มา: พเยาว์ เข็มนาค, 2560

ภาพที่ 33 แผนที่ตั้งค่ายพม่าและด่านขนอน
 ที่มา: เพียวร์ เข็มนาค, 2560

4.3.3 องค์ประกอบทางสังคมและวัฒนธรรม

สืบเนื่องจากชุมชนบ้านริมคลองบางบาล ตำบลวัดยม อำเภอบางบาล ได้รับการขึ้นทะเบียนเป็นย่านชุมชนเก่าในพื้นที่ภาคกลาง โดยสำนักงานนโยบายและแผนทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม มีลักษณะสำคัญคือเป็นชุมชนชาวนาดั้งเดิมและมีโครงสร้างทางสังคมแบบเครือญาติ ตั้งถิ่นฐานริมคลองบางบาลซึ่งเป็นแม่น้ำเจ้าพระยาสายเก่าตามข้อมูลทางประวัติศาสตร์ และมีวัดเป็นหลักฐานทางโบราณคดี

4.3.3.1 ชชาติพันธุ์และวัฒนธรรม

ชุมชนริมคลองบางบาลมีความหลากหลายทางชาติพันธุ์ ได้แก่ ชาวมอญ ชาวจีน ชาวลาว และชาวมุสลิม ในปัจจุบันยังมีชุมชนที่รักษาเอกลักษณ์และสืบสานประเพณีและวัฒนธรรม โดยมี 2 ย่านชุมชนตัวอย่าง ดังนี้

4.3.3.1.1 ชุมชนบ้านมอญ (บ้านฝึมด) ตำบลไทรน้อย หมู่ 5 และหมู่ 6

วัดไทรน้อยเป็นวัดเก่าแก่ของชุมชนบ้านมอญ สร้างขึ้นในแบบศิลปกรรมสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนกลางตามแบบนิยมที่สร้างขึ้นในช่วงสมัยพระเจ้าปราสาททอง หรือช่วงพุทธศตวรรษที่ 22 เป็นอย่างน้อย คาดการณ์ว่าชาวมอญอพยพมาตั้งถิ่นฐานบริเวณนี้ในช่วงสมัยอยุธยาตอนต้นในรัชสมัยสมเด็จพระนเรศวรมหาราช

ในปัจจุบันชุมชนบ้านมอญได้รวมกลุ่ม จัดตั้งเป็นหมู่บ้านท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ โสมสเดียไทรน้อย โดยมีกิจกรรมทางวัฒนธรรม และแสดงถึงภูมิปัญญาท้องถิ่นหลัก ๆ มีดังนี้

- 1) ศึกษาวีถีวัฒนธรรมชุมชนชาวมอญ
- 2) โบราณสถานโบสถ์มหาอุดม์ตามคติแบบมอญสมัยอยุธยา
- 3) การเรียนรู้มวยไทยคาดเชือกเชื้อสายของ “นายขนมต้ม”
- 4) การเรียนรู้การทำขนมพื้นเมือง
- 5) การเรียนรู้วิถีผลิตอิฐมอญ

วัฒนธรรมและภูมิปัญญาท้องถิ่นของชาวมอญที่ถูกถ่ายทอดข้างต้น แต่ละกิจกรรมมีความเชื่อมโยงกัน ตั้งแต่สถานที่โบสถ์มหาอุดม์ซึ่งได้ก่อสร้างตามวัตถุประสงค์เพื่อเป็นสถานที่ถ่ายทอดวิชาและประกอบพิธีกรรมด้านเวทย์มนต์ประกอบกับภูมิปัญญาของชาวมอญมักทำหน้าที่เป็นผู้เลี้ยงช้างศึกถวายพระมหากษัตริย์จึงมีการศึกษาศิลปะการต่อสู้ควบคู่กัน อีกทั้งอิฐมอญซึ่งถือเป็นวัสดุหลักสำหรับการสร้างบ้านแปงเมืองเป็นเอกลักษณ์ทางสถาปัตยกรรมและเป็นวัสดุที่ใช้อย่างแพร่หลายทั่วไปในปัจจุบัน

4.3.3.1.2 ชุมชนบ้านริมคลองบางบาล ตำบลวัดยม จากที่ได้กล่าวข้างต้นถึงการได้รับการขึ้นทะเบียนเป็นย่านชุมชนเก่าในพื้นที่ภาคกลาง มีลักษณะสำคัญซึ่งได้รับการอธิบายจากสำนักงานนโยบายและแผนทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมคือ “เป็นชุมชนชาวนาดั้งเดิมที่ตั้งถิ่นฐานบริเวณคลองบางบาล เป็นเส้นทางแม่น้ำเจ้าพระยาสายเก่า เป็นลำคลองที่ตัดผ่านหลายตำบลในอำเภอบางบาล เห็นได้จากการมีวัดสมัยอยุธยาตั้งอยู่ตามลำน้ำ ชุมชนยังประกอบอาชีพทำนา บ้านเรือนเป็นเรือนไทยมิได้ถุน เนื่องจากสภาพน้ำหลากทุกปี ปัจจุบันมีกลุ่มงานปั้นของจิ๋วในพื้นที่ด้วย”⁴

⁴ เอกสารเผยแพร่ทะเบียนเป็นย่านชุมชนเก่าในพื้นที่ภาคกลาง เข้าถึงได้จาก http://www.onep.go.th/nced/wp-content/uploads/2017/06/Old-town_Central.pdf, 2560 : 53

จากการสำรวจชุมชนบ้านริมคลองบางบาล มีลักษณะทางสังคมแบบเครือญาติ ที่อยู่อาศัยเป็นหมู่เรือนยกใต้ถุนสูง พื้นที่ใต้ถุนเป็นพื้นที่เอนกประสงค์สำหรับพักผ่อน เก็บของ เก็บอุปกรณ์ต่าง ๆ มีทั้งแบบเป็นพื้นที่ลาดแข็งและแบบลานดิน ถัดจากบริเวณนี้ส่วนใหญ่มักเป็นพื้นที่เพาะปลูกเช่น ผักสวนครัว กล้วย เป็นต้น พื้นที่ริมน้ำยังพอมิท่าน้ำร่วมและกระชังปลา

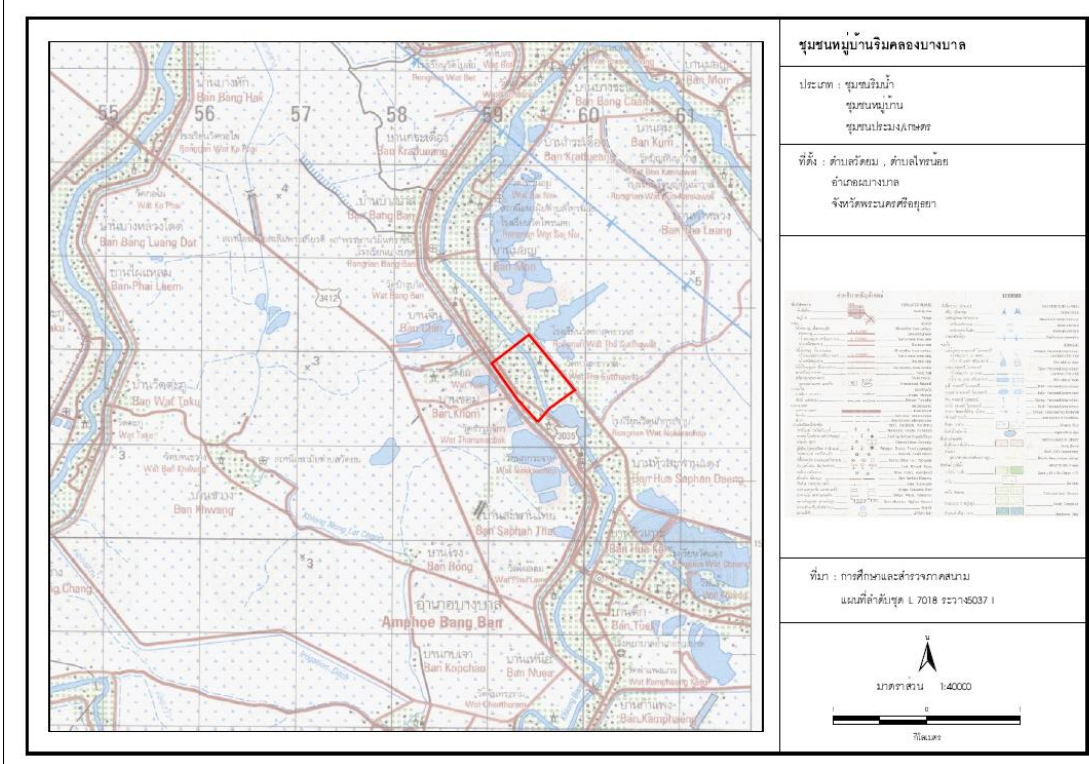
ข้อสังเกตจากการสำรวจพื้นที่พบว่า ภูมินามของแต่ละย่านชุมชน หมู่บ้าน และสถานที่สำคัญ สามารถสะท้อนถึงภูมิปัญญา เอกลักษณ์ของสถานที่ ภาษาวัฒนธรรม ผู้ก่อสร้าง เช่น ชุมชนบ้านมอญที่มีอีกชื่อหนึ่งว่า บ้านผิมด สะท้อนเรื่องราวผีบรรพบุรุษชาวมอญ หรือในชุมชนบ้านริมคลองบางบาลมีการแบ่งซอยหมู่บ้านเป็น บ้านจีน 1,2,3 สะท้อนเรื่องความเป็นชุมชนจีน และชื่อวัดก็เป็นอีกหลักฐานหนึ่งที่สะท้อนถึงต้นกำเนิดได้เป็นอย่างดี

ภาพที่ 34 เส้นทางท่องเที่ยวชุมชนชาวนบ้านมอญ
ที่มา: การสำรวจพื้นที่

ภาพที่ 35 เส้นทางท่องเที่ยวบ้านฝีมัด
ที่มา: การสำรวจพื้นที่

ภาพที่ 36 แผนที่ย่านชุมชนเก่าชุมชนบ้านริมคลองบางบาล
ที่มา: เข้าถึงได้ <http://ocd.onep.go.th/map.html>, เข้าถึงเมื่อ 4 ตุลาคม 2562

4.3.3.2 เศรษฐกิจและวัฒนธรรม

อาชีพส่วนใหญ่ของแต่ละชุมชนประกอบอาชีพเกษตรกรรมเป็นหลักมีข้าวเป็นพืชเศรษฐกิจทั้งแบบนาปีและนาปรังประมาณ 2 ครั้งต่อปี รองลงมาเป็นพืชทนน้ำหรือพืชโตเร็ว เช่น ถั่วฝักยาว มะม่วงพันธุ์ต่าง ๆ และมะพร้าว เป็นต้น มีการทำปุ๋ยคอก ปุ๋ยหมัก และปลูกพืชผักเพื่อใช้บริโภคเป็นส่วนใหญ่ และผลิตอ้อยมอญมีทั้งแบบทำภายในครัวเรือน และโรงงาน ซึ่งสามารถสร้างรายได้ให้ชุมชนทั้งแบบรายได้ประจำและรายได้เสริม

การถือครองที่ดินเพื่อการเกษตรแบ่งเป็น 3 ลักษณะ

- 1) ที่ดินของตนเอง
- 2) ที่ดินตนเองผสมเช่าที่ดินเพิ่มเติม
- 3) เช่าที่ดิน

การถือครองที่ดินในพื้นที่ศึกษาส่วนใหญ่ยังเป็นทรัพย์สินที่สืบทอดต่อ ๆ กันมา แต่ในบริเวณพื้นที่กลุ่มส่วนใหญ่มีบริษัทถือครอง จึงเกิดการเช่าที่ดินบริษัททำนา

พื้นที่ทางการเกษตรอาศัยระบบชลประทานเป็นส่วนใหญ่ ชุมชนและหน่วยงานจึงจัดทำปฏิทินเกษตรในแต่ละพื้นที่ให้เหมาะสมกับการบริหารจัดการน้ำในพื้นที่ราบลุ่มภาคกลางตอนล่าง

4.3.3.2.1 การทำนา จากลักษณะที่ราบลุ่มเจ้าพระยาซึ่งเป็นที่ราบขนาดใหญ่ มีลำน้ำหลายสายไหลผ่านคอยเติมความอุดมสมบูรณ์แก่พื้นที่ โดยเฉพาะที่ราบภาคกลางและจังหวัดพระนครศรีอยุธยา เมื่อราว ๆ พ.ศ.2400 หลังการดำเนินการสนธิสัญญาเบาว์ริงส่งผลให้เกิดการพัฒนาทางชลประทาน การขุดคลอง การส่งเสริมให้ทำนาเพื่อส่งออกข้าวเป็นพืชเศรษฐกิจ

พื้นที่เพาะปลูกข้าว จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ตั้งแต่ พ.ศ. 2518 - 2535 มีขนาดลดลงจาก 1,214,483 ไร่ เหลือ 862,508 ไร่ (สุรศักดิ์ เชื้องาม อ้างถึง สุวิทย์ ธีรศาศวัต, 2555) และลดลงถึง 630,309 ไร่ เฉพาะพื้นที่ อำเภอบางบาล เหลือเพียง 37,063 ไร่ ในพ.ศ. 2557 (สำนักงานเกษตรจังหวัดพระนครศรีอยุธยา, 2557) สัมพันธ์กับขนาดโครงการแก้มลิงซึ่งมีพื้นที่ประมาณ 34,690 ไร่

นับตั้งแต่ปีพ.ศ. 2555 หลังการดำเนินการโครงการแก้มลิงบางบาล (1) ส่งผลให้ชาวนาปรับเปลี่ยนวิธีการทำนาอย่างมาก ทั้งการปรับเปลี่ยนการทำนาปีมาทำนานอกฤดูหรือนาปรัง 2 ครั้งต่อปี ผลกระทบที่ตามมาอีกอย่างคือการปรับเปลี่ยนพันธุ์ข้าวพื้นเมืองเป็นพันธุ์ข้าวลูกผสม เช่น กข.41 กข.47 เป็นต้น มีระยะเวลาจากการหว่านถึงการเก็บเกี่ยวประมาณ 120 วัน ให้สามารถเก็บผลผลิตก่อนฤดูน้ำหลาก ทำให้เพิ่มต้นทุนต่าง ๆ ตามมาอีกหลายทั้ง พันธุ์ข้าว ปุ๋ย สารเคมี แรงงาน และ การขนส่ง เป็นต้น

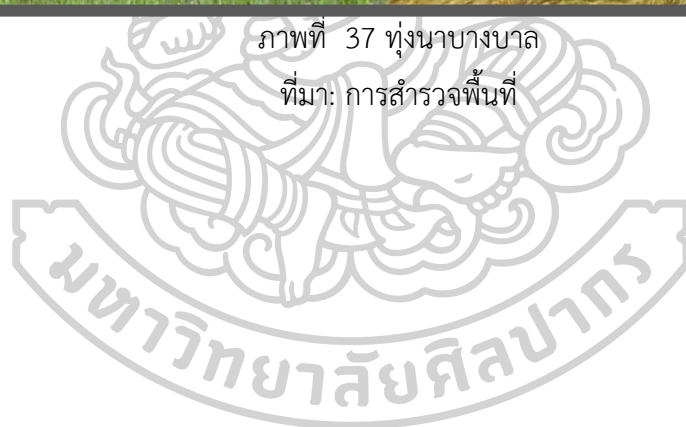
ปฏิทินกิจกรรมทางการเกษตรจากสำนักงานเกษตรฯ

ประจำแต่ละตำบล ได้จัดทำแผนพัฒนาการเกษตรตำบล พ.ศ. 2562 – 2565 ตั้งข้อสังเกตว่า เนื่องจากความไม่แน่นอนของสภาพอากาศและการจัดการน้ำทั้งในฤดูน้ำหลากปกติ สภาวะอุทกภัย และภัยแห้ง ทำให้ชาวนามีผลผลิตและรายได้ไม่แน่นอน โดยชาวนาแบ่งผลผลิตออกเป็นสำหรับขาย โรงสีร้อยละ 90 และเก็บไว้ทำพันธุ์และบริโภคร้อยละ 10

การเปลี่ยนแปลงข้างต้นเกษตรกรจึงต้องการรายได้เสริม โดยปลูกพืชโตเร็วหรือท่อน้ำ รับจ้างทั่วไป ผลิตอิฐมอญ ทำปุ๋ยคอก และประมงน้ำจืด เป็นต้น จากการสำรวจพื้นที่ศึกษา พบว่าเกษตรกรส่วนใหญ่มักปลูกสวนกล้วยในบริเวณพื้นที่ตลิ่งและพื้นที่ลุ่ม

ภาพที่ 37 ทุ่งนาบางบาล
ที่มา: การสำรวจพื้นที่

ตารางที่ 6 ปฏิทินเกษตรกรรม ข้าว

ปฏิบัติ ชนิดกิจกรรม	ปฏิทิน												
	ม.ค.	ก.พ.	มี.ค.	เม.ย.	พ.ค.	มิ.ย.	ก.ค.	ส.ค.	ก.ย.	ต.ค.	พ.ย.	ธ.ค.	
ข้าวนาปี	→				←	←	←	←	←	←	←	←	
	→				←	←	←	←	←	←	←	←	
	→				←	←	←	←	←	←	←	←	
	→				←	←	←	←	←	←	←	←	
	→				←	←	←	←	←	←	←	←	
	→				←	←	←	←	←	←	←	←	
ข้าวนาปรัง01	→		←	←	←	←	←	←	←	←	←	←	
	→		←	←	←	←	←	←	←	←	←	←	
	→		←	←	←	←	←	←	←	←	←	←	
	→		←	←	←	←	←	←	←	←	←	←	
	→		←	←	←	←	←	←	←	←	←	←	
	→		←	←	←	←	←	←	←	←	←	←	
ข้าวนาปรัง02	→		←	←	←	←	←	←	←	←	←	←	
	→		←	←	←	←	←	←	←	←	←	←	
	→		←	←	←	←	←	←	←	←	←	←	

ตำบลที่คลองบางบาลไหลผ่าน

ต.บางชะนี ■ ต.ไทรน้อย ■ ต.บางบาล ■ ต.วัดยม ■ ต.มหาพรหมณ์ ■
 ต.สะพานไทย ■ ต.กบเจา ■ ต.บ้านคั้ง ■ ต.พระขาว ■ ต.น้ำเต้า ■

ที่มา: สำนักงานเกษตร อำเภอบางบาล กรมส่งเสริมทางการเกษตร ศูนย์บริการและถ่ายทอดเทคโนโลยีการเกษตรประจำตำบล ได้จัดทำแผนพัฒนาการเกษตรตำบล พ.ศ. 2562 – 2565 เข้าถึงได้ <http://bangban.go.th/public/list/data/index/menu/1240/>, เข้าถึงเมื่อ 5 ตุลาคม 2562

ตารางที่ 7 ปฏิทินเกษตรกรกรมพืชผล

ชเนตคคคครรรม	ปฏคคคค											
	ม.ค.	ก.พ.	มี.ค.	เม.ย.	พ.ค.	มิ.ย.	ก.ค.	ส.ค.	ก.ย.	ต.ค.	พ.ย.	ธ.ค.
ไม้ผล (มะม่วง, มะพร้าว, กล้วย)	←→											
	←→											
	←→											
	←→											
	←→											
	←→											
	←→											
	←→											
	←→											
พคชไร้ (ไม้ดอก, หญ้าอาหารสัตว์, ถั่ว)	←→											
	←→											
	←→											
พคชผัก	←→											
	←→											
	←→											
	←→											
	←→											
	←→											
	←→											
	←→											
ปศุสัตว์												ตลอดทั้งปี
ประมง												ตลอดทั้งปี

ดำบลที่คลองบางบาลไหลผ่าน

ต.บางชะนี ต.ไทรน้อย ต.บางบาล ต.วัดยม ต.มหาพราหมณ์

ต.สะพานไทย ต.กบเจา ต.บ้านคคคค ต.พระชาว ต.น้ำเต้า

ที่มา: สำนักงาเนชตร อ้าเถอบางบาล กรรรมส่งเสริมทางการเกษตร ศูนย์บริการและถ้ายทอดเทคโนโลยีการเกษตรประจำดำบล ได้จัดทำแผนพัฒนาการเกษตรดำบล พ.ศ. 2562 – 2565 เข้าถึงได้ <http://bangban.go.th/public/list/data/index/menu/1240/>, เข้าถึงเมื่อ 5 ตุลาคม 2562

4.3.3.2.2 การทำอิฐมอญ ชาวมอญที่อพยพมาตั้งถิ่นฐานบริเวณที่ราบลุ่มริมน้ำ และได้นำทรัพยากรผสมผสานภูมิปัญญาของตนผลิตเป็นงานหัตถกรรม เช่น เครื่องปั้นดินเผา ซึ่งแพร่หลายในเขตอำเภอเมืองจังหวัดนครสวรรค์ หลายอำเภอในจังหวัดพระนครศรีอยุธยา อำเภอสาครโคก จังหวัดปทุมธานี เกาะเกร็ด จังหวัดนนทบุรี อิฐมอญนับได้ว่าเป็นวัสดุที่สำคัญต่อการสร้างบ้านแปงเมืองมาตั้งแต่อดีตสืบเนื่องจนถึงปัจจุบัน ในอำเภอบางบาลยังนำอิฐมอญมาเป็นของดีส่วนหนึ่งของคำขวัญของอำเภอ “อิฐแกร่ง แหล่งดนตรีไทย เลื่อมใสหลวงพ่อดันผลิตภักดิ์ก้านธูป”⁵

“อิฐมอญ” มีส่วนผสมดังนี้ 1) ดิน 2) แกลบ 3) ชี้เถ้า แต่เดิมอิฐใช้ดินแม่น้ำเพราะเนื้อละเอียด มีความเหนียวพอเหมาะขึ้นรูปได้ดี แต่ปัจจุบันดินแม่น้ำมีต้นทุนสูงจึงหันมาใช้ดินจากพื้นที่ลุ่ม เป็นดินผสมระหว่างดินทรายและดินเหนียว สามารถนำมาผลิตแทนได้จากการสัมภาษณ์พบว่าดินที่ผลิตอิฐปัจจุบันในพื้นที่ศึกษาส่วนใหญ่ขนส่งมาจากจังหวัดอ่างทอง โรงผลิตอิฐมอญมีทั้งแบบอุตสาหกรรมและแบบโรงงานรายย่อย ซึ่งแรงงานส่วนใหญ่เป็นคนในพื้นที่ และบางส่วนเป็นคนต่างพื้นที่ แรงงานบางรายเคยรับจ้างผลิตได้รวมตัวกันเช่าพื้นที่และสร้างโรงงานผลิตโดยอิฐ มีทั้งรูปแบบอิฐมอญต้นมือ และอิฐมอญรู ซึ่งในปัจจุบันใช้เครื่องอัดแทนการผลิตด้วยมือ

ขั้นตอนในการผลิตมีดังนี้

- 1) การเตรียมดิน ใช้ดินเหนียวปนทรายหรือเรียกว่า “ดินน้ำไหลขายมูล”
- 2) นำดินที่เตรียมหมักไว้ในบ่อ ประมาณ 2 - 3 วัน
- 3) นำดินหมัก ใส่แม่พิมพ์ เรียกว่า “รอง” เรียงเป็นแถว ๆ
- 4) นำอิฐดิบมาตากในลานโล่งตลอดวัน 3 - 7 วัน
- 5) นำอิฐที่แห้งเข้าเตาเผา โดยเรียงอิฐเป็นชั้น ๆ และให้ระบายอากาศได้ เเผาจนอิฐสุกเสร็จแล้ว

ปล่อยให้เย็น ประมาณ 10 - 15 วัน ส่งจำหน่าย

ตลอดสองฝั่งคลองบางบาลและตลอดแนวถนนคันคลอง

ชลประทานมีโรงอิฐเรียงรายตลอดเส้นทาง นอกเหนือจากภูมิปัญญาที่สืบทอดต่อ ๆ กันมาในพื้นที่วัสดุทั้งดินและแกลบยังสามารถหาได้ง่ายในท้องถิ่นทำให้ขนส่งได้ง่าย สามารถพบเห็นรถขนส่งวิ่งตลอดทั้งวันเพื่อส่งวัสดุดิบ และส่งสินค้าเพื่อจัดจำหน่าย มีทั้งรูปแบบโรงงานอุตสาหกรรมแบบครบวงจร และเป็นโรงงานผลิตอย่างเดียวแล้วมีคนกลางมารับซื้อที่สินค้าที่หน้าเตาหรือลานผลิตอิฐ

⁵ กองวิชาการและแผนงาน ฝ่ายบริการและเผยแพร่วิชาการ งานบริการและเผยแพร่วิชาการ “คู่มือการท่องเที่ยวเทศบาลตำบลบางบาลอำเภอบางบาล จังหวัดพระนครศรีอยุธยา”, เทศบาลตำบลบางบาล, เข้าถึงได้ <http://bangban.go.th/public/list/data/index/menu/1240/>, เข้าถึงเมื่อ 5

ตารางที่ 8 ขั้นตอนผลิตอิฐมอญ

ลำดับ	ขั้นตอน	ภาพขั้นตอนผลิตอิฐมอญ
01	การเตรียมดิน	
02	หมักดิน	
03	พิมพ์อิฐ	
04	ตากอิฐ	
05	เผาอิฐ	

ที่มา: การสำรวจเมื่อวันที่ 6 กันยายน พ.ศ.2562

บทที่ 5

พัฒนาการและการประเมินคุณค่าภูมิทัศน์วัฒนธรรมชุมชนริมคลองบางบาล

การศึกษาพัฒนาการภูมิทัศน์วัฒนธรรมชุมชนริมคลองบางบาลเป็นการศึกษาโดยอาศัยข้อมูลทางประวัติศาสตร์ แผนที่ และองค์ประกอบทางภูมิทัศน์วัฒนธรรมของชุมชนในแต่ละช่วงเวลาจากอดีตจนถึงช่วงเวลาในปัจจุบัน ร่วมกับพิจารณาจากบริบทภายนอกด้านสังคม เศรษฐกิจ วัฒนธรรม การพัฒนาโครงสร้างพื้นฐาน และโครงการชลประทาน เพื่อวิเคราะห์คุณค่าและความสำคัญภูมิทัศน์วัฒนธรรมของชุมชน

ชุมชนและสิ่งแวดล้อมมีความสัมพันธ์ในด้านการตั้งถิ่นฐานเป็นทรัพยากรให้กับชุมชนให้สามารถการทำมาหากิน เกษตรกรรมและวัฒนธรรม เป็นพื้นที่ยุทธศาสตร์ในการบริหารจัดการน้ำในลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาตอนล่าง ซึ่งสามารถลำดับพัฒนาการเป็นช่วงเวลาได้ดังนี้

ช่วงที่ 1 พ.ศ. 1893 – พ.ศ. 2246

สมัยกรุงศรีอยุธยาถึงกรุงศรีอยุธยาตอนปลาย

ช่วงที่ 2 พ.ศ. 2310 – พ.ศ. 2394

สมัยการเสียกรุงศรีอยุธยาครั้งที่ 2 ถึงช่วงต้นกรุงรัตนโกสินทร์ในรัชสมัยที่ 1-3

ช่วงที่ 3 พ.ศ. 2393 – พ.ศ. 2497

สมัยกรุงรัตนโกสินทร์ในรัชสมัยที่ 4 - 7

ช่วงที่ 4 พ.ศ. 2500 – ปัจจุบัน

สมัยหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง

5.1 ช่วงที่ 1 พ.ศ. 1893 – พ.ศ. 2246: สมัยกรุงศรีอยุธยาถึงกรุงศรีอยุธยาตอนปลาย

กรุงศรีอยุธยา ถูกขนานนามว่า “เวนิสตะวันออก” ตามลักษณะทางภูมิประเทศและเป็นศูนย์กลางการค้าหรือท่าเรือนานาชาติ ตามหลักฐานของชาวต่างชาติที่มีการบันทึกและแผนที่ ลักษณะดังกล่าวจึงเอื้อให้เกิดการแลกเปลี่ยนสินค้า เทคโนโลยี ชาติพันธุ์และวัฒนธรรมในพื้นที่

ภูมิประเทศของกรุงศรีอยุธยา มีความอุดมสมบูรณ์เหมาะสมกับเป็นพื้นที่เพาะปลูกและมีการคมนาคมที่สะดวกสบายจากลำน้ำสายสำคัญ 3 สาย คือ แม่น้ำเจ้าพระยา แม่น้ำลพบุรี แม่น้ำป่าสัก ในสมัยนี้จึงมีการขุดคลองเพื่อส่งเสริมการคมนาคมให้มีความสะดวกและรวดเร็วยิ่งขึ้น พร้อมทั้งเป็นการเปิดพื้นที่เพื่อการเกษตรไปพร้อม ๆ กัน ซึ่งการขุดคลองลัดบางครั้งกระแสน้ำไม่สามารถควบคุมได้ จึงเกิดการกัดเซาะส่งผลให้ขนาดลำน้ำกว้างและลึกมากขึ้น จนลำน้ำสายหลักเดิมตื้นเขินจนต่อมาคลองลัดกลายเป็นลำน้ำสายหลักแทน (อดุล อิมโอชา, 2512)

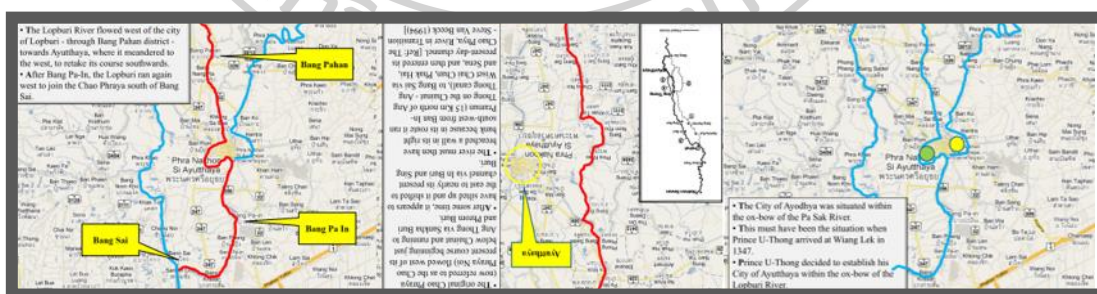
คลองบางบาลเป็นส่วนหนึ่งของโครงข่ายลำน้ำที่สำคัญทางฝั่งตะวันตกของกรุงศรีอยุธยา ร่วมกับแม่น้ำเจ้าพระยา แม่น้ำน้อย และคลองมหาพราหมณ์ ในความทรงจำของชุมชนจึงยังเรียกคลองบางบาลว่าเจ้าพระยา อีกชื่อหนึ่งคือปรากฏการณ์น้ำหลากที่เอ่อท่วมทุ่งเป็นบริเวณกว้างอย่างรวดเร็ว อีกทั้งเป็นเส้นทางประวัติศาสตร์ บันทึกเหตุการณ์ และคำบอกเล่า

5.1.1 ช่วงระหว่างพ.ศ. 1893: สมัยสถาปนากรุงศรีอยุธยา

ก่อนการสถาปนากรุงศรีอยุธยา สันนิษฐานว่ามีอาณาจักรโบราณตั้งชุมชนอยู่ตรงฝั่งตะวันออกของเกาะเมืองอยุธยาในปัจจุบัน บริเวณริมฝั่งแม่น้ำป่าสักคือ “อโยธยาศรีรามเทพนคร” เป็นรัฐที่มีความใกล้ชิดกับรัฐละโว้ มีแม่น้ำลพบุรีเป็นหัวใจสำคัญประกอบกับทำเลที่ตั้งเป็นพื้นที่ยุทธศาสตร์ที่เอื้อต่อการคมนาคม สามารถเป็นศูนย์กลางการปกครองและการค้า ทำให้รัฐละโว้และรัฐสุพรรณภูมิร่วมมือกันสถาปนากรุงศรีอยุธยาเป็นรัฐที่สำคัญในกลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา

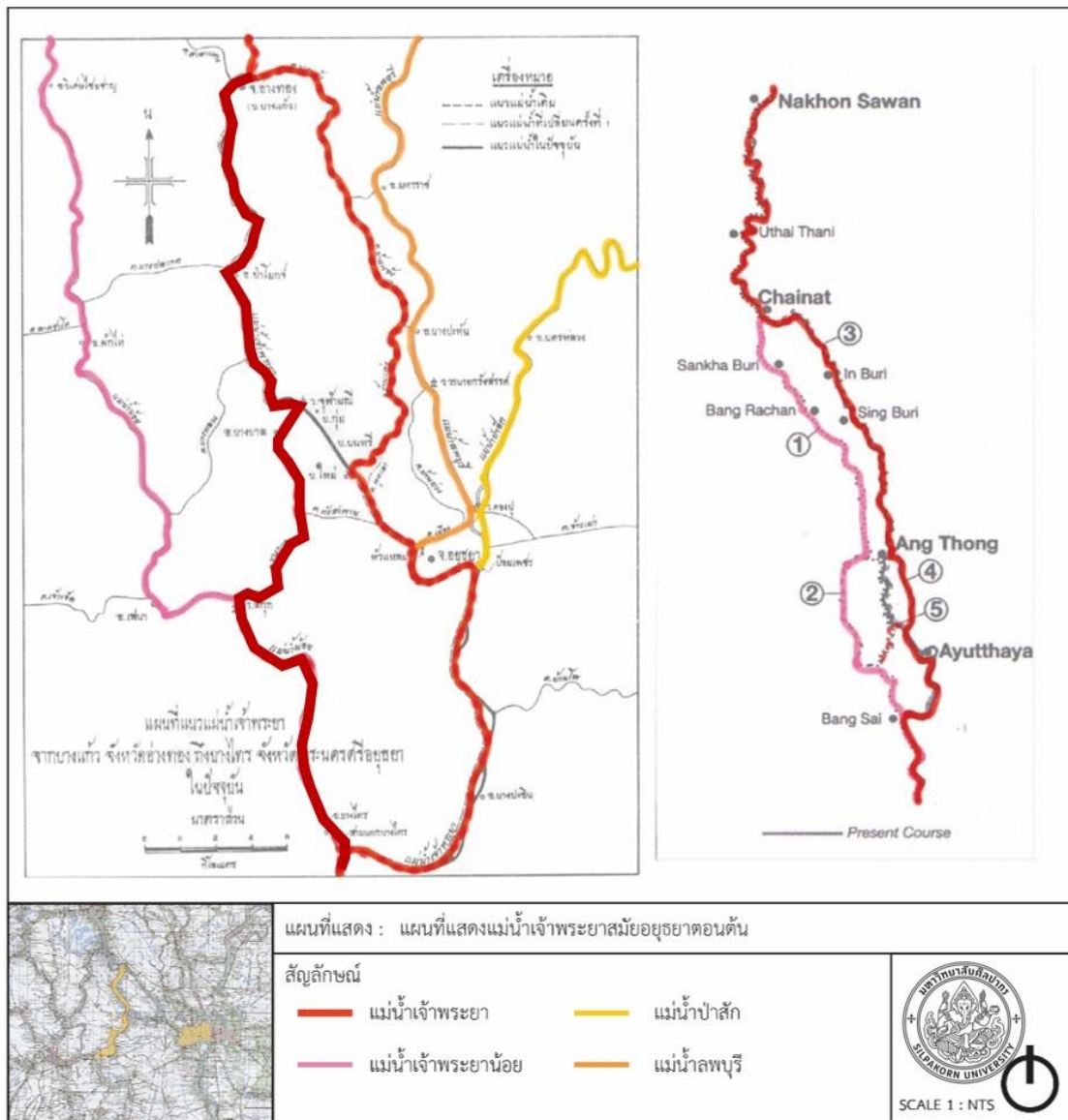
แม่น้ำเจ้าพระยาเมื่อไหลถึงบริเวณตอนใต้ของจังหวัดชัยนาทได้แยกออกเป็นแม่น้ำสาขาที่สำคัญ คือ แม่น้ำน้อย หรือแม่น้ำเจ้าพระยาน้อย ซึ่งไหลขนานลงมาผ่านจังหวัดสิงห์บุรี จังหวัดอ่างทอง และจังหวัดพระนครศรีอยุธยา ผ่านอำเภอผักไห่ อำเภอเสนา แล้วมาบรรจบกันอีกครั้งบริเวณบ้านสีกุก จากนั้นแม่น้ำเจ้าพระยาจะไหลมาบรรจบกับแม่น้ำลพบุรีที่รวมกับแม่น้ำป่าสักที่บริเวณอำเภอบางไทรในปัจจุบัน (กำพล จำปาพันธ์, 2559)

แม่น้ำเจ้าพระยาหรือคลองบางบาลในสมัยนี้คาดการณ์ว่ายังไม่มีการขุดคลองเพื่อเชื่อมเส้นทางเข้าสู่เกาะเมืองอยุธยา แต่ยังคงบทบาทเป็นเส้นทางสายสำคัญระหว่างรัฐสุพรรณภูมิทางฝั่งตะวันตก และรัฐสุโขทัยทางตอนเหนือในกลุ่มแม่น้ำยม (Tricky Van Den berg, 2010)

ภาพที่ 38 ลำดับการเปลี่ยนแปลงแม่น้ำเจ้าพระยา

ที่มา : Ayutthaya's ever-changing waterways (Tricky Van Den berg, 2010)

ภาพที่ 39 แผนที่แสดงแม่น้ำเจ้าพระยาสมัยอยุธยาตอนต้น

5.1.2 ช่วงระหว่างพ.ศ.2091 - พ.ศ.2111: หลักฐานชาวต่างชาติ

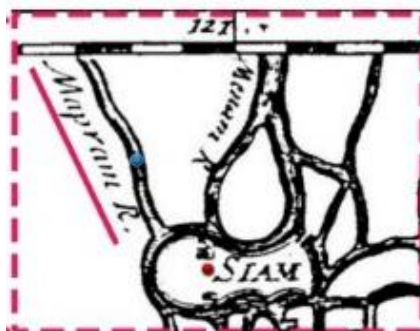
กรุงศรีอยุธยาในช่วงระยะเวลาประมาณ 200 ปีหลังการสถาปนาเกิดการช่วงชิงอำนาจการปกครองทั้งศึกภายในและภายนอก มีการปรับเปลี่ยนระบบกฎหมาย ระบบการปกครองหัวเมือง และการบริหารกรมกองต่าง ๆ รวมถึงมีการปรับเปลี่ยนภูมิทัศน์ในช่วงสมัยนี้อยู่มาก การขุดคลองลัดระหว่างแม่น้ำลพบุรีและแม่น้ำป่าสักทำให้ภูมิสถานกรุงศรีอยุธยามีลักษณะเป็นเกาะ มีสัญญาณคล้ายรูปสำเภานาวา เมื่อเข้าสู่สมัยอยุธยาตอนกลางเรียกได้ว่าเป็นยุคทองของอยุธยา เพราะเป็นถึงศูนย์กลางการค้านานาชาติ เปิดรับชาวต่างชาติเข้ามาปฏิสัมพันธ์ จึงได้มีการบันทึกและการทำแผนที่ต่าง ๆ จากมุมมองชาวต่างชาติ แสดงให้เห็นถึงสภาพภูมิทัศน์กรุงศรีอยุธยาและบริเวณโดยรอบ

เป็นหลักฐานทางประวัติศาสตร์ที่สำคัญต่อการทำความเข้าใจพัฒนาการของภูมิภาคนี้ในสมัยนี้

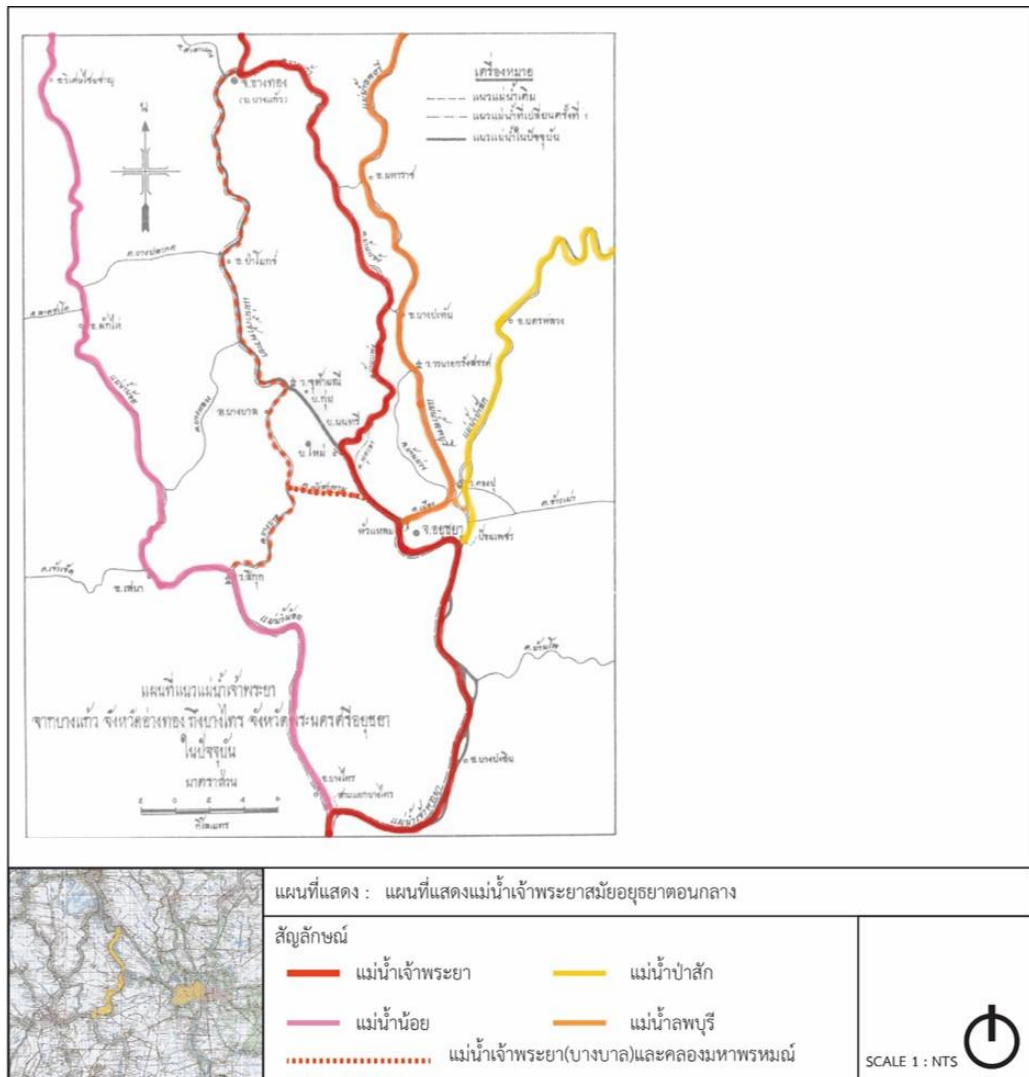
“คลองมหาพราหมณ์” คาดการณ์ว่าเป็นคลองขุดในช่วงเวลาระหว่างการสถาปนากรุงศรีอยุธยาจนถึงรัชสมัยของพระมหาจักรพรรดิ พ.ศ.2091-2111 มีจุดประสงค์เพื่อเชื่อมลำน้ำแม่น้ำเจ้าพระยาในฝั่งตะวันตกบริเวณบ้านกบเจากับคลองบ้านใหม่ซึ่งมีทิศทางไหลมุ่งสู่มแม่น้ำลพบุรี เข้าเกาะเมืองอยุธยา มีบันทึกในปี พ.ศ.2104 ถึงพระมหาจักรพรรดิว่าทรงหลบหนีภพจากพระราชวัง โดยใช้เส้นทางนี้จึงมีการเรียกบริเวณนี้ว่า “เกาะมหาพราหมณ์” โดยหลักฐานที่แสดงว่าคลองมหาพราหมณ์และคลองบางบาลหรือแม่น้ำเจ้าพระยาสมัยนี้ เคยเป็นคลองขนาดใหญ่ที่มีความสำคัญมาก่อน ต่อมาหลักฐานปรากฏอีกครั้งเกิดขึ้นในช่วงเวลาระหว่างสมัยพระนารายณ์ถึงพระเพทราชา ในสมัยที่มีสถานที่เก็บอาคารตั้งบริเวณปากคลองมหาพราหมณ์ เรียกว่า “ด่านขนอน” มีหน้าที่ตรวจคนและสินค้าเข้าออก มีฐานะระดับขนอนหลวงฝั่งตะวันตกซึ่งในปัจจุบันเป็นบริเวณที่ตั้งวัดขนอน ตำบลบ้านป้อม อำเภอพระนครศรีอยุธยา อีกประการหนึ่งในสมัยพระนารายณ์มีบันทึกว่าได้พระบรมราชาญาติให้ชาวฝรั่งเศสสามารถจัดตั้งมหาวิทยาลัย โบสถ์ บริเวณเกาะมหาพราหมณ์นี้โดยสันนิษฐานว่าเคยตั้งอยู่ใกล้เคียงบริเวณเทศบาลบางบาลในปัจจุบัน โดยปรากฏในบันทึกการเดินทางของบาทหลวงตาชาร์ต เล่ม 1 ซึ่งในสมัยนี้มีแผนที่ชาวต่างชาติเป็นหลักฐานประวัติศาสตร์ที่สำคัญอีกมากที่สามารถอ้างอิงถึงพื้นที่ศึกษาได้ด้วยตัวอย่างเช่น

1) จดหมายเหตุ ลา ลูแบร์ : เอกอัครราชทูตฝรั่งเศสของพระเจ้าหลุยส์ ที่ 14 เข้ามาในสมัยพระนารายณ์ พิมพ์ที่ฝรั่งเศสครั้งแรกเมื่อปี พ.ศ.2234 มีอักษรเขียนไว้ว่า “Mapram R.” แสดงถึง แม่น้ำเจ้าพระยาและคลองมหาพราหมณ์ว่าเป็นแม่น้ำสายเดียวกัน

2) แผนที่กรุงศรีอยุธยา : แผนที่ของ วินเซนโซ โครเนลลิ (Vincenzo Coronelli) พิมพ์เมื่อปี พ.ศ.2239 ช่วงรัชสมัยพระเพทราชา แสดงให้เห็นว่าแม่น้ำฝั่งตะวันตกของเกาะเมือง มีขนาดใหญ่พอ ๆ กับคลองเมือง (แม่น้ำลพบุรี) และแม่น้ำเจ้าพระยา และแม่น้ำป่าสัก ทางทิศใต้ (พเยาว์ เข็มนาค, 2560)

ภาพที่ 40 แผนที่แสดงแผนที่แสดงคลองมหาพราหมณ์จากชาวต่างชาติ

ภาพที่ 41 แผนที่แสดงแม่น้ำเจ้าพระยาสมัยอยุธยาตอนกลาง

5.2 ช่วงที่ 2 พ.ศ. 2310 - พ.ศ. 2394: สมัยการกรุงศรีอยุธยาครั้งที่ 2 ถึงช่วงต้นกรุงรัตนโกสินทร์ ในรัชสมัยที่ 1 - 3

ในช่วงเวลานี้กรุงศรีอยุธยาเรียกได้ว่าเป็นพื้นที่ที่มีความหลากหลายและมีการผสมผสานทางชาติพันธุ์สูงมากซึ่งมาจากหลายสาเหตุ เช่น กลุ่มชาติพันธุ์ที่หนีภัยการเมืองการศึกสงคราม เพลยศึกที่ถูกกวาดต้อนยกครัวเข้ามา เป็นบุคคลเข้ามาหาโอกาสโดยประกอบอาชีพตามความเชี่ยวชาญของตน หรือค้าขายเป็นพ่อค้าคนกลาง เป็นต้น ในกลุ่มชาติพันธุ์ที่กล่าวข้างต้น ล้วนเป็นแรงงานที่สำคัญในพัฒนาและปรับเปลี่ยนภูมิทัศน์และ หลอมรวมเป็นวัฒนธรรมที่มีเอกลักษณ์และถ่ายทอดเป็นภูมิปัญญารอบเกาะเมืองอยุธยาสืบมา

ชาวมอญ ชาวจีน ชาวลาว และชาวมุสลิม ต่างตั้งถิ่นฐานตามลำน้ำ รอบเกาะเมืองอยุธยา รวมถึงชุมชนริมคลองบางบาล ซึ่งยังสามารถพบร่องรอยทางศิลปกรรม สถาปัตยกรรม งานหัตถกรรม

ศาสนสถาน และรวมถึง ชื่อสถานที่ หรือ ภูมินาม ยังแสดงออกซึ่งเอกลักษณ์ทางชาติพันธุ์ ภูมิปัญญา และเป็นภูมิทัศน์วัฒนธรรมชุมชนริมคลองบางบาล

5.2.1 ช่วงระหว่าง พ.ศ. 2310 - พ.ศ. 2394: สมัยการเสียกรุงครั้งที่ 2 ถึงช่วงต้นกรุงรัตนโกสินทร์

เหตุการณ์ช่วงนี้ที่สำคัญคือ การเสียกรุงศรีฯ ครั้งที่ 2 (พ.ศ.2309-2310) ระยะเวลาตลอด 14 เดือนในการล้อมกรุงศรีฯ ท้าพม่าอาศัยการเปลี่ยนยุทธศาสตร์มาสู้รบแบบไม่ยอมถอยทัพกลับเมื่อถึงฤดูน้ำหลาก และใช้กลยุทธ์โดยแบ่งกองทัพ รวมถึงช้าง ม้า โยกย้ายไปตั้งค่ายตามพื้นที่โคก ดอน หรือตามหัวเมืองใกล้เคียงต่าง ๆ พร้อมทั้งมีการทำเกษตรเพื่อกักตุนเสบียงให้เพียงพอสำหรับเลี้ยงไพร่พล โดยเฉพาะค่ายขนาดใหญ่ทางฝั่งตะวันตกนำโดยมังมหานรธาได้ถึงแก่กรรมในบริเวณนี้จึงเรียกว่า “ค่ายสิกกุ” ตามภูมินามท้องถิ่น ก่อนการเสียกรุงศรีฯ

จากข้อมูลทางประวัติศาสตร์ผู้คนต่างอพยพหลบหนีกระจัดกระจายเริ่มตั้งแต่ท้าพม่าเคลื่อนทัพเข้ามาในอาณาเขตอยุธยาตลอดการสู้รบ โดยเฉพาะหลังการเสียกรุงฯ ยังมีการกวาดต้อนผู้คนทั้งเชื้อเจ้า เหล่าขุนนาง และไพร่พลต่าง ๆ ไปยังกรุงอังวะ

จากเหตุการณ์ข้างต้นบริเวณรอบเกาะเมืองอยุธยา รวมถึงบริเวณคลองบางบาลกลับไม่ได้รกร้างอย่างที่คิด หากยังคงหลงเหลือผู้คนต่างชาติพันธุ์บางส่วนอยู่อาศัยซึ่งมีการตั้งถิ่นฐานตั้งแต่สมัยปลายอยุธยาจนระทั่งต้นกรุงรัตนโกสินทร์ ทั้งชาวมอญ ชาวจีน ชาวลาว และชาวมุสลิม

- **ชาวมอญ** ตั้งถิ่นฐานสืบมาตั้งแต่สมัยอยุธยาโดยยึดอาชีพทำอิฐมอญ ทำนาและประมงน้ำจืด ส่วนมากชาวมอญมักอาศัยเลียบบแม่น้ำเจ้าพระยาลงมา เช่น สามโคก ปทุมธานี เกาะเกร็ด นนทบุรี เป็นต้น และยังพบร่องรอยศิลปกรรม สถาปัตยกรรม และงานหัตถกรรมตามวัดและชุมชน ในบริเวณบางบาลในปัจจุบันยังคงพบโรงงานอิฐมอญทั่วไป ตามคำบอกเล่าของคนในพื้นที่ตำบลไทรน้อย เชื่อว่าชาวมอญอาศัยมาตั้งแต่สมัยอยุธยาตอนต้น และมีสิ่งศักดิ์สิทธิ์คือ “หลวงพ่อใหญ่” ประดิษฐานใน “โบสถ์มหาอุตย์” ซึ่งคาดการณว่าตั้งขึ้นในสมัยอยุธยาตอนกลางบริเวณ วัดไทรน้อย วัดเก่าแก่ประจำชุมชนบ้านมอญและบ้านพิมด ตำบลไทรน้อย (กำพล จำปาพันธ์, 2560)

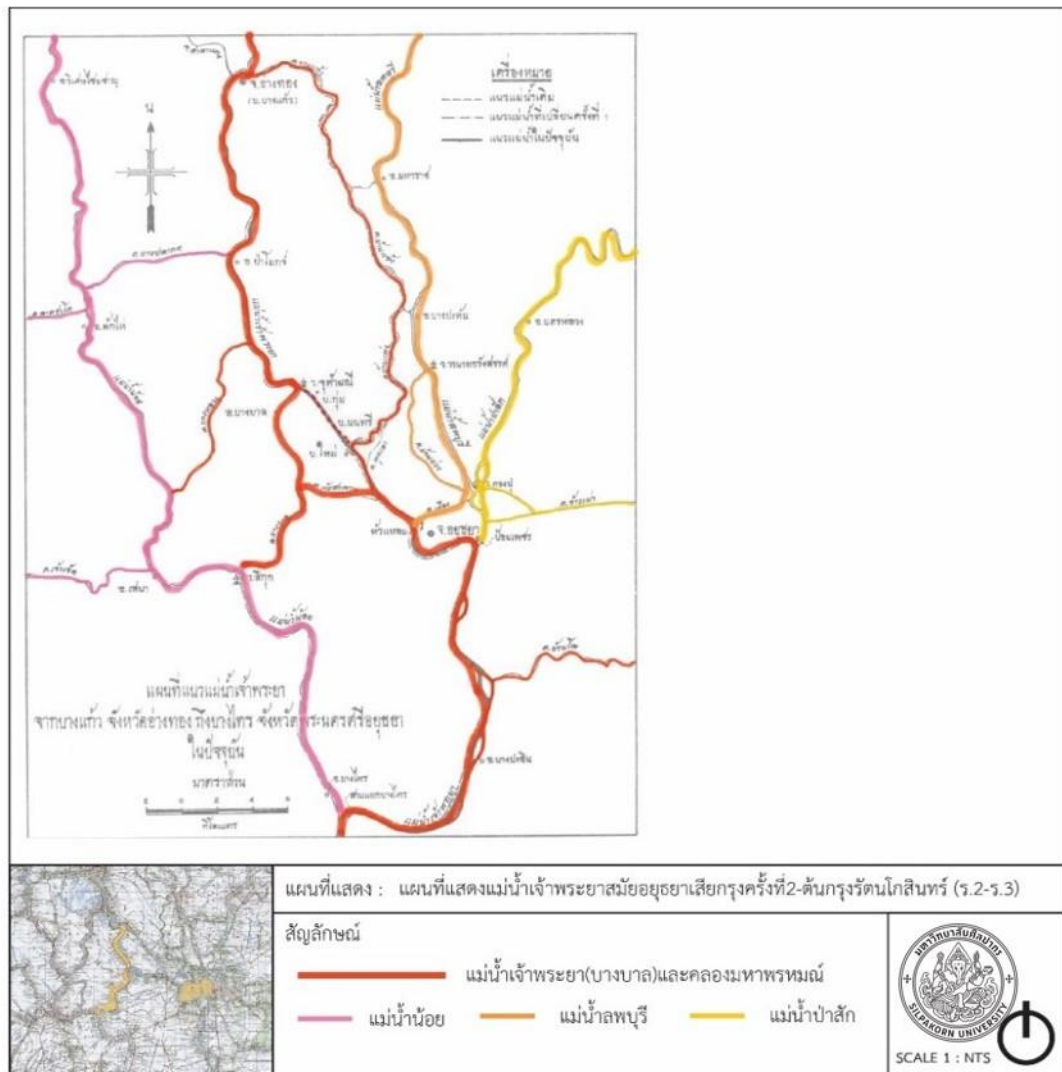
- **ชาวจีน** มีความสัมพันธ์มาตั้งแต่สมัยอยุธยาและเข้ามาตั้งรกรากโดยทำงานฝีมือ ทำการค้า และประกอบอาชีพอื่น ๆ เมื่อครั้งเสียกรุงฯ ได้มีชาวจีนบางส่วนถูกกวาดต้อนไปยังกรุงอังวะ ภายหลังพ.ศ.2310 จึงได้มีชาวจีนฮกเกี้ยนและแต้จิ๋วอพยพเข้ามาตั้งรกรากทำการค้า อาศัยริมน้ำเป็นเรือนแพ รวมทั้งเปิดห้างร้านต่าง ๆ เพราะในสมัยนั้นยังใช้การคมนาคมทางน้ำเป็นหลัก และอยุธยายังเป็นศูนย์กลางทางการคมนาคมทางน้ำหลักระหว่างพื้นที่ภาคกลางกับภาคเหนืออีกด้วย (กำพล จำปาพันธ์, 2560)

- **ชาวลาว** ถูกกวาดต้อนลงมาสมัยต้นกรุงรัตนโกสินทร์ โดยเฉพาะหลังศึกเจ้าอนุวงศ์

เวียงจันทน์ ในสมัยรัชกาลที่ 3 ชาวลาวได้รับพระบรมราชานุญาตให้ตั้งรกรากในบริเวณกรุงศรีอยุธยา โดยเฉพาะ 3 ย่านใหญ่ ๆ ที่ชาวลาวมีตั้งถิ่นฐานอยู่มาก ได้แก่ ย่านบางบาล ย่านเสนา ย่านนครหลวง ก่อนจะขยายพื้นที่ทำมาหากินไปตามลำน้ำสาขา ย่านบางบาล บริเวณวัดจันทร์ประเทศ คำว่า “จันทร์ประเทศ” ซึ่งหมายถึง “เวียงจันทน์” เพื่อรักษาอัตลักษณ์ของตน แม้ในปัจจุบันไม่ได้คงเหลือศิลปกรรม สถาปัตยกรรม แล้วก็ตาม ชาวลาวโดยเฉพาะในย่านเสนา มีชื่อเสียงเรื่องความสามารถในการทำงาน ปีละ 3 ครั้ง จนเป็นที่มาของชื่อ “ย่านเสนา” และกลายมาเป็นชื่อ “อำเภอเสนา” ในปัจจุบัน (กำพล จำปาพันธ์, 2560)

หลักฐานเพิ่มเติมในบันทึกในสมัยรัชกาลที่ 2 (พ.ศ. 2356-พ.ศ. 2394) มีรับสั่งให้เจ้าพระยามรราช หรือเจ้าพระยาอภัยภูธร เป็นแม่กองเกณฑ์คนเมืองนครราชสีมา หัวเมืองฝ่ายตะวันออกของโคราช ตลอดจนเมืองเวียงจันทน์รวมถึงชาวลาว มาทำท่งบกั้นลำน้ำที่เมืองอ่างทอง เพื่อให้ลำน้ำคลองบางแก้วที่ตื่นเงินกลับมาเดินเรือสะดวกดังเดิม ซึ่งคลองบางแก้วจะมีบทบาทอีกครั้งร่วมกับคลองบ้านกุ่มหรือคลองบ้านใหม่ที่แยกจากแพรงวัดจุฬามณี ภายหลังได้กลายเป็นแนวแม่น้ำเจ้าพระยาซึ่งแล้วเสร็จในช่วง พ.ศ.2400 (อดุล อิมโอะชา, 2512)

- **ชาวมุสลิม** เป็นชาติพันธุ์ที่มีบทบาทและมีจำนวนประชากรอาศัยอยู่มาก มีหลายเชื้อสายมาจากชาวเปอร์เซีย มัวร์ มลายู จาม มกกะสัน สมัยธนบุรีได้มีการย้ายถิ่นแขกมุสลิมแถบ “ปทาคูจาม” บริเวณวัดพุทไธศวรรย์ลงไปเป็นตั้งชุมชนบ้านครัวที่บางกอกเมื่อสถานการณ์บ้านเมืองสงบลง ชาวมุสลิมบางส่วนย้ายกลับเข้ามาตั้งถิ่นฐานในอยุธยา เช่นคลองคูจาม ย่านเกาะพระ บางปะอิน ย่านทุ่งภูเขาทอง (กำพล จำปาพันธ์, 2560)

ภาพที่ 42 แผนที่แสดงแม่น้ำเจ้าพระยาสมัยการเสียกรุงครั้งที่ 2 ถึงช่วงต้นกรุงรัตนโกสินทร์

5.3 ช่วงที่ 3 พ.ศ. 2393 - พ.ศ. 2497: กรุงรัตนโกสินทร์ในสมัยรัชกาลที่ 4 - 7

การล่าอาณานิคมของชาวตะวันตกทำให้ประเทศไทยเสี่ยงต่อการตกเป็นเมืองใต้อาณานิคม สังคมในช่วงยุคนี้จึงมีการปฏิรูปบ้านเมืองตามวิถีตะวันตก รับแนวคิด ศิลปวิทยาการ ศาสนา วิทยาการ เทคโนโลยี และส่งเสริมการค้าเพื่อการส่งออกมากขึ้น ซึ่งเป็นปัจจัยต่อการเปลี่ยนแปลงภูมิทัศน์วัฒนธรรมในกลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาตอนล่างอย่างมาก ดังนี้

- 1) การทำสนธิสัญญาเบาว์ริง
- 2) การวางโครงสร้างชลประทานพื้นฐานและการบริหารจัดการน้ำ

ในพื้นที่ลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาตอนล่าง

ที่ราบลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาตอนล่างและบริเวณย่านบางบาลได้กลายเป็นย่านการค้าข้าวและพัฒนาเป็นพื้นที่การเกษตรอย่างกว้างขวาง มีระบบชลประทานเป็นปัจจัยสำคัญต่อผลผลิตและ

เศรษฐกิจย่านบางบาลอย่างมาก ประกอบกับในช่วงเวลาถัดมาเมื่อสังคมเข้ามายุคสมัยใหม่ มีการพัฒนาของเทคโนโลยี รวมถึงค่านิยม และระบบการศึกษา ทำให้สังคมเกษตรกรรมมีการปรับเปลี่ยนอย่างมาก เริ่มมีการนำเทคโนโลยีและสารเคมีเข้ามาใช้กับการเกษตร วิถีเกษตรกรรมแบบดั้งเดิมจึงต้องปรับตัวตามการขยายตัวของเศรษฐกิจ จนในที่สุดประเทศไทยมีความสามารถในการส่งออกข้าวเป็นพืชเศรษฐกิจเพื่อการส่งออกอันดับต้น ๆ ของโลก

5.3.1 ช่วงระหว่างพ.ศ. 2397 - พ.ศ. 2398: ช่วงหลังสนธิสัญญาเบาว์ริง

ระยะเวลาระหว่างการลงนามทำสนธิสัญญาเบาว์ริงระหว่างประเทศไทยกับประเทศอังกฤษจนถึงช่วงที่มีการบังคับใช้มีระยะเวลาประมาณ 1 ปี (พ.ศ. 2398-พ.ศ. 2399) มีข้อตกลงให้ประเทศไทยจำเป็นต้องเปิดเสรีทางการค้า โดยยกเลิกระบบการผูกขาดทางการค้าของพระคลังสินค้าสินค้าที่ภายในประเทศเริ่มถูกตีตลาดจากสินค้าที่ผลิตในระบบอุตสาหกรรมมีการใช้เครื่องจักรซึ่งได้มาตรฐานมีประสิทธิภาพและราคาถูกกว่ามาก ส่งผลให้หลังการทำสนธิสัญญา รัฐบาลจำเป็นต้องส่งเสริมให้เกษตรกรปรับวิถีการทำเกษตร จากการผลิตเพื่อเลี้ยงชีพมาเป็นผลิตเพื่อการค้ามากขึ้น ส่งผลให้ข้าวกลายเป็นพืชเศรษฐกิจเพื่อการส่งออก อีกทั้งรัฐบาลส่งเสริมให้ประชาชนสามารถเปิดพื้นที่เพื่อทำนาโดยไม่เก็บภาษีในปีแรก ลดอากร และมีการผ่อนปรนให้ไพร่กลับมาทำนา ประชาชนจึงหันมาทำนามากขึ้นเพราะขายข้าวได้ราคาสูงขึ้น จนเกิดการแปรรูปข้าวเปลือกและการค้าข้าวโดยพ่อค้าคนกลางชาวจีนมากขึ้นจนสามารถขยายเป็นอุตสาหกรรมโรงสีได้ในที่สุด โดยเฉพาะในบริเวณลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาและแม่น้ำท่าจีน (พ.ศ. 2399 - พ.ศ. 2401)

เมื่อข้าวกลายเป็นพืชเศรษฐกิจ เป็นสินค้าส่งออก การขยายพื้นที่เพาะปลูกจึงมีอย่างต่อเนื่องตามลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา ทั้งในแถบจังหวัดอยุธยา จังหวัดอ่างทอง จังหวัดลพบุรี ลงมาถึงบริเวณที่ราบลุ่มรอบกรุงเทพฯ เช่น จังหวัดปทุมธานี จังหวัดนนทบุรี จังหวัดฉะเชิงเทรา แม้ในช่วงเวลานั้นพื้นที่แถบนี้ยังเป็นเพียงพื้นที่ชุ่มน้ำหรือป่า มีผู้คนอาศัยอยู่น้อยก็ตาม

ด้วยเหตุนี้ในรัชสมัยรัชกาลที่ 5 จึงทรงมีรับสั่งให้การส่งเสริมระบบชลประทาน ส่งเสริมการขุดลอกคลองทั้งภาครัฐและภาคเอกชน เพื่อเปิดพื้นที่เพาะปลูกทำนาและเพิ่มเส้นทางคมนาคม เพราะเรื่องชลประทานกับผลผลิตทางการเกษตรเป็นปัจจัยสำคัญต่อเศรษฐกิจของประเทศโดยตรง (ณัฐวิทย์ พิมพ์ทอง, 2556)

5.3.2 ช่วงระหว่างพ.ศ. 2400 - พ.ศ. 2453: ที่นาและระบบชลประทาน

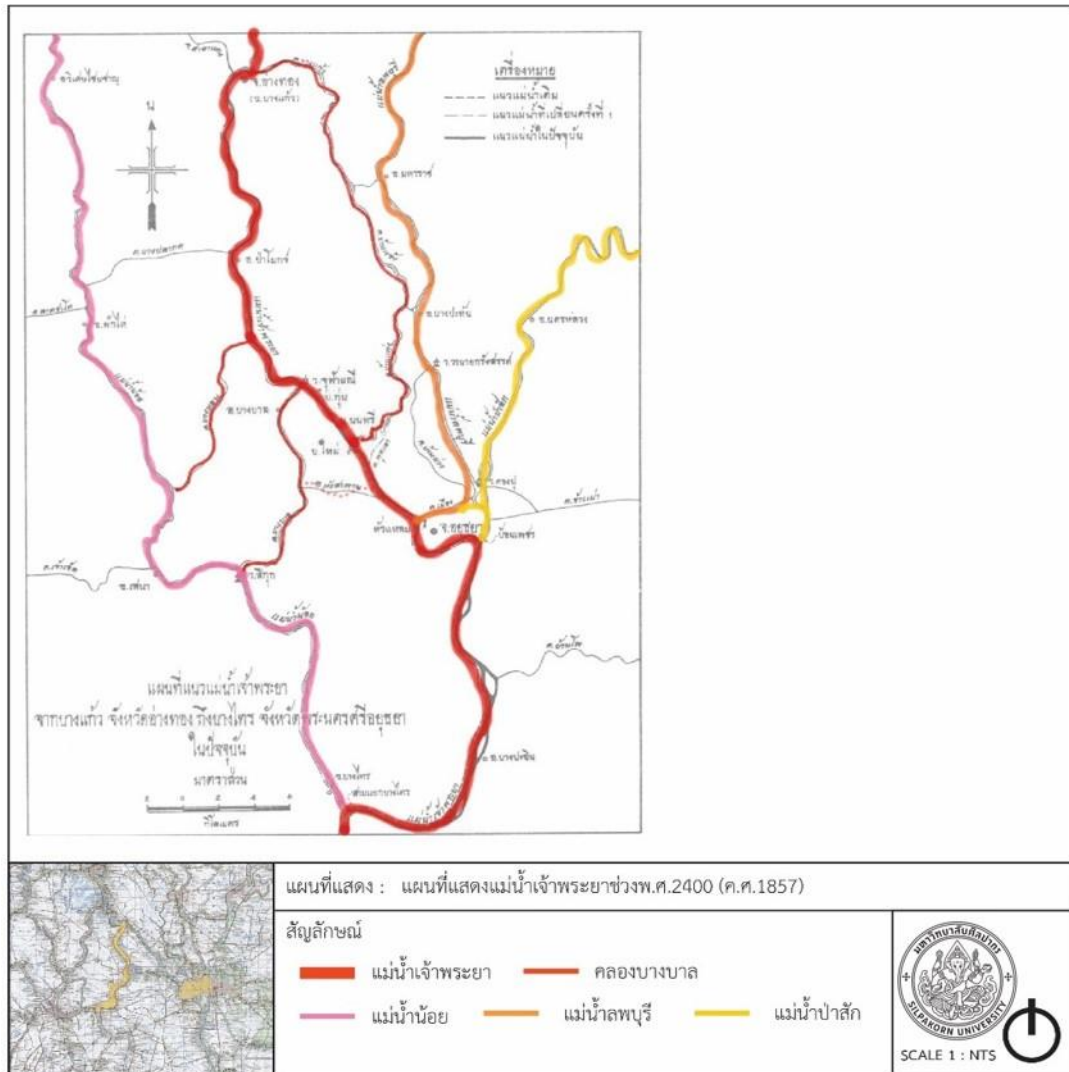
การเปลี่ยนแปลงของแม่น้ำเจ้าพระยาบริเวณแพรงวัดจุฬามณีประมาณ พ.ศ.2400 คาดการณ์ว่ามีการขุดคลองตัดจากคลองบ้านใหม่เพื่อเป็นทางเลือกในการคมนาคมเข้าสู่เกาะเมืองอยุธยาซึ่งมีระยะทางประมาณ 5 กิโลเมตร เป็นเหตุให้ที่ตั้งคลองบ้านใหม่เกิดการทรุดตัวขยายเป็น

บริเวณกว้างขึ้นจนกระแสน้ำที่ทะเลไหลเข้าคลองบางบาลตื้นเขินมากขึ้น กระแสน้ำจากแม่น้ำเจ้าพระยาจึงไหลไปทิศทางคลองบ้านใหม่จึงกลายเป็นลำน้ำสายใหม่ที่เรือขนส่งใช้สัญจรล่องลงอ่าวไทยอย่างไรในปัจจุบัน

ช่วงเวลาในปี พ.ศ.2449 ได้มีการทำสัญญาจ้างวิศวกรระบบชลประทานชาวฮอลันดา เข้ามาให้คำแนะนำแก่รัฐบาลเกี่ยวกับระบบชลประทาน และต่อมาได้พัฒนาจัดตั้งเป็นกรมคลองเพื่อทำหน้าที่ดูแลระบบชลประทาน และได้มีการเสนอโครงการชลประทานเพื่อพัฒนาพื้นที่เพาะปลูกบนที่ราบลุ่มแม่น้ำภาคกลางให้มีศักยภาพมากขึ้น โดยเฉพาะแนวความคิดการสร้างเขื่อนในบริเวณจังหวัดชัยนาทให้สามารถกักเก็บมวลน้ำ พร้อมกับขุดคลองสายใหญ่ทางฝั่งขวาและซ้ายของแม่น้ำเจ้าพระยา หลังจากวิศวกรชาวฮอลันดาหมดสัญญาและเดินทางกลับประเทศ ปัญหาการขาดแคลนน้ำเพื่อการเกษตรยังคงเป็นปัญหาต่อเนื่องนานหลายปีกระทั่งรัฐบาลได้เชิญวิศวกรชาวอังกฤษเข้ามาช่วยแก้ปัญหาจนสามารถริเริ่มและก่อสร้างโครงการชลประทานต่าง ๆ รวมทั้งโครงการป่าสักได้ โดยใช้ระยะเวลาตั้งแต่ พ.ศ.2456 - พ.ศ.2466 นับเป็นโครงการที่มีระบบชลประทานที่ทันสมัย โครงการแรกของประเทศในสมัยรัชกาลที่ 6 จนกระทั่งกลายเป็นจุดเริ่มต้นของโครงการเขื่อนเจ้าพระยาใหญ่ซึ่งใช้ระยะเวลาตั้งแต่เริ่มโครงการจนเปิดดำเนินการตั้งแต่ พ.ศ.2495 - พ.ศ.2500 ซึ่งเป็นปัจจัยสำคัญที่ส่งผลโดยตรงต่อภูมิทัศน์วัฒนธรรมในพื้นที่ราบลุ่มเจ้าพระยาตอนล่างบริเวณใต้เขื่อนลงมา (ฉวีวิทย์ พิมพ์ทอง, 2556)

ที่ราบลุ่มบริเวณอำเภอบางบาล อำเภอฟักไห้ และอำเภอเสนา เรียกได้ว่าการขยายพื้นที่เพาะปลูกจนส่งผลให้จังหวัดพระนครศรีอยุธยากลายเป็นจังหวัดที่มีพื้นที่เพาะปลูกมากที่สุดของประเทศช่วงปีพ.ศ.2459 - พ.ศ.2497 เกิดเป็นย่านการค้าข้าวและมีจำนวนโรงสีมากขึ้นขยายไปทั่วบริเวณจาก ปัจจัยที่สำคัญคือการออกโฉนดที่ดินให้กับประชาชนโดยมีบันทึกถึงการเสด็จประพาสต้นของ รัชกาลที่ 5 ทรงเสด็จประพาสอำเภอบางบาลเพื่อออกเอกสารสิทธิ์ดังกล่าว

ยุคการเปลี่ยนผ่านมาเป็นสังคมสมัยใหม่ การเปลี่ยนแปลงทางน้ำ และการบริหารจัดการเขื่อนเจ้าพระยา ทั้งหมดนี้เป็นปัจจัยสำคัญต่อการเปลี่ยนแปลงภูมิทัศน์และวิถีชีวิตของผู้คนสองฝั่งลำน้ำเรื่อยมา มีตัวอย่างเช่น ประมาณ พ.ศ.2500 - พ.ศ.2517 เมื่อคลองบางบาลตื้นเขินขึ้น เรือโดยสาร เรือลากจูง เรือขนส่ง ข้าวสาร ทราย น้ำตาล และสินค้าอื่น ๆ ก็ได้สิ้นสุดการให้บริการและสัญจรผ่านเส้นทางนี้ ตามคำบอกเล่าของคนในท้องถิ่น เรือชนิดต่าง ๆ จึงเปลี่ยนเส้นทางสัญจรมาทางแม่น้ำเจ้าพระยาสายใหม่แทน

ภาพที่ 43 แผนที่แสดงแม่น้ำเจ้าพระยาช่วงหลังพ.ศ.2400

5.4 ช่วงที่ 4 พ.ศ. 2500 – ปัจจุบัน: หลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง

สมัยนี้เริ่มมีการขยายตัวของชุมชนเมือง (Urbanization) เข้าสู่พื้นที่ชนบทและพื้นที่เกษตรกรรมตามความเป็นไปของสภาพสังคม เศรษฐกิจ ส่งผลให้การใช้ประโยชน์ที่ดิน (Land use) มีความหลากหลายมากขึ้นโดยเฉพาะพื้นที่อุตสาหกรรมต่าง ๆ ทำให้การบริหารจัดการน้ำไม่เพียงพอต่อความต้องการต่อการอุปโภค บริโภค และเกษตรกรรม อีกทั้งสภาวะความแปรปรวนของสภาพอากาศ ยิ่งเพิ่มปัญหาต่อความต้องการน้ำมากขึ้นไปด้วย การบริหารจัดการน้ำจึงต้องเพิ่มประสิทธิภาพให้ตอบสนองต่อความต้องการของชุมชนเมืองเพียงพอ พื้นที่เกษตรกรรม พื้นที่พาณิชยกรรมและอุตสาหกรรม อีกทั้งเพียงพอรองรับภัยแล้ง อุทกภัย และรักษาสิ่งแวดล้อม

5.4.1 ช่วงเวลาหลังพ.ศ. 2500: เปิดดำเนินเขื่อนเจ้าพระยาและโครงสร้างพื้นฐาน

นับตั้งแต่ พ.ศ.2500 หลังการดำเนินโครงการชลประทานเขื่อนเจ้าพระยา จังหวัดชัยนาทเป็นโครงการพัฒนาพื้นที่ราบลุ่มภาคกลางสองฝั่งแม่น้ำเจ้าพระยา เพื่อเพิ่มประสิทธิภาพให้เกษตรกรสามารถเพาะปลูกทำนาได้ 2 ครั้งต่อปี

เกษตรกรในอำเภอบางบาลมีวิถีชาวนา วิธีการทำนา วัฒนธรรม ประเพณีและพิธีกรรมที่เชื่อมโยงระหว่าง คน ที่นา และเครื่องมือ โดยเกษตรกรดำเนินวิถีเกษตรกรรมดั้งเดิมเน้นการรักษาวิถีปฏิบัติตั้งแต่การเตรียมดินเพาะปลูกจนถึงการเก็บเกี่ยวสอดคล้องกับระบบธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม เน้นการเพาะปลูกเพื่อบริโภคมากกว่าส่งแปรรูปเพื่อจำหน่าย

เมื่อถึงปี พ.ศ.2517 มีโครงการพัฒนาการคมนาคมทางบกมีการตัดถนนสาย 3412 เชื่อมเส้นทางคมนาคมจากอำเภอพระนครศรีอยุธยาไปยังอำเภอเสนา โดยผ่านอำเภอบางบาล และอำเภอผักไห่ ส่งผลให้ชาวอำเภอบางบาลได้รับความความสะดวกสบายในการเดินทางมากขึ้น นำมาซึ่งการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานทั้งไฟฟ้า ประปา เทคโนโลยีและเครื่องจักรทางการเกษตร ถนนสาย 3412 สำคัญอย่างมากต่อการขนส่งสินค้าต่าง ๆ ผลิตผลทางการเกษตร เพิ่มโอกาสในการเดินทางเพื่อเข้าถึงแหล่งการศึกษาและแหล่งงานใหม่ ๆ ในตัวเมืองอยุธยามากขึ้น เมื่อบริบทของสังคมที่ให้ความสำคัญกับการศึกษามากขึ้นเพิ่มโอกาสในการก้าวหน้าในหน้าที่การงานที่สบายกว่าบรรพบุรุษ วิถีชีวิตชาวบางบาลจึงค่อย ๆ ปรับเปลี่ยนไปตามสภาพสังคม (สุรศักดิ์ เชื้องาม, 2555)

อีกพัฒนาการหนึ่งที่มีผลต่อพื้นที่โดยรอบจังหวัดพระนครศรีอยุธยาโดยเฉพาะช่วง ปี พ.ศ.2530 - พ.ศ.2535 เป็นต้นมา คือการเปลี่ยนแปลงด้านเศรษฐกิจระหว่างประเทศ กระตุ้นให้เกิดการลงทุนพื้นที่อุตสาหกรรม ทั้งอิเล็กทรอนิกส์ ชิ้นส่วนรถยนต์ และเครื่องใช้ไฟฟ้า เป็นต้น ผลจากการเปลี่ยนแปลงดังกล่าวส่งผลให้พื้นที่ทุ่งบางบาล มีการกว้านซื้อที่ดินเพื่อทำธุรกิจบ่อทรายและทำทรายขึ้น ผลกระทบจากการดูดทรายได้ดินส่งผลให้ที่ดินข้างเคียงทรุด ชาวสวนจึงยอมขายที่ดิน

การเปลี่ยนแปลงทางสังคม และเศรษฐกิจ ช่วงหลังพ.ศ. 2500 เป็นต้นมา จะเห็นได้ว่าที่ราบลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาตอนล่าง มีการพัฒนาพื้นที่เป็นเขตชุมชนเมืองและมีพื้นที่อุตสาหกรรมมากขึ้น เมื่อเกิดน้ำท่วมใหญ่หรืออุทกภัย โดยเฉพาะ พ.ศ. 2549 ภาครัฐจึงมีความคิดที่จะศึกษาเพื่อหาวิธีป้องกันเขตชุมชนเมืองและพื้นที่สำคัญ

5.4.2 ช่วงเวลาหลังพ.ศ. 2554 – ปัจจุบัน: การบริหารจัดการน้ำในลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา

โครงการนำร่องการบริหารจัดการและพัฒนาพื้นที่เกษตรเป็นพื้นที่รับน้ำนอง เพื่อบรรเทาอุทกภัยตามแนวทางพระราชดำริแก้มลิง อำเภอบางบาล เป็นโครงการนำร่องตามแนวทางพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดชเพื่อปรับปรุงและพัฒนาพื้นที่รับน้ำตามธรรมชาติและพื้นที่เกษตรกรรมให้มีความสามารถช่วยเพิ่มประสิทธิภาพในการบริหารจัดการน้ำอุทกภัย

(ฤดูน้ำหลาก) เพื่อกักเก็บยอดน้ำหลากในพื้นที่เกษตรกรรมซึ่งอยู่ในช่วงฤดูทำนาโดยเกษตรกรสามารถทำการปลูกข้าวนาปรังได้ 2 ครั้ง/ปี

โครงการแก้มลิงมีขนาดพื้นที่โดยประมาณ 55.50 ตร.กม. หรือประมาณ 34,690 ไร่ มีลักษณะเป็นพื้นที่ราบลุ่มมีลำน้ำต่าง ๆ ล้อมรอบโครงการฯ ซึ่งอยู่ในเขตการปกครองของจังหวัดพระนครศรีอยุธยาและจังหวัดอ่างทอง (ชูเกียรติ ทรัพย์ไพศาล และคณะ, 2551: 3)

โดยเมื่อเปรียบเทียบอาณาเขตของพื้นที่โครงการและพื้นที่เกษตรกรรมของอำเภอบางบาล ซึ่งประมาณมี 37,063 ไร่ ในพ.ศ.2557 (สำนักงานเกษตรจังหวัดพระนครศรีอยุธยา, 2557) นั้นเท่ากับว่าโครงการแก้มลิงบางบาลมีเทียบเท่ากับพื้นที่เพาะปลูกของทั้งอำเภอบางบาลจึงได้มีการทำข้อตกลงประชาคมของชาวบางบาลในพื้นที่แก้มลิงบางบาล

พื้นที่ชุมชนริมคลองบางบาลจึงเป็นส่วนหนึ่งของโครงการแก้มลิงบางบาล (1) ส่งผลโดยตรงส่งต่อภูมิทัศน์วัฒนธรรม วิถีเกษตรกรรมและวิถีชีวิตของชุมชนทั้งที่อยู่อาศัยระหว่างคันกันน้ำและนอกคันกันน้ำ

พื้นที่เกษตรกรรมและชุมชนที่อยู่ระหว่างคันกันน้ำจึงเสี่ยงไม่ได้ที่มีน้ำท่วมขังเป็นเวลานานกว่าปกติเมื่อเปรียบเทียบกับพื้นที่บริเวณอื่น ๆ นับตั้งแต่พื้นที่ได้เขื่อนเจ้าพระยาเรื่อยลงมาอีกประการหนึ่งพื้นที่ของจังหวัดอยุธยากำหนดให้เป็นพื้นที่หนองน้ำเพื่อป้องกันอุทกภัยไม่ให้เข้าสู่เขตเมืองที่สำคัญ

ภาพที่ 44 ลักษณะโครงการแก้มลิงบางบาลและคลองบางบาล

พ.ศ.1893 (ค.ศ.1350)
 - สถาปนาอยุธยาในลุ่มพระยาเจ้าพระยา โดยมีลำน้ำสายหลัก 3 สาย แม่น้ำเจ้าพระยา, แม่น้ำลพบุรี, แม่น้ำป่าสัก

พ.ศ.2091 - 2111 (ค.ศ.1548-1568)
 - ทั้มีนสำรองของกษัตริย์ในบางรัชกาล โดยเฉพาะในรัชสมัยของสมเด็จพระมหาจักรพรรดิ ลงเรือพระที่นั่งไปประทับที่เกาะมหาพราหมณ์อยู่เสมอ

พ.ศ.2199 - 2246 (ค.ศ.1656-1703)
 - บันทึกและแผนที่จากชาวต่างชาติ โดยเฉพาะในสมัยพระพระนารายณ์ถึงพระเพทราชา

พ.ศ.2310 - 2394 (ค.ศ.1767-1851)
 - ตำแหน่งบริเวณตั้งค่ายสิกก (การเสียกรุงฯ ครั้งที่ 2)
 - การตั้งรกรากชาติพันธุ์ มอญ ลาว มุสลิม จีน

พ.ศ.2356-2394 (ค.ศ.1813-1851)
 - การปรับปรุงคลองบางแก้วสมัย ร.2 มีการเกณฑ์ไพร่พลโคราช และหัวเมือง รวมถึง ชาวเวียงจันทร์ ทำทำนบเพื่อเปลี่ยนทางน้ำ

พ.ศ.2393-2398 (ค.ศ.1850-1855)
 - สนธิสัญญาเบาว์ริง การเปิดการค้าเสรี ส่งผลให้ข้าวเป็นพืชเศรษฐกิจ

พ.ศ.2400-2453 (ค.ศ.1857-1910)
 - ขุดลำน้ำคลองบ้านใหม่จากวัดจุมพณีเข้าสู่เกาะเมือง
 - การออกโฉนดที่ดินและการเสด็จประพาทของ ร.5

พ.ศ.2459-2497 (ค.ศ.1916-1954)
 - แม่น้ำเจ้าพระยาเปลี่ยนกระแสน้ำในปัจจุบัน
 - พื้นที่ปลูกข้าวมากที่สุด โดยเฉพาะพื้นที่การเกษตรเสนา บางบาล ผักไห้

พ.ศ.2500 (ค.ศ.1957)
 - การเปิดใช้เขื่อนเจ้าพระยา จ. ชัยนาท โครงการพัฒนาลุ่มน้ำเจ้าพระยาเพื่อการเพาะปลูกสำหรับพื้นที่ราบภาคกลางสองฝั่งแม่น้ำเจ้าพระยา

พ.ศ.2517 (ค.ศ.1974)
 - การตัดถนน3412 พร้อมกับโอกาสทางเทคโนโลยีการเกษตร การศึกษา การค้าขาย

พ.ศ.2550-2555 (ค.ศ.2007-2012)
 - อุทกภัยปี พ.ศ.2554 ก่อให้เกิดการปรับปรุงการบริหารจัดการน้ำมากขึ้นทั้งระบบ
 - โครงการแก้มลิงบางบาล บริหารจัดการและพัฒนาพื้นที่การเกษตรเป็นพื้นที่รับน้ำนองเพื่อการบรรเทาอุทกภัย

สัญลักษณ์

- ภูมิทัศน์วัฒนธรรม
- ชุมชนริมคลองบางบาล
- บริบทภูมิทัศน์
- วัฒนธรรมชุมชนริมน้ำ
- ในลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา

ตารางที่ 9 ช่วงเวลาพัฒนาการภูมิทัศน์วัฒนธรรมชุมชนริมคลองบางบาลและบริบทภูมิทัศน์วัฒนธรรมชุมชนริมน้ำในลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา

5.5 สรุปความสัมพันธ์พัฒนาการและองค์ประกอบภูมิทัศน์วัฒนธรรม

จากการศึกษาพบว่า การจัดการทรัพยากรและการเปลี่ยนแปลงภูมิทัศน์เป็นสิ่งจำเป็นและมีการพัฒนาอย่างต่อเนื่อง ตามปัจจัยทางสังคม เศรษฐกิจ และสิ่งแวดล้อม มีวัตถุประสงค์แตกต่างกันในแต่ละยุค เช่นในสมัยอยุธยาเน้นการคมนาคม ช่วงก่อนการเปลี่ยนแปลงการปกครองเพื่อการชลประทานและสร้างอากาศในการเปิดที่ดินทำกิน และช่วงหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง เน้นการบริหารจัดการน้ำและเพิ่มเติมการจัดการน้ำในสภาวะอุทกภัยและภัยแล้ง

ทรัพยากรธรรมชาติเป็นของส่วนรวม ภาครัฐจึงมีความจำเป็นที่จะบริหารจัดการ และจัดสรรให้เพียงพอต่อความต้องการจึงมีคนที่ได้ประโยชน์และเสียประโยชน์จากการจัดการทรัพยากร

ชุมชนริมคลองบางบาลจึงมีพัฒนาการภูมิทัศน์วัฒนธรรมร่วมกับชุมชนริมน้ำในลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาและความสัมพันธ์ใกล้เคียงกันเนื่องจากศักยภาพลักษณะภูมิประเทศและโครงข่ายลำน้ำเป็นปัจจัยสำคัญในการตั้งถิ่นฐานของชุมชนและพัฒนาสังคม วัฒนธรรม และเศรษฐกิจ

พัฒนาการชุมชนริมคลองบางบาล ทั้ง 4 ช่วงเวลา สามารถสรุปเนื้อหาได้โดยย่อ ดังนี้

ช่วงที่ 1 พ.ศ. 1893 – พ.ศ. 2246 : สมัยกรุงศรีอยุธยา เป็นช่วงที่แสดงถึงความสำคัญและหลักฐานของคลองบางบาลและโครงข่ายลำน้ำ

ช่วงที่ 2 พ.ศ. 2310 – พ.ศ. 2394: สมัยการเสียกรุงศรีอยุธยาครั้งที่ 2 ถึงช่วงต้นกรุงรัตนโกสินทร์ในรัชสมัยที่ 1-3 เป็นช่วงชาติพันธุ์ยังคงอยู่อาศัยและมีการอพยพเข้ามาในพื้นที่มากขึ้น

ช่วงที่ 3 พ.ศ. 2393 – พ.ศ. 2497: กรุงรัตนโกสินทร์ในรัชสมัยที่ 4 - 7 เหตุการณ์หลังสนธิสัญญาเบาว์ริงส่งผลให้ข้าวกลายเป็นพืชเศรษฐกิจที่สำคัญและเกิดการปลูกข้าวอย่างมากในลุ่มเจ้าพระยา

ช่วงที่ 4 พ.ศ. 2500 – ปัจจุบัน: สมัยหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง หลังการดำเนินการเขื่อนเจ้าพระยาทำให้เกิดการพัฒนาการบริหารจัดการน้ำในพื้นที่ราบลุ่มเจ้าพระยาล่าง

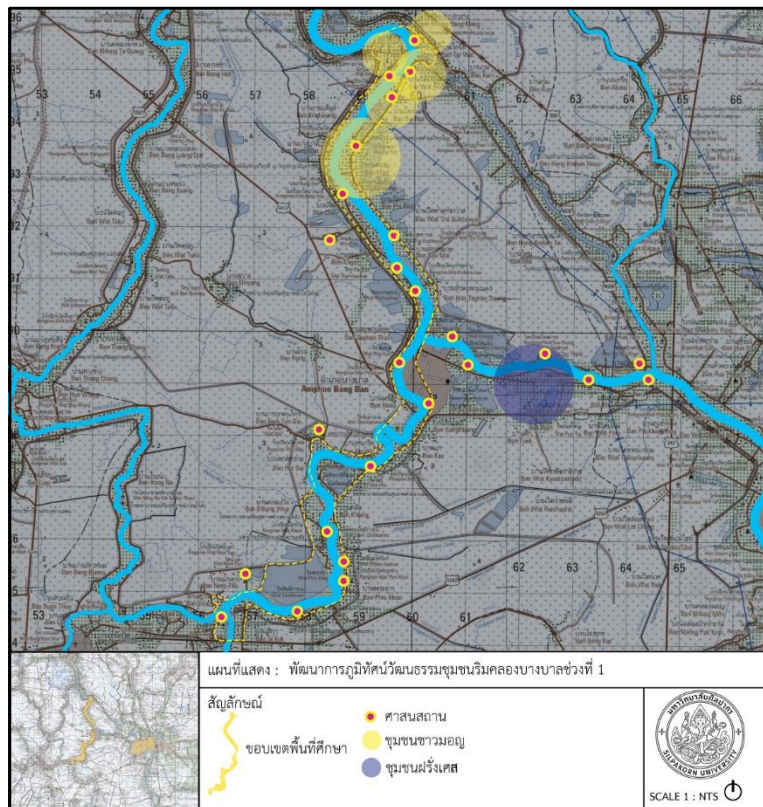
ตารางที่ 10 ลำดับช่วงเวลาพัฒนาการภูมิทัศน์วัฒนธรรมชุมชนริมคลองบางบาล

พ.ศ.1893	สถาปนาอยุธยาในลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา
พ.ศ.2091 – พ.ศ.2111	ที่มั่นสำรองของกษัตริย์ในบางรัชกาล โดยเฉพาะในรัชสมัยของสมเด็จพระมหาจักรพรรดิ ลงเรือพระที่นั่งไปประทับ ณ เกาะมหาพราหมณ์อยู่เสมอ
พ.ศ.2199 – พ.ศ.2246	บันทึกและแผนที่หลักฐานจากชาวต่างชาติ โดยเฉพาะในสมัยพระพระนารายณ์ถึงพระเพทราชา

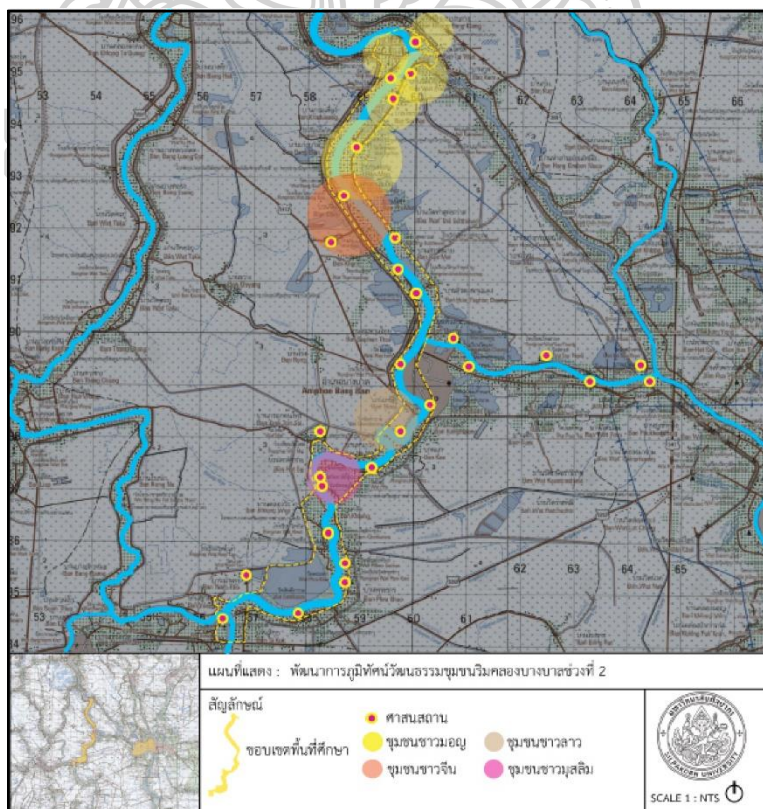
พ.ศ.2310 – พ.ศ.2394	ตำแหน่งบริเวณตั้งค่ายศึก การตั้งรกรากชาติพันธุ์ มอญ ลาว มุสลิม จีน
พ.ศ.2356 - พ.ศ.2394	การปรับปรุงคลองบางแก้วสมัย ร.2 มีการเกณฑ์ไพร่พลจากโคราช และหัวเมืองต่าง ๆ รวมถึง ชาวเวียงจันทน์ ทำท่อบเพื่อเปลี่ยนทางน้ำ
พ.ศ.2393 - พ.ศ.2398	สนธิสัญญาเบาว์ริง การเปิดการค้าเสรีในสมัย ร.4 ส่งผลให้ข้าวเป็นพืชเศรษฐกิจ
พ.ศ.2400 - พ.ศ.2453	ขุดลำน้ำคลองบ้านใหม่จากวัดจุฬามณีผ่านเกาะเมือง การเสด็จประพาสของ ร.5 เพื่อดำเนินการออกโฉนดที่ดิน เพื่อที่อยู่อาศัยและพัฒนาพื้นที่การเกษตร
พ.ศ.2459 - พ.ศ.2497	เป็นช่วงที่แม่น้ำเจ้าพระยาเปลี่ยนแปลงอย่างในปัจจุบัน พื้นที่ปลูกข้าวมากที่สุด โดยเฉพาะพื้นที่ อำเภอบางบาล อำเภอฟักไถ่ และอำเภอสนา
พ.ศ.2500	การเปิดใช้เขื่อนเจ้าพระยา จังหวัดชัยนาท เป็นโครงการพัฒนาลุ่มน้ำเจ้าพระยาเพื่อการเพาะปลูก สำหรับพื้นที่ราบภาคกลางสองฝั่งแม่น้ำเจ้าพระยา
พ.ศ.2517	การตัดถนน 3412 พร้อมกับโอกาสการเข้าถึงของเทคโนโลยี การศึกษา การค้าขาย และแหล่งงาน
พ.ศ.2530 - 2535	เกิดการกว้านซื้อที่ดินเพื่อสร้างโรงงานอุตสาหกรรมและบ่อทราย
พ.ศ.2550 - พ.ศ.2555	โครงการแก้มลิงบางบาล บริหารจัดการและพัฒนาพื้นที่ การเกษตรเป็นพื้นที่รับน้ำนองเพื่อการบรรเทาอุทกภัย
พ.ศ.2554 - ปัจจุบัน	อุทกภัยปี พ.ศ.2554 จนก่อให้เกิดการปรับปรุงการบริหารจัดการน้ำ ตามหลายโครงการ

ตารางที่ 11 ตารางพัฒนาการองค์ประกอบภูมิทัศน์วัฒนธรรมชุมชนริมคลองบางบาล

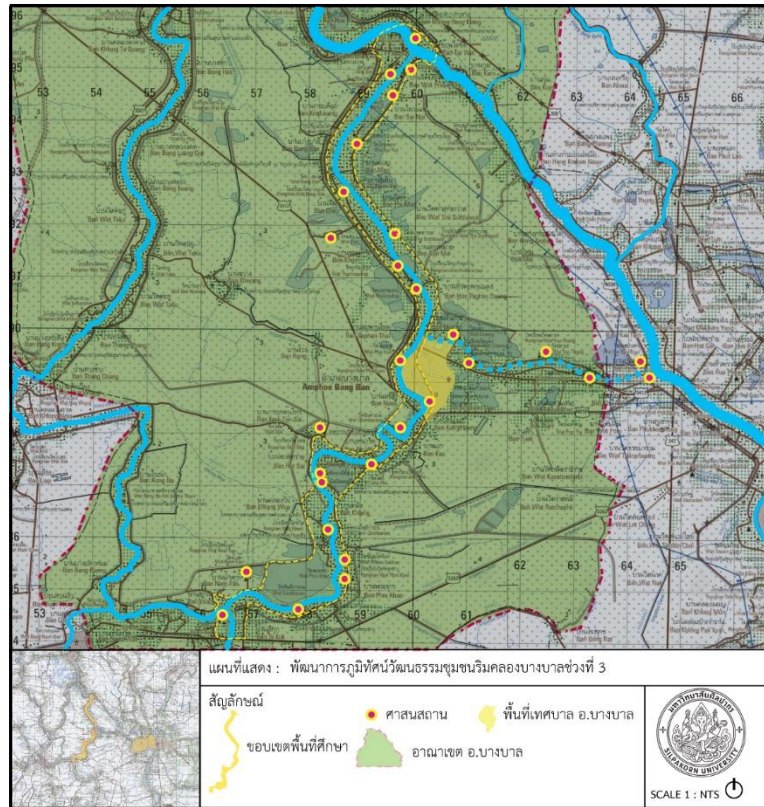
พัฒนาการ ภูมิทัศน์วัฒนธรรม	องค์ประกอบ ทางภูมิทัศน์	องค์ประกอบและ หลักฐานทาง ประวัติศาสตร์	องค์ประกอบ ทางสังคม - วัฒนธรรม
ช่วงที่ 1 พ.ศ. 1893 – พ.ศ. 2246 สมัยกรุงศรีอยุธยา	- คลองบางบาลและ โครงข่ายลำน้ำเข้าสู่ เกาะเมืองอยุธยา	- หลักฐานการ บันทึกและแผนที่ ชาวต่างชาติแสดงถึง ชุมชน ทรัพยากร และเส้นทางการค้า	- ชุมชนบนเส้นทาง การค้าฝั่งตะวันตก ของเกาะเมือง อยุธยาที่สำคัญ
ช่วงที่ 2 พ.ศ.2310 – พ.ศ. 2394 สมัยการกรุงศรีอยุธยาครั้งที่ 2 ถึงช่วงต้นกรุงรัตนโกสินทร์ใน รัชสมัยที่ 1 - 3	- การตั้งถิ่นฐานชุมชน ชาติพันธุ์ต่าง ๆ หลัง การเสียกรุงฯ ครั้งที่ 2	- ศาสนสถานและ เหตุการณ์ที่อ้างอิง ความสำคัญ	- ความหลากหลาย ชุมชนชาติพันธุ์ต่าง ๆ ทั้ง จีน มอญ ลาว มุสลิม
ช่วงที่ 3 พ.ศ. 2393 – พ.ศ. 2497 สมัยกรุงรัตนโกสินทร์ใน รัชสมัยที่ 4 - 7	- การบุกเบิกพื้นที่ ราบลุ่มเป็นพื้นที่ทาง การเกษตร - คลองลัดระหว่าง แม่น้ำเจ้าพระยากับ คลองบ้านใหม่	- การเอกสารสิทธิ์ โฉนดที่ดินในสมัยรัช การที่ 5 ในพื้นที่ อำเภอบางบาล	- พื้นที่ปลูกข้าวและ เป็นย่านการค้าข้าว ที่ใหญ่ที่สุดของ ประเทศ
ช่วงที่ 4 พ.ศ. 2500 – ปัจจุบัน สมัยหลังการเปลี่ยนแปลง การปกครอง	- สัมปทานบ่อทราย และโรงงาน อุตสาหกรรม - การตัดถนนสาย 3412 - โครงการแก้มลิงบาง บาล	- การขึ้นทะเบียน เป็นย่านชุมชนเก่าใน พื้นที่ภาคกลาง โดย สำนักงานนโยบาย และแผน ทรัพยากรธรรมชาติและ สิ่งแวดล้อม	- การปรับวิถี เกษตรกรรมหลัง การดำเนินโครงการ เขื่อนเจ้าพระยาและ โครงการแก้มลิงบาง บาล

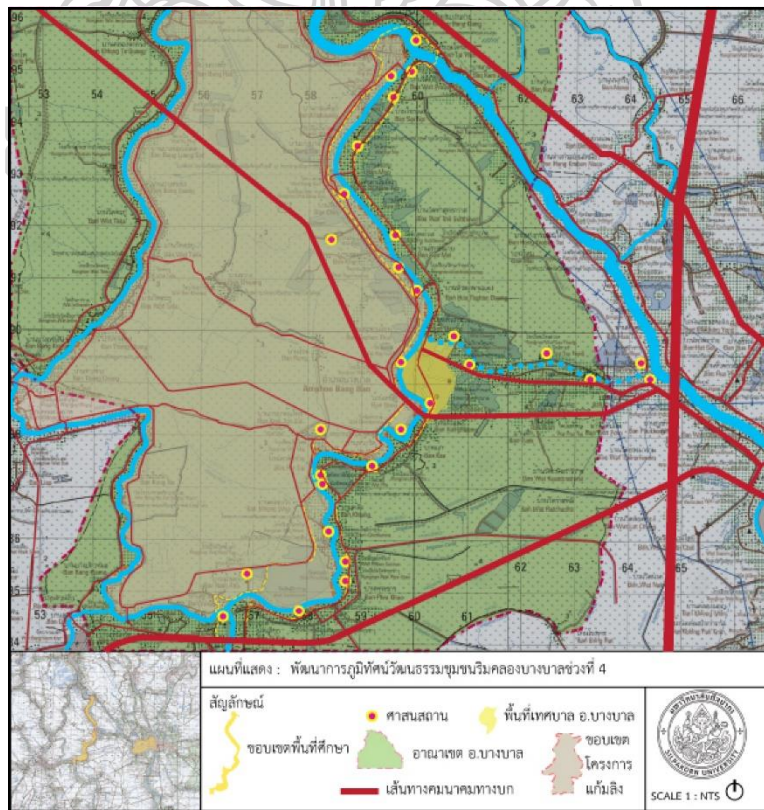
ภาพที่ 45 พัฒนาการภูมิทัศน์วัฒนธรรมชุมชนริมคลองบางบาลช่วงที่ 1

ภาพที่ 46 พัฒนาการภูมิทัศน์วัฒนธรรมชุมชนริมคลองบางบาลช่วงที่ 2

ภาพที่ 47 พัฒนาการภูมิทัศน์วัฒนธรรมชุมชนริมคลองบางบาลช่วงที่ 3

ภาพที่ 48 พัฒนาการภูมิทัศน์วัฒนธรรมชุมชนริมคลองบางบาลช่วงที่ 4

5.6 การจัดการข้อมูลและสรุปองค์ประกอบภูมิทัศน์วัฒนธรรมชุมชนริมคลองบางบาล

จากการทบทวนวรรณกรรมประกอบการสำรวจพื้นที่ศึกษา เพื่อศึกษา จัดการข้อมูล และสรุปองค์ประกอบภูมิทัศน์วัฒนธรรม มีขั้นตอนการศึกษาดังต่อไปนี้

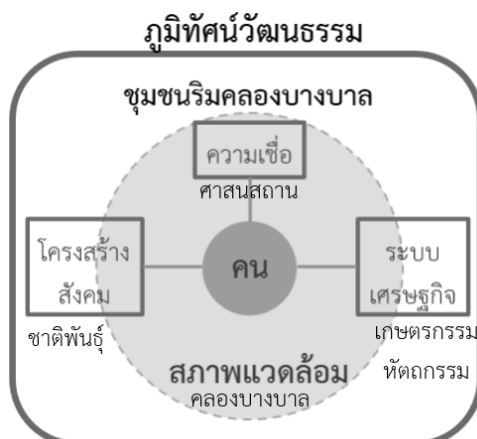
5.6.1 การระบุประเภทของภูมิทัศน์วัฒนธรรมชุมชนริมคลองบางบาล

การจำแนกประเภทและความหมายของภูมิทัศน์วัฒนธรรม โดยอาศัยการศึกษาและเปรียบเทียบจากหน่วยงาน องค์กร นักวิชาการ นักอนุรักษ์ ทั้งในประเทศและต่างประเทศ จำแนกประเภทภูมิทัศน์วัฒนธรรมชุมชนริมคลองบางบาล แบ่งได้ดังนี้

5.6.1.1 การระบุประเภทของภูมิทัศน์วัฒนธรรมจากหน่วยงาน องค์กร นักวิชาการ นักอนุรักษ์ ภายในประเทศ ได้แก่สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ กระทรวงวัฒนธรรม และคณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร สามารถจำแนกภูมิทัศน์วัฒนธรรมเพื่อการจัดการ ได้ 3 ประเภท ดังนี้

- 1) ภูมิทัศน์วัฒนธรรมแบบภูมิทัศน์นำวัฒนธรรมหรือแบบชนบท
- 2) ภูมิทัศน์วัฒนธรรมแบบลักษณะเด่นร่วมกันทั้งภูมิทัศน์และวัฒนธรรม
- 3) ภูมิทัศน์วัฒนธรรมแบบวัฒนธรรมนำภูมิทัศน์

ภูมิทัศน์วัฒนธรรมชุมชนริมคลองบางบาล เป็นประเภทภูมิทัศน์นำวัฒนธรรมหรือภูมิทัศน์วัฒนธรรมแบบชนบท จากการศึกษาพัฒนาการและการสำรวจพื้นที่พบว่าความสัมพันธ์จากการตั้งถิ่นฐานของชุมชนได้ถูกจัดการอย่างสร้างสรรค์เพื่อให้ชุมชนดำเนินชีวิตอย่างปกติสุข จากแผนผังความสัมพันธ์ภูมิทัศน์วัฒนธรรม (แผนภาพที่ 1) สามารถช่วยให้เข้าใจถึงความสัมพันธ์ระหว่างคลองบางบาลกับชุมชนมากขึ้น (ศรีศักร วัลลิโภดม, 2551)

ตารางที่ 12 แผนผังความสัมพันธ์ภูมิทัศน์วัฒนธรรม

5.5.1.2 การระบุประเภทของภูมิทัศน์วัฒนธรรมจากหน่วยงาน องค์กร ต่างประเทศ การระบุประเภทของภูมิทัศน์วัฒนธรรมโดยใช้มาตรฐานจากหน่วยงาน ต่างประเทศให้ความหมายเป็นไปในทางเดียวกัน ดังนี้

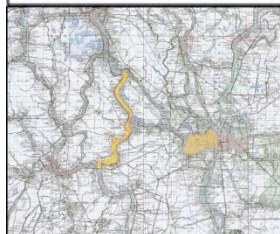
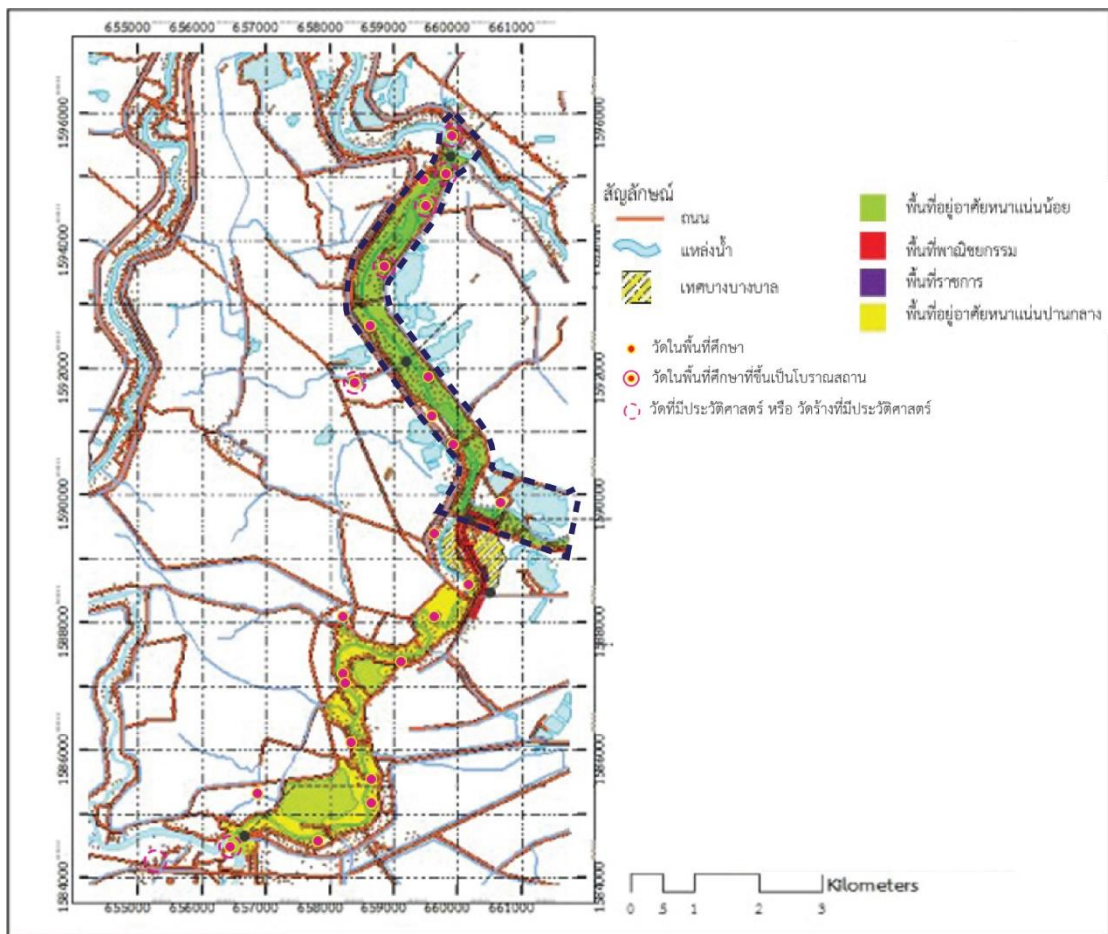
- 1) องค์การยูเนสโก (UNESCO) เสนอเอกสารแนวทางการอนุรักษ์ตามอนุสัญญาคุ้มครองมรดกโลก Operational Guidelines For The Implementation of The World Heritage Convention 2017
- 2) หลักการในประเทศออสเตรเลีย
- 3) The National Park Service ประเทศสหรัฐอเมริกา

ภูมิทัศน์วัฒนธรรมชุมชนริมคลองบางบาลโดยอาศัยการระบุประเภทของหน่วยงาน จากต่างประเทศ ซึ่งสามารถจำแนกได้ดังนี้

- 1) มรดกน้ำคลอง (Heritage Canals)
- 2) มรดกเส้นทาง (Heritage Routes)
- 3) ภูมิทัศน์ท้องถิ่นที่มีความสำคัญทางประวัติศาสตร์ (Historic Vernacular Landscape)
- 4) พื้นที่ทางประวัติศาสตร์ (Historic Site)
- 5) ภูมิทัศน์ที่สะท้อนกระบวนการทางวัฒนธรรมที่ดำเนินอยู่
- 6) สถานที่ที่มีกิจกรรมทางประวัติศาสตร์ที่พึ่งพาระบบธรรมชาติหรือมีการแสดงถึงเรื่องราวเชื่อมโยงกับภูมิทัศน์ของสถานที่นั้น ๆ

การจำแนกภูมิทัศน์วัฒนธรรมชุมชนริมคลองบางบาลจากแนวความคิดทั้ง

ภายในประเทศและต่างประเทศแสดงให้เห็นว่าคลองบางบาลเป็นมรดกจำลองที่เกิดจากวิศวกรรมชลประทานของมนุษย์ที่เกี่ยวข้องกับเส้นทางคมนาคมที่ก่อให้เกิดความสัมพันธ์ระหว่างผู้คนที่เดินทางและผู้คนที่อยู่อาศัยบนเส้นทางจนพัฒนาให้เกิดการตั้งถิ่นฐาน ผสมผสานทางชาติพันธุ์และวัฒนธรรม ในอีกทางหนึ่งคลองบางบาลหรือแม่น้ำเจ้าพระยาสายเก่ายังเป็นเส้นทางประวัติศาสตร์ที่บันทึกเหตุการณ์สำคัญต่าง ๆ ทั้ง ภูมิทัศน์ สถานที่ และผู้คน

แผนที่แสดง : ลักษณะมรดกทางภูมิทัศน์

สัญลักษณ์

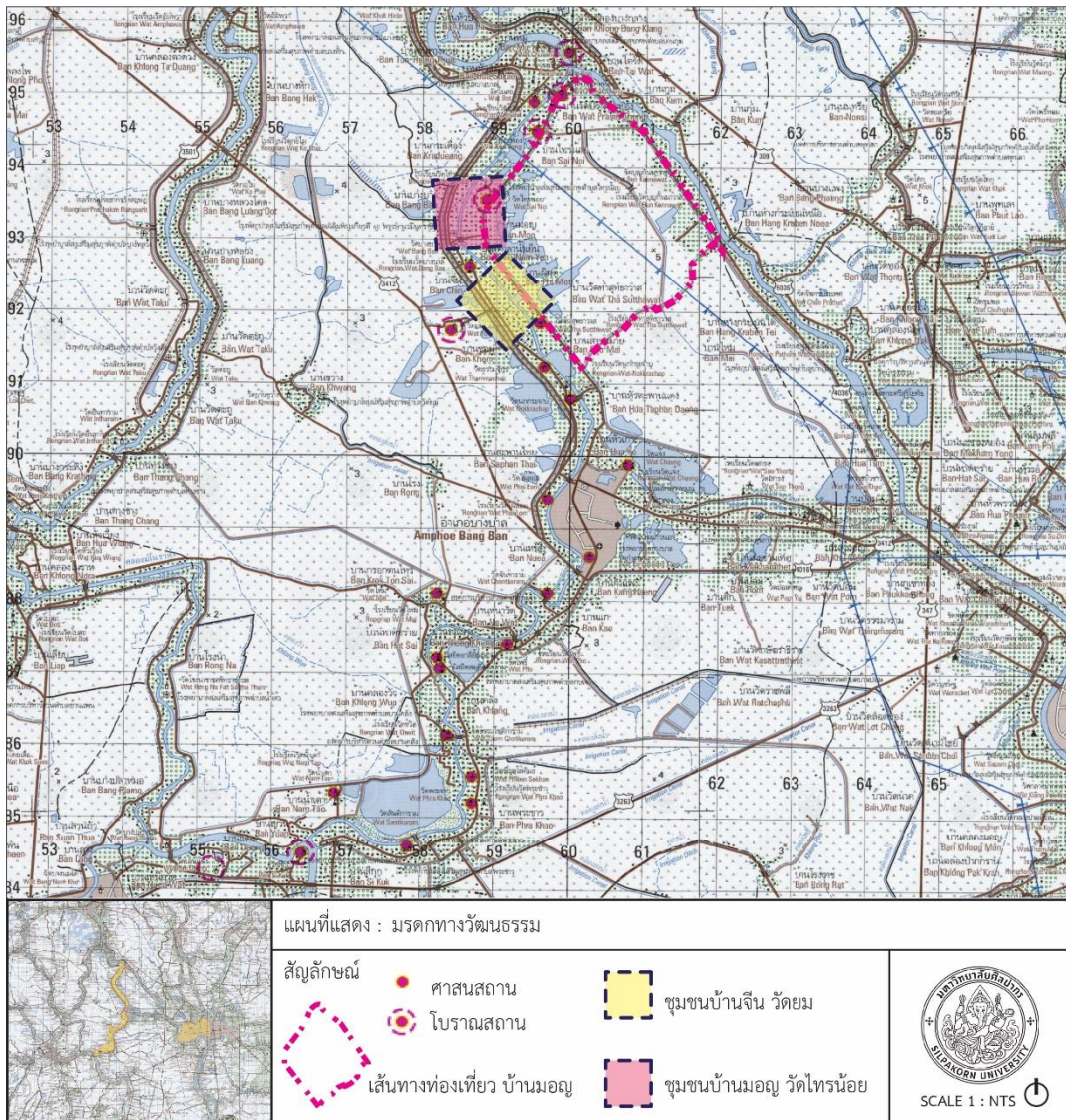

ขอบเขตมรดกทางภูมิทัศน์

SCALE 1 : NTS

ภาพที่ 49 แผนที่มรดกทางภูมิทัศน์

ภาพที่ 50 แผนที่มรดกทางวัฒนธรรม

5.6.2 สรุปลักษณะที่สำคัญของภูมิทัศน์วัฒนธรรมในสถานการณ์ปัจจุบัน

สรุปลักษณะที่สำคัญของภูมิทัศน์วัฒนธรรมในสถานการณ์ปัจจุบันสามารถอธิบายเพิ่มเติมได้ดังนี้

5.6.2.1 ภูมิทัศน์ที่สัมพันธ์กับการตั้งถิ่นฐาน ลักษณะภูมิประเทศปรากฏเป็นภูมินามคำว่า “บาง” ระบุถึงพื้นที่ราบน้ำท่วมถึงที่อุดมสมบูรณ์ เป็นลักษณะภูมิประเทศที่สำคัญของชาวบ้านในท้องถิ่นหรือนักเดินทางที่เข้ามาในพื้นที่

1) ที่ราบน้ำท่วมถึงโดยมีคลองบางบาลเป็นส่วนหนึ่งและเป็นองค์ประกอบทางภูมิทัศน์มีความสำคัญโดยสามารถจำแนกความสำคัญได้ ดังนี้

1.1) มรดกลำคลอง ให้ความสำคัญในเทคโนโลยีเกี่ยวกับ

ชลประทานของมนุษย์เป็นอนุสรณ์ทางประวัติศาสตร์ ภูมิปัญญา และเป็นแหล่งทรัพยากรที่เอื้อให้เกิดพัฒนาการทางภูมิทัศน์วัฒนธรรมตลอดแนวลำคลอง สามารถพบเห็นได้จากทำเลที่ตั้งของสถานที่สำคัญ วัด โบราณสถาน เป็นแหล่งที่สามารถอ้างอิงจากการบันทึกทางแผนที่โบราณและเหตุการณ์สำคัญต่าง ๆ

1.2) มรดกเส้นทาง เป็นมรดกทางวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้เป็นความสัมพันธ์ระหว่างลำคลองและผู้คนทั้งที่สัญจรและอยู่ในพื้นที่ เอื้อให้เกิดการแลกเปลี่ยนและสนทนาทางวิถีวัฒนธรรม ก้าวข้ามพรมแดนทางรัฐศาสตร์และวัฒนธรรม ชุมชนตลอดแนวลำคลองบางบาลจึงเต็มไปด้วยความหลากหลายทางชาติพันธุ์ที่อพยพเคลื่อนย้ายเรื่อยมาตั้งแต่สมัยอยุธยา

1.3) ภูมิทัศน์สะท้อนถึงกระบวนการทางวัฒนธรรมที่ดำเนินอยู่ การเปลี่ยนแปลงสภาพแวดล้อมนั้นเป็นส่วนหนึ่งของการพัฒนาต่อสังคม เศรษฐกิจ วัฒนธรรม และระบบนิเวศ จากการศึกษาพัฒนาการภูมิทัศน์วัฒนธรรมพบว่า การบริหารจัดการน้ำเป็นสิ่งจำเป็นและมีการประยุกต์ตามแต่ละบริบทของพื้นที่ในทุกยุคทุกสมัย ชุมชนริมคลองบางบาลจึงต้องปรับเปลี่ยนวิถีชีวิต ที่อยู่อาศัย การทำมาหากิน และเกษตรกรรมให้สอดคล้องกับการจัดการบริหารการน้ำของรัฐ

2) การใช้พื้นที่ของชุมชนริมฝั่งลำคลอง แบ่งพื้นที่ตามลักษณะภูมิประเทศเป็น 3 ลักษณะดังนี้

1) พื้นที่ตลิ่งริมคลองหรือพื้นที่ชายน้ำท่วม มักเป็นพื้นที่ตั้งถิ่นฐานของชุมชน ประกอบด้วยวัด ศาสนสถาน โบราณสถาน โรงเรียน และสถานที่ราชการ นิยมปลูกสร้างบนพื้นที่ดอนหรือสร้างบนที่ดินที่ถมแล้วหรือไม่ก็สร้างอาคารที่มีใต้ถุน โดยอาศัยการอ้างอิงระดับน้ำท่วมเฉลี่ยสูงสุดเป็นเกณฑ์ความสูงสำหรับการก่อสร้างพื้นอาคารหรือระดับใต้ถุน

2) พื้นที่ดอน มักเป็นพื้นที่เพาะปลูกผักสวนครัว ไม้ยืนต้น หรือไม้เศรษฐกิจที่เติบโตเร็วสามารถเก็บเกี่ยวผลผลิตได้มากขึ้น ส่วนใหญ่มักปลูกจนสุดแนวถนนคันกันน้ำ

3) พื้นที่ลุ่มหลังตลิ่ง มักปลูกข้าวเป็นหลักและมีการปลูกไม้เศรษฐกิจที่โตเร็วเสริมบนคันนา และอาศัยระบบชลประทานบริหารจัดการน้ำเข้าออกพื้นที่

5.5.2.2. นิเวศวัฒนธรรม พื้นที่เฉพาะเกิดจากมุมมองของคนภายในท้องถิ่นที่ต่อสภาพแวดล้อมซึ่งสามารถรับรู้ได้จากองค์ประกอบภูมิทัศน์วัฒนธรรมของชุมชนสองฝั่งริมคลองโดยมีวัดเป็นศูนย์กลางชุมชนสะท้อนเป็นภูมินามของชุมชนหรือชื่อวัดสามารถอธิบายที่มาของการตั้งถิ่นฐาน ศิลปวัฒนธรรม ประเพณี ภูมิปัญญา การทำมาหากินของชุมชนนั้น ๆ ได้

1) วัด ถือได้ว่าเป็นศูนย์กลางของชุมชนและอนุสรณ์ทางประวัติศาสตร์ที่บันทึกเรื่องราวของชุมชนตลอดสองฝั่งคลอง

2) ทำเรือร่วม ในปัจจุบันเห็นได้น้อยลงแต่ยังพบเห็นตามวัดบางแห่งซึ่งยังคงรักษาความเชื่อและภูมิปัญญาในการประกอบเรือยาวและฝึกฝีพายเพื่อแข่งขัน

3) ต่ิ่งหรือคั่นกันน้ำ เป็นตัวกำหนดขอบเขตลำน้ำตลอดลำคลองในพื้นที่ศึกษามีถนนคั่นกันน้ำทั้งสองฝั่ง ออกแบบตามหลักการวิศวกรรมชลประทานให้สามารถทำหลากหลายหน้าที่ทั้งเพื่อการคมนาคม กั้นน้ำและระบายน้ำ

4) ที่นา พื้นที่ลุ่มหรือหลังแนวถนนคั่นกันน้ำส่วนใหญ่เป็นที่นาที่มีปลูกไม้เศรษฐกิจโตเร็วเสริมบนคันนาสอดคล้องกับการบริหารจัดการน้ำตามคำแนะนำจากหน่วยงานของรัฐ

5.6.2.3. ชีวิตวัฒนธรรม โครงสร้างที่อยู่ในชีวิตประจำวันหรือวิถีชีวิตของผู้คนในชุมชน มีลักษณะทางสังคมเป็นแบบเครือญาติ หรือความสัมพันธ์ทางสังคมหรือทางชาติพันธุ์

1) กลุ่มชาติพันธุ์ ชุมชนริมคลองบางบาลถ้ำมองโดยสายตานคนนอกอาจมีมองเห็นความคล้ายคลึงกันของรูปแบบวิถีชีวิต แต่เมื่อสำรวจและสอบถามผู้คนที่ท้องถิ่นมักจะได้คำอธิบายถึงภูมินาม สถานที่ ดำเนิน และเหตุการณ์สำคัญสะท้อนเอกลักษณ์ของชุมชน

2) ภูมิปัญญา ที่สืบทอดกันมาตั้งแต่อดีตและยังคงปรากฏให้เห็นเป็นภูมิทัศน์วัฒนธรรมที่จับต้องได้ เช่น อิฐมอฐ ก้านรูป และเครื่องควหาวน เป็นต้น และในส่วนวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้ เช่น ศิลปะป้องกันตัว ประเพณีตามแต่ละชาติพันธุ์ เป็นต้น

3) วิธีการทำนา มีการปรับวิถีให้เป็นระบบสมัยใหม่หลังการดำเนินการบริหารจัดการน้ำโดยเฉพาะตั้งแต่ปีพ.ศ.2500 ส่งผลให้ภูมิปัญญาและวิธีการทำนาแบบดั้งเดิมค่อย ๆ ลดความสำคัญลง เหลือเพียงประเพณีที่ปฏิบัติตามความเชื่อ

ตารางที่ 13 ระดับความสัมพันธ์ขององค์ประกอบภูมิทัศน์วัฒนธรรม

บทที่ 6

การประเมินคุณค่าและการจัดการภูมิทัศน์วัฒนธรรม

6.1 การประเมินคุณค่าและความสำคัญภูมิทัศน์วัฒนธรรม

การศึกษาคุณค่าและความสำคัญในการประเมินภูมิทัศน์วัฒนธรรมสามารถแสดงให้เห็นถึงศักยภาพ ภัยคุกคาม และแนวโน้มในอนาคต

การปรับเปลี่ยนภูมิทัศน์ที่เป็นไปเพื่อสภาพสังคม เศรษฐกิจ การขยายตัวของเมือง การบริหารจัดการน้ำ โรงงานอุตสาหกรรม รวมถึงวิถีเกษตรกรรม ล้วนพัฒนาอย่างรวดเร็วจนหลงลืมความสำคัญด้านสิ่งแวดล้อมและด้านประวัติศาสตร์

การประเมินคุณค่าและความสำคัญทางภูมิทัศน์วัฒนธรรมจึงสามารถเป็นตัวกำหนดทิศทางในการจัดการทางภูมิทัศน์วัฒนธรรม เพื่อหาแนวทางและข้อเสนอแนะเพื่อลดผลกระทบในอนาคตต่อไป สามารถแบ่งคุณค่าต่าง ๆ ได้ดังนี้

6.1.1 คุณค่าเกี่ยวกับด้านสุนทรียะ: หลักฐานทางภูมิทัศน์รวมถึงสัมผัสทางการรับรู้ คุณภาพ สัดส่วน ขนาด พื้นผิว วัสดุต่าง ๆ

6.1.2 คุณค่าเกี่ยวกับด้านประวัติศาสตร์: ความสัมพันธ์ของพื้นที่ที่มีอิทธิพล หรือได้รับอิทธิพลจากบุคคลสำคัญ เหตุการณ์สำคัญ ในช่วงเวลาต่าง ๆ และยังคงเหลือร่องรอยเป็นหลักฐานสำคัญ

6.1.3 คุณค่าเกี่ยวกับด้านสังคมและวัฒนธรรม: คุณภาพของพื้นที่ที่แสดงออกถึงจิตวิญญาณ การปกครอง เชื้อชาติ หรือความรู้สึกร่วมทางวัฒนธรรมทั้งผู้คนส่วนใหญ่และคนส่วนน้อย

6.1.4 คุณค่าเกี่ยวกับด้านเอกลักษณ์เฉพาะท้องถิ่น: หลักฐานที่สะท้อนถึงความแท้ แสดงถึงวิถีชีวิตที่หายากหรือใกล้สูญสูญ ความเฉพาะตัว พิธีการ การใช้ที่ดิน การดำรงชีพ

6.1.1 คุณค่าทางสุนทรียะ คุณค่าด้านสุนทรียะถูกถ่ายทอดผ่านองค์ประกอบทางด้านภูมิทัศน์วัฒนธรรมแบบชนบท เรียกว่า ภูมิทัศน์แบบชุมชนริมคลอง เนื่องมาจากลักษณะภูมิประเทศเป็นที่ราบลุ่มและโครงข่ายลำน้ำสะท้อนเอกลักษณ์ที่สามารถพบเห็นชุมชนริมน้ำได้ในแทบในลุ่มเจ้าพระยา

การศึกษาองค์ประกอบและพัฒนาการภูมิทัศน์วัฒนธรรม พบว่าย่านชุมชนริมคลองทางฝั่งเหนือมีองค์ประกอบของชุมชนริมน้ำมากกว่าย่านชุมชนริมคลองทางฝั่งใต้บริเวณพื้นที่เทศบาลอำเภอบางบาล แต่ยังสามารถพบเห็นภูมิทัศน์ที่เป็นทุ่งนาขนาดใหญ่ได้ทั่วไปที่แทบที่ราบลุ่มภาคกลาง

ภาพที่ 51 ทัศนียภาพแสดงคุณค่าด้านสุนทรียะของชุมชนริมคลองทางฝั่งเหนือ

ภาพที่ 52 ทัศนียภาพแสดงคุณค่าด้านสุนทรียะของชุมชนริมคลองทางฝั่งใต้

6.1.2 คุณค่าทางประวัติศาสตร์ องค์ประกอบภูมิทัศน์วัฒนธรรมที่สำคัญและสะท้อนคุณค่าด้านประวัติศาสตร์ซึ่งล้วนพัฒนาจากคลองบางบาลกับโครงข่ายลำน้ำ ซึ่งถือได้ว่าเป็นมรดกน้ำคลองและมรดกเส้นทาง ตามที่องค์การยูเนสโกที่ได้เสนอแนวทางในการประเมิน 1) อ้างอิงจากข้อมูลทางประวัติศาสตร์ จากบันทึกทางประวัติศาสตร์ คำบอกเล่า ตำนาน ใช้อ้างอิงสถานที่สำคัญ เส้นทางทางประวัติศาสตร์ 2) สถานที่สำคัญ มีทั้งสถานที่ที่เกี่ยวข้องกับเหตุการณ์สำคัญ โบราณสถาน และวัด

องค์ประกอบด้านประวัติศาสตร์สัมพันธ์กับคลองบางบาลในฐานะเป็นเส้นทางคมนาคมที่เชื่อมโยงถึงตั้งถิ่นฐานของชุมชน เป็นอนุสรณ์ที่บันทึกเหตุการณ์ ตำนานเรื่องเล่าต่าง ๆ และเป็นหลักฐานอ้างอิงทางประวัติศาสตร์ควบคู่กับวัดที่ยังคงเป็นสถานที่ที่เก็บรักษาหลักฐานทางโบราณคดี เป็นแหล่งถ่ายทอดภูมิปัญญา ประเพณี และวัฒนธรรมของชุมชน

จากการสำรวจพื้นที่พบว่า วัดที่ตั้งอยู่ตลอดแนวคลองบางบาลล้วนแล้วแต่มีตำนานเรื่องเล่า และหลักฐานทางประวัติศาสตร์มีจำนวนมากร้อยแต่ต่างกันไปในจำนวนนี้มีวัดที่ได้รับการขึ้นทะเบียนเป็นโบราณสถาน 7 แห่ง และในบริเวณทุ่งบางบาลยังมีซากโบราณสถานและโบราณคดีที่รอการศึกษาเพิ่มเติมอยู่ในอนาคต

ภาพที่ 53 ทักษณียภาพแสดงคุณค่าทางประวัติศาสตร์

ภาพที่ 54 ทักษณียภาพแสดงคุณค่าทางประวัติศาสตร์

1.3 คุณค่าเกี่ยวกับด้านสังคมและวัฒนธรรม องค์ประกอบภูมิทัศน์วัฒนธรรมที่สำคัญและสะท้อนคุณค่าด้านสังคมและวัฒนธรรม มีชุมชนชาติพันธุ์และโครงสร้างทางสังคมที่สะท้อนจากการตั้งถิ่นฐานและความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนและวัดหรือศาสนสถานที่เป็นพื้นที่อเนกประสงค์ประกอบกิจกรรมและพิธีกรรมเรื่อยมาจนถึงปัจจุบัน

ชุมชนส่วนใหญ่ยังคงมีโครงสร้างความสัมพันธ์แบบเครือญาติหรือมีความผูกพันทางชาติพันธุ์ ซึ่งจากการสำรวจพบว่าพื้นที่ย่านชุมชนริมคลองฝั่งเหนือวัดและชุมชนยังคงมีความสัมพันธ์ใกล้ชิดและบางชุมชนยังคงอยู่อาศัยภายในอาณาบริเวณของวัด ในส่วนของชุมชนริมคลองทางฝั่งใต้พบว่าวัดเป็นมีขอบเขตชัดเจนแยกจากตัวชุมชนมากขึ้นในปัจจุบัน

คุณค่าด้านวัฒนธรรมจะพบว่าชุมชนริมคลองบางบาลอาศัยภูมิปัญญาและทรัพยากรธรรมชาติผสมผสานเป็นมรดกทางวัฒนธรรม ในปัจจุบันได้มีการส่งเสริมและพัฒนาเป็นชุมชนเพื่อการท่องเที่ยวเชิงเกษตรกรรมและวัฒนธรรมซึ่งสามารถเป็นการอนุรักษ์และต่อยอดภูมิปัญญาของชุมชนต่อไป

ภาพที่ 55 ทศนียภาพแสดงคุณค่าเกี่ยวกับด้านสังคมและวัฒนธรรม

ภาพที่ 56 ทศนียภาพแสดงคุณค่าเกี่ยวกับด้านสังคมและวัฒนธรรม

1.4 คุณค่าเกี่ยวกับด้านเอกลักษณ์เฉพาะท้องถิ่น คุณค่าด้านเอกลักษณ์เฉพาะท้องถิ่นที่สำคัญแสดงออกโดยวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้ ซึ่งเป็นเอกลักษณ์เฉพาะตัวที่เกิดขึ้นระหว่างชุมชนชาติพันธุ์กับทรัพยากรทางธรรมชาติที่ถูกใช้ประโยชน์ให้สามารถปรับใช้กับวิถีชีวิต วัฒนธรรม และการทำมาหากิน เช่น ภูมิปัญญาด้านงานหัตถกรรม ทำอิฐ ก้อนรูป เครื่องดนตรีไทย ภูมิปัญญาด้านเกษตรกรรม การปรับภูมิทัศน์ และจัดการระบบชลประทาน เป็นต้น

ภาพที่ 57 ทัศนียภาพแสดงคุณค่าเกี่ยวกับด้านเอกลักษณ์เฉพาะท้องถิ่น

ภาพที่ 58 ทัศนียภาพแสดงคุณค่าเกี่ยวกับด้านเอกลักษณ์เฉพาะท้องถิ่น

6.2 สรุปการรายงานของเอกลักษณ์เฉพาะตัว

ชุมชนริมคลองบางบาล มีลักษณะการตั้งถิ่นฐานบนภูมิประเทศที่เป็นที่ราบน้ำท่วมถึง โดยมีคลองบางบาลเป็นลำน้ำสายหลักและเป็นแหล่งทรัพยากรที่สำคัญต่อการดำเนินวิถีชีวิตและวัฒนธรรมสำหรับชุมชน ตั้งแต่สมัยอยุธยาเป็นต้นมา มีระยะทางยาวประมาณ 16 กิโลเมตร มีความสัมพันธ์กับ

โครงการขายน้ำทั้งแม่น้ำเจ้าพระยา แม่น้ำน้อย และคลองมหาพนม (อดีต) มีศาสนสถาน 26 แห่ง รวมทั้งแหล่งโบราณสถานที่ยังไม่ได้รับการศึกษาซึ่งสามารถเป็นหลักฐานเพิ่มเติมข้อมูลให้กับพื้นที่ศึกษาได้

ชุมชนริมคลองบางบาลจัดเป็นประเภทภูมิทัศน์วัฒนธรรมแบบชนบทหรือแบบภูมิทัศน์น้ำวัฒนธรรม โดยสามารถแบ่งการศึกษาภูมิทัศน์วัฒนธรรมได้ 3 ระดับ

1) คลองบางบาลในบทบาทภูมิทัศน์ที่สัมพันธ์กับการตั้งถิ่นฐานของชุมชนทั้งสองฝั่งคลองและชุมชนได้จัดสรรพื้นที่ตามลักษณะภูมิประเทศได้แก่ วัดซึ่งเป็นพื้นที่ศูนย์กลางชุมชน พื้นที่อยู่อาศัย และพื้นที่เกษตรกรรม

2) นิเวศวัฒนธรรม พัฒนาจากความสัมพันธ์ระหว่าง วัด ชุมชน และพื้นที่เกษตรกรรม ความสัมพันธ์ระหว่างวัดและชุมชนในบทบาทด้านศาสนาและศูนย์รวมจิตใจของชุมชน ความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนและพื้นที่เกษตรกรรมที่มีบทบาทเป็นแหล่งทรัพยากร ทำมาหากิน และเป็นพื้นที่เศรษฐกิจของชุมชน

3) ชีวิตวัฒนธรรม พัฒนาการจากกลุ่มชาติพันธุ์ต่าง ๆ ที่เข้ามาตั้งถิ่นฐานและสามารถถ่ายทอดระบบสังคมและวัฒนธรรม โดยมีโครงสร้างทางสังคมเป็นระบบเครือญาติหรือมีความสัมพันธ์ทางศาสนาและกลุ่มชาติพันธุ์ เป็นสิ่งที่แสดงเอกลักษณ์ของแต่ละชุมชนได้อย่างชัดเจน

การศึกษาพัฒนาการภูมิทัศน์วัฒนธรรมริมคลองบางบาลพบว่าภูมิทัศน์วัฒนธรรมในพื้นที่ศึกษานั้นมีความสัมพันธ์กับพัฒนาการของชุมชนริมน้ำอื่น ๆ ในลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา ซึ่งเป็นผลจากการพัฒนาสังคม การคมนาคมขนส่ง และเศรษฐกิจ สามารถแบ่งช่วงการพัฒนาการได้ 4 ช่วงเวลา

ช่วงที่ 1) สถาปนากรุงศรีอยุธยา มีหลักฐานสำคัญเป็นแผนที่โบราณของชาวต่างชาติที่อ้างอิงโครงการขายน้ำ คลองบางบาลและสถานที่สำคัญในสมัยนั้น บ่งบอกถึงเส้นทางคมนาคมประเภทการใช้งานที่ดินทั้งย่านการค้า ย่านที่อยู่อาศัยของชาติพันธุ์ต่าง ๆ

ช่วงที่ 2) สมัยการเสียกรุงครั้งที่ 2 ถึงช่วงต้นกรุงรัตนโกสินทร์ เป็นช่วงเวลาที่มีการเคลื่อนย้ายอพยพตั้งถิ่นฐานของต่างชาติพันธุ์ เข้ามาในพื้นที่และสร้างสังคม วัฒนธรรมของตนอาศัยกระจัดกระจายในบริเวณรอบเกาะเมืองอยุธยา ไม่ได้ถูกกวาดต้อนหรืออพยพเมื่อครั้งเสียกรุงศรีฯ

ช่วงที่ 3) กรุงรัตนโกสินทร์ในสมัยรัชกาลที่ 4-7 มีการเปลี่ยนแปลงที่สำคัญคือหลังการดำเนินสนธิสัญญาเบาว์ริง เป็นช่วงเวลาที่มีการปรับภูมิทัศน์ให้สามารถปลูกข้าวและอยู่อาศัยมากขึ้น มีการออกโฉนดที่ดิน เป็นช่วงเวลาที่เริ่มพัฒนาโครงสร้างชลประทาน ส่งผลให้ข้าวเป็นพืชเศรษฐกิจที่สำคัญของประเทศจนกระทั่งจังหวัดพระนครศรีอยุธยามีพื้นที่ปลูกข้าวมากที่สุดของประเทศในเวลานี้

ช่วงที่ 4) หลังการเปลี่ยนแปลงปกครอง หลังการดำเนินการเขื่อนเจ้าพระยาหลัง พ.ศ.2500 เป็นช่วงที่มีการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐาน ทั้งการบริหารจัดการน้ำ โครงการชลประทาน การก่อสร้างถนนเชื่อมระหว่างชุมชน เปิดโอกาสให้ชุมชนเข้าถึงแหล่งงาน ทำการค้าขาย ได้รับโอกาส ศึกษา และเทคโนโลยี ทำให้ชุมชนมีการปรับเปลี่ยนภูมิทัศน์และสังคมวัฒนธรรมมากขึ้น นับตั้งแต่การ เปิดดำเนินการเขื่อนเจ้าพระยาในปีพ.ศ.2500 การตัดถนนสาย 3412 ในปีพ.ศ.2517 การกว้านซื้อ ที่ดินทำธุรกิจบ่อและท่าทรายในประมาณพ.ศ.2535 และการดำเนินโครงการแก้มลิงบางบาลในปี พ.ศ.2555 เป็นผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางภูมิทัศน์อย่างมากโดยเฉพาะการเกษตรที่มีการควบคุม และบริการจัดการน้ำควบคู่กับหน่วยงานรัฐมากขึ้น และในปัจจุบันได้มีการส่งเสริมให้ชุมชนมีการ อนุรักษ์และส่งเสริมวัฒนธรรมมากขึ้นระหว่างชุมชนและภาครัฐ เช่น การบริหารจัดการน้ำ ส่งเสริม เป็นชุมชนอนุรักษ์ และส่งเสริมเป็นชุมชนเพื่อการท่องเที่ยว

6.3 การวิเคราะห์สถานการณ์เพื่อกำหนดวัตถุประสงค์ในการจัดการภูมิทัศน์วัฒนธรรม

การวิเคราะห์สถานการณ์เพื่อกำหนดวัตถุประสงค์ในการจัดการภูมิทัศน์วัฒนธรรม จาก การศึกษาองค์ประกอบและพัฒนาการของภูมิทัศน์วัฒนธรรม ประกอบข้อมูลจากการสัมภาษณ์นำมา มาประกอบการวิเคราะห์สถานการณ์เพื่อหาข้อสรุป จุดแข็ง ศักยภาพ จุดด้อยและอุปสรรคภูมิทัศน์ วัฒนธรรมในอนาคต

ตารางที่ 14 การสัมภาษณ์ผู้ที่เกี่ยวข้องโครงการแก้มลิงและภูมิทัศน์วัฒนธรรม

	รายละเอียด	วันสัมภาษณ์	จำนวน	รวม
ผู้เชี่ยวชาญ	1. สุนทร เบญจพงษ์วิมล หัวหน้าฝ่ายจัดสรรน้ำและปรับปรุงระบบชลประทาน โครงการส่งน้ำและบำรุงรักษาบางบาลสำนักงานชลประทานที่ 10	19 เม.ย. 2560	1	4
	2. นักวิชาการส่งเสริมการเกษตร สำนักงานเกษตรอำเภอ บางบาล.	19 เม.ย. 2560	1	
	3. พัด แต่งพันธุ์ นักวิชาการศึกษาสถาบันอยุธยาศึกษา	29 พ.ค. 2560	1	
	4. ณัฐวิทย์ พิมพ์ทอง นักวิจัยมูลนิธิเล็ก-ประไพ วิริยะพันธุ์	10 มี.ค. 2560	1	
จุดประสงค์ในการสัมภาษณ์				
1. แนวทางการดำเนินงานและผลกระทบการบริหารจัดการน้ำโครงการแก้มลิงบางบาล หลังพ.ศ.2555				
2. การปรับตัวและแนวทางการช่วยเหลือจากภาครัฐต่อเกษตรกรในพื้นที่ศึกษา				
3. แนวทางการอนุรักษ์และการจัดการภูมิทัศน์วัฒนธรรม				
4. ความสำคัญทางด้านประวัติศาสตร์ สังคม และวัฒนธรรมในพื้นที่ศึกษา				
	รายละเอียด	วันที่สัมภาษณ์	จำนวน	รวม

ชาวชุมชน	5. ละออง แก้วประไพ หมู่1 ตำบลบางบาล อำเภอบางบาล	15 พ.ค. 60	1	
	6 ทองสุข แก้วประไพ หมู่1 ตำบลบางบาล อำเภอบางบาล	15 พ.ค. 60	1	
	6. มาลี บุญญาสะวิน ผู้ดูแลพื้นที่โบสถ์มหาอุตม์ วัดไทรน้อย ตำบลไทรน้อย อำเภอบางบาล	16 พ.ค. 60	1	
	7. กลุ่มชาวชุมชนริมคลองบางบาล ตำบลวัดยม อำเภอบางบาล	11 ก.ย. 62	-	
	8. โรงอิฐมอญวัดยม ตำบลวัดยม อำเภอบางบาล	11 ก.ย. 62	-	
	9. ศูนย์ประสานงานหมู่บ้านท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม บ้านไทรน้อย ตำบลไทรน้อย อำเภอบางบาล	11 ก.ย. 62	1	
	จุดประสงค์ในการสัมภาษณ์			
	1. ผลกระทบการบริหารจัดการน้ำโครงการแก้มลิงบางบาล หลังพ.ศ.2555			
	2. การปรับตัวของชุมชน เกษตรกร และโรงอิฐมอญ			
3. แนวทางการช่วยเหลือจากภาครัฐ				
4. ตำนาน เรื่องเล่า อื่น ๆ				

6.3.1 ศักยภาพ ภัยคุกคาม และผลกระทบของภูมิทัศน์วัฒนธรรมชุมชนริมคลองบางบาล

ขั้นตอนนี้ได้วิเคราะห์ถึงศักยภาพ ปัญหา และผลกระทบ ประกอบด้วยองค์ประกอบทางภูมิทัศน์ของชุมชนริมคลองบางบาล

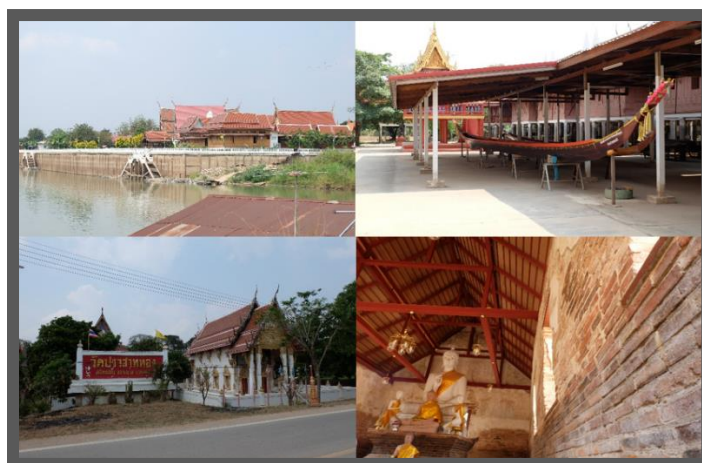
6.3.1.1. ศักยภาพของภูมิทัศน์วัฒนธรรมชุมชนริมคลองบางบาล

1) คลองบางบาล เป็นลำน้ำที่มีประวัติศาสตร์เกี่ยวข้องกับเหตุการณ์สำคัญ และเป็นทรัพยากรที่สำคัญของชุมชน ในปัจจุบันคลองบางบาลไม่มีเรือขนส่งผ่านเส้นทางนี้ทำให้มีคลื่นน้ำรบกวนน้อย จึงสามารถพัฒนาเป็นเส้นทางท่องเที่ยวทางน้ำได้ ทั้งพายเรือคายัคเป็นหมู่คณะตามเส้นทางประวัติศาสตร์หรือล่องเรือไหว้พระทำบุญตามวัด ซึ่งมีลานดินขนาดใหญ่ริมน้ำสามารถพัฒนาเพื่อรองรับผู้คนได้มากขึ้น

ภาพที่ 59 สภาพคลองบางบาล

2) วัด ตลอดทางสองฝั่งคลองมีศาสนสถานและโบราณสถานในสมัยอยุธยา เป็นศูนย์รวมจิตใจของชุมชน และชาติพันธุ์ มีพระเกจิอาจารย์เป็นที่เคารพมีผู้ศรัทธาเป็นจำนวนมากจึงมีประเพณีจัดงานบ่อยครั้ง เช่น วัดไทรน้อยหรือวัดข้างใหญ่ ของชุมชนมอญที่ได้มีการส่งเสริมการชุมชนท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมบ้านไทรน้อย (บ้านมอญ) ทำให้บริเวณลานโบสถ์เก่ามีผู้คนมาท่องเที่ยวสักการะมากขึ้น

ภาพที่ 60 วัดบริเวณริมคลองบางบาล

3) ชุมชน ปัจจุบันมีการส่งเสริมการท่องเที่ยวชุมชนจากภาครัฐร่วมกับชุมชนมากขึ้น ตัวอย่างเช่น 3.1) การท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมบ้านไทรน้อย (บ้านมอญ) ทั้งการแสดงศิลปะป้องกันตัว ประเพณีของชาวมอญ อาหารคาวหวาน และการผลิตอิฐมอญ 3.2) การท่องเที่ยวเชิงการเกษตรชุมชนบ้านฝึมด มีการนำชมสวนผลไม้ สาธิตการทำเกษตรผสมผสาน 3.3) ชุมชนบ้านริมคลองบางบาล ตำบลวัดยม อำเภอบางบาล ได้รับการขึ้นทะเบียนเป็นย่านชุมชนเก่าในพื้นที่ภาคกลาง จึงเห็นได้ว่าในปัจจุบันภาครัฐได้มีส่วนร่วมและส่งเสริมให้ชุมชนอนุรักษ์ และต่อยอดวัฒนธรรมของตนเอง

ภาพที่ 61 ชุมชนริมคลองบางบาล

4) เอกลักษณะความหลากหลายทางวัฒนธรรม ชุมชนมีความสัมพันธ์ทั้งแบบเครือญาติที่มีความสัมพันธ์ทางชาติพันธุ์ และมีการใช้ทรัพยากรร่วมกัน กิจกรรมทางวัฒนธรรมจึงเป็นสิ่งที่แลกเปลี่ยนกันระหว่างชุมชน ทั้งกิจกรรมตามความเชื่อในสภาพแวดล้อม เช่น ต้นไม้ แพร่งลำน้ำ เรือ กิจกรรมทางศาสนาที่จะมีประเพณีที่แตกต่างกันไปตามกลุ่มชาติพันธุ์ กิจกรรมทางวัฒนธรรม เช่น ศิลปกรรม นาฏกรรม ศิลปะป้องกันตัว และหัตถกรรม มีบุคคลที่นำเคารพทั้งครูเพลงที่สืบสานดนตรีพื้นบ้าน และเป็นถิ่นกำเนิดของนายขนมต้มครุมวย โดยมีเอกลักษณ์ของชาวมอญที่ยังคงสืบสานและต่อยอดในปัจจุบัน เช่น เครื่องปั้นดินเผา อิฐมอญ เป็นต้น

ภาพที่ 62 องค์ประกอบลักษณะพิเศษ

6.3.1.2. ภัยคุกคามและผลกระทบของภูมิทัศน์วัฒนธรรมชุมชนริมคลองบางบาล

1) ภัยคุกคามและผลกระทบต่อภูมิทัศน์วัฒนธรรม

1.1) คลองบางบาลและลำน้ำสาขา จากการพัฒนาโครงการต่าง ๆ การบริหารจัดการน้ำ และการรुकล้าลำน้ำ อีกทั้งมีประตุน้ำควบคุมปริมาณน้ำระหว่างคลองบางบาลและคลองมหาพราหมณ์ ส่งผลทำให้คลองมหาพราหมณ์มีสภาพตื้นเขินมากขึ้น บางช่วงแห้ง ไม่สามารถใช้สัญจรหรือใช้ประโยชน์ได้เต็มที่

1.2) การปรับปรุงภูมิทัศน์ ภายหลังปีพ.ศ. 2500 เมื่อชุมชนเข้ายุคสมัยใหม่มีการพัฒนาของโครงสร้างพื้นฐาน ทั้งการดำเนินการของเขื่อนเจ้าพระยา การตัดทางหลวงแผ่นดิน 3412 บ่อทรายและท่าทราย และโครงการแก้มลิงบางบาล (1) แม้จะเพิ่มโอกาสให้กับชุมชนแต่ขณะเดียวกันก็ส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงทางภูมิทัศน์ จากการรुकล้าลำน้ำเพื่อก่อสร้างที่อยู่อาศัย อาคารต่าง ๆ รวมถึงสัมปทานท่าทราย จึงมีการปรับถนนคันกั้นน้ำจึงสูงกว่าพื้นที่เพื่อล้อมป้องกันชุมชน และสถานที่สำคัญ เช่นโรงเรียน และวัด ไปด้วย

1.3) สิ่งแวดล้อม พื้นที่ทำนาที่ได้รับผลอย่างมากหลังจากการส่งเสริมให้ชาวนาทำนาออกฤดูหรือนาปรังเป็นผลให้ชาวนาจำเป็นต้องเปลี่ยนแปลงพันธุ์ข้าวมาเป็นแบบพันธุ์ผสมแทนพันธุ์ข้าวท้องถิ่น ทำให้ต้องใช้สารเคมี แรงงาน เพิ่มต้นทุนให้สูงขึ้น ชาวนาจึงมีแรงผลิตให้สามารถทำนาปรัง 2 รอบต่อปี ถึงกระนั้นผลผลิตกลับไม่ได้เป็นไปตามที่ต้องการ เพราะมีปัจจัยหลายอย่างที่เป็นปัจจัยที่ส่งผลกระทบต่อผลผลิต เช่น การบริหารจัดการน้ำทั้งในสภาวะอุทกภัยและภัยแล้งประกอบการแปรปรวนของสภาพอากาศ และการเปลี่ยนแปลงภูมิทัศน์หลังพ.ศ. 2500 มีการเปลี่ยนแปลงการใช้ที่ดินจากเกษตรกรรมให้กลายเป็นที่อยู่อาศัย และพื้นที่อุตสาหกรรม รวมถึงกิจกรรมจากสัมปทานท่าทรายที่ส่งผลให้ดินข้างเคียงทรุด และโรงสีที่ต้องการลานตากข้าวเปลือกขนาดใหญ่จึงก่อสร้างพื้นที่ลาดแข็งมากขึ้น เป็นต้น

1.4) ความเข้าใจคุณค่าของมรดกทางวัฒนธรรม สถานที่สำคัญโดยเฉพาะวัด เป็นแหล่งรวมหลักฐานทางประวัติศาสตร์ โบราณคดี มีการปรับปรุงภูมิทัศน์โดยขาดความเข้าใจอย่างมาก ทั้งการถมที่ดิน การสร้างพื้นที่ลาดแข็ง ก่อสร้างป้ายโฆษณาขนาดใหญ่ อีกประเด็น คือการขาดประชาสัมพันธ์ถึงความสำคัญเพื่อให้เกิดการอนุรักษ์ พัฒนาพื้นที่สำคัญให้เกิดความภูมิใจในถิ่นที่อยู่ของตน

1.5) บุกรุกพื้นที่สำคัญทางประวัติศาสตร์ สืบเนื่องจากการขาดความรู้ความเข้าใจต่อคุณค่าและความสำคัญ จากการขยายตัวของชุมชนเมือง หรือพื้นที่ภายในวัดล้วนมีการก่อสร้างที่ไม่ได้เป็นไปตามหลักการอนุรักษ์ รวมถึงวิธีการเก็บรักษาโบราณวัตถุ การรื้อและเคลื่อนย้าย

2) ผลกระทบจากโครงการแก้มลิงบางบาล (1) แนวทางปฏิบัติตามการดำเนินงานวิจัยโครงการแก้มลิง หลังปี พ.ศ.2555 จากการสำรวจและสอบถามจากผู้ที่มีส่วนได้ส่วนเสียในพื้นที่ศึกษา โดยเฉพาะในด้านสังคม และเศรษฐกิจ โดยสรุปได้ดังนี้

2.1) ระดับน้ำท่วม โดยสภาวะน้ำหลากปกติจะล้นตลิ่งไหลเข้าสู่ที่ราบลุ่มระดับน้ำเฉลี่ย 30 - 40 เซนติเมตร และท่วมขังประมาณ 10 - 15 วัน จากนั้นระดับน้ำจึงลดลงเข้าสู่สภาวะปกติ สภาวะน้ำอุทกภัยที่คาดการณ์ว่าระดับน้ำท่วมสูงสุดไม่เกิน 3 เมตร แต่ในความเป็นจริง ระดับน้ำเคยสูงสุดอยู่ที่ 4 เมตร และท่วมขังประมาณ 15 - 45 วัน

ข้อสังเกตจากลักษณะภูมิประเทศของพื้นที่ศึกษาเป็นที่ราบน้ำท่วมถึงประกอบ ทำให้บริเวณนี้น้ำจะขังนานกว่าพื้นที่ลุ่มปกติ เพราะต้องรวมลมน้ำสะสมให้ได้ปริมาณมากพอที่จะเอ่อล้นคันกันน้ำ

2.2) ผู้เสียสละ เมื่อเกิดอุทกภัยหรือมีภัยแล้ง มักจะมีประเด็นการหาการเสียสละระหว่าง พื้นที่ทางเกษตรและพื้นที่เขตชุมชน ระยะเวลาที่จะปล่อยน้ำเข้าทุ่งหรือพื้นที่ทางการเกษตร เนื่องจากพื้นที่อยู่ในการควบคุมการบริหารจัดการน้ำ บางครั้งชาวนาต้องจำเป็นเก็บเกี่ยวส่งผลให้ผลผลิตความชื้นไม่ได้คุณภาพตามเกณฑ์โรงสีจึงทำให้โดนตัดราคา หรือ ต้องยอมปล่อยข้าวเน่าตายในทุ่งเพราะไม่ใช่พื้นที่ที่สามารถยึดตัวหนีน้ำท่วมได้ อีกทั้งเมื่อถึงภัยแล้ง ทางภาครัฐยอมเป็นต้องของความร่วมมืองดการปล่อยน้ำเข้าพื้นที่ทางการเกษตร เพื่อที่จะได้ปล่อยน้ำไปคันน้ำเค็มไม่ให้เกิดผลกระทบต่อการบริโภคในเขตเมือง

2.3) พื้นที่รับน้ำโดยจ่ายอมและการช่วยเหลือ การปรับเปลี่ยนวิถีจากนาปีเป็นนาปรัง นำมาซึ่งต้นทุนที่สูงขึ้น ทั้ง พันธุ์ข้าวผสม ปุ๋ย สารเคมี และแรงงาน แม้ทางภาครัฐจะส่งเสริมทางเกษตรเพื่อเพิ่มช่องทางและรายได้ให้กับชาวนา แต่ไม่ได้มีตลาดรองรับมากอย่างที่คาดการณ์ไว้ แม้จะมีการร่วมมือระหว่างภาครัฐและชุมชนแต่มันต้องใช้เวลา พื้นที่ และแรงงาน ซึ่งยังไม่สามารถหารันตีรายได้ให้กับเกษตรกรได้ เจ็อนไขในการช่วยเหลือ เมื่อถึงฤดูน้ำหลากปกติ หากชาวนาเก็บเกี่ยวไม่ทันภาครัฐจะไม่รับผิดชอบความเสียหาย หรือบางปีมีในสภาวะภัยแล้งของความร่วมมืองดทำนาปรัง นั้นหมายถึง ชาวนาเสียรายได้ จึงมีแนวคิดจากทางเลือกที่ดีที่สุดคือการตัดยอดน้ำลึกสูงสุดที่ 3 เมตร และมีการว่างบช่วยเหลือและชดเชยอยู่ที่ประมาณ 37 ล้านบาทต่อปี แต่หลังจากการดำเนินการโครงการปี พ.ศ. 2555 จนถึงปัจจุบัน ยังไม่ได้มีการชดเชยแต่อย่างใด (กองบรรณาธิการWay และณขวัญ ศรีอรุโณทัย, 2562)

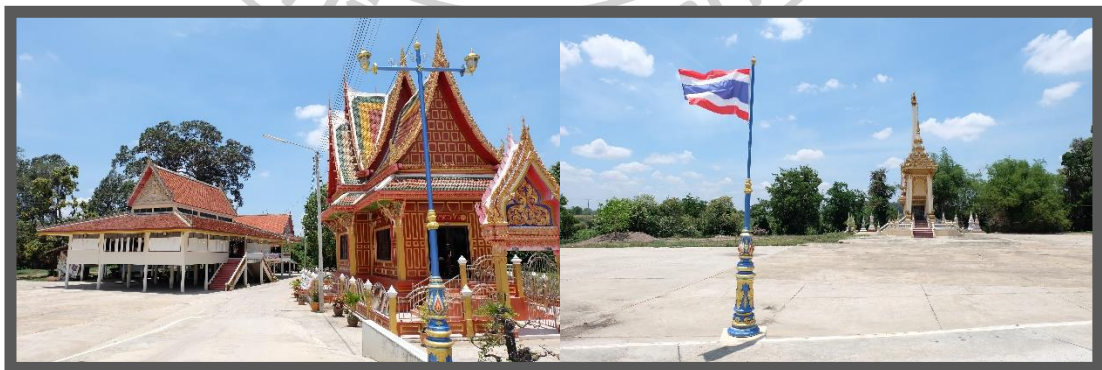
2.4) การถือครองที่ดิน ชาวนาโดยส่วนใหญ่อาศัยการเช่าที่ดินจากเอกชนทั้งในนามบริษัท และโรงงาน ทำให้ไม่สามารถปรับภูมิทัศน์ได้ เช่น การขุดบ่อหรือหนองเพื่อรับน้ำฝน หรือ คลองไส้ไก่เพื่อระบายน้ำในพื้นที่ อีกทั้ง เกษตรกรต้องจ่ายค่าเช่าก่อนลงแปลงทำนา จึงทำเสี่ยงต่อการขาดทุนเพราะไม่สามารถคาดเดา การบริหารจัดการน้ำได้ในช่วงเดือนฤดูน้ำหลากหรือน้ำแล้ง โดยสภาวะกดดันทางเศรษฐกิจ หนี้สิน และที่ดินทำกิน ทำให้ชาวนาหรือเกษตรกรไม่สามารถจะปรับเปลี่ยนวิถีมาแบบเกษตรอินทรีย์ที่ปลอดภัย ไม่ใช่สารเคมีได้ และใช้เวลาดูแลเยาะกว่า สุดท้ายปลายทาง ราคาข้าวแบบอินทรีย์ หรือ ข้าวแบบนาปรัง ก็ต้องเป็นราคาตามโรงสีหรือตลาดกำหนด (กองบรรณาธิการWay, 2562)

ภาพที่ 63 สัมปทานทำทรายและการรुकัลำน้ำ

ภาพที่ 64 มลภาวะจากการขนส่ง

ภาพที่ 65 การปรับปรุงภูมิทัศน์จากการขาดความเข้าใจ

ตารางที่ 1 การวิเคราะห์สถานการณ์ของภูมิทัศน์วัฒนธรรมในปัจจุบัน

จุดแข็ง	ศักยภาพ
<ul style="list-style-type: none"> ○ องค์ประกอบทางภูมิทัศน์ <ul style="list-style-type: none"> - บรรยากาศแบบชุมชนริมคลองบางบาล - ลักษณะทางภูมิประเทศที่ราบลุ่มเหมาะสำหรับการเกษตร - ลักษณะการตั้งถิ่นฐานและโครงสร้างแบบเครือญาติและชาติพันธุ์ - การพัฒนาการบริหารจัดการทุกภัยสำหรับฝั่งชุมชนเมือง ○ องค์ประกอบทางประวัติศาสตร์ <ul style="list-style-type: none"> - มีหลักฐานทางโบราณคดีและเหตุการณ์ประวัติศาสตร์ - มีลำคลองเป็นมรดกทางลำคลองและมรดกทางสัญจร - สถานที่เพื่อประกอบประเพณี ○ องค์ประกอบทางสังคมและวัฒนธรรม <ul style="list-style-type: none"> - ความหลากหลายทางชาติพันธุ์ - ชุมชนเพื่อการท่องเที่ยว - วิถีการเกษตรและวัฒนธรรม - การได้รับการขึ้นทะเบียนของชุมชนริมคลองบางบาล - แหล่งหัตถกรรมการทำอิฐมอญ 	<ul style="list-style-type: none"> ○ องค์ประกอบทางภูมิทัศน์ <ul style="list-style-type: none"> - ปรับปรุงและรักษาบรรยากาศภูมิทัศน์ของย่านชุมชนริมคลองบางบาลด้านทิศเหนือ - ปรับปรุงและรักษาคลองและโครงข่ายลำน้ำให้สามารถล่องเรือสัญจรได้ - พัฒนาพื้นที่ริมตลิ่งและเชื่อมกันน้ำชุมชนและศาสนสถานในรูปแบบธรรมชาติ ○ องค์ประกอบทางประวัติศาสตร์ <ul style="list-style-type: none"> - ยังหลงเหลือพื้นที่ที่สามารถศึกษาทางด้านประวัติศาสตร์เพิ่มเติม - โครงข่ายลำน้ำและศาสนสถานเพื่อเรียนรู้ประวัติศาสตร์และประกอบพิธีทางศาสนา ○ องค์ประกอบทางสังคมและวัฒนธรรม <ul style="list-style-type: none"> - พัฒนาศักยภาพชุมชนเพื่อท่องเที่ยว - วิถีการเกษตรและวิถีวัฒนธรรม - ส่งเสริมและพัฒนาอัตลักษณ์ของชุมชนชาติพันธุ์ซึ่งสามารถอนุรักษ์และต่อยอดได้
จุดด้อย	อุปสรรค
<ul style="list-style-type: none"> - มีการรुक้าลำน้ำของชาวชุมชนและวัชพืช - การเพิ่มจำนวนของพื้นที่อุตสาหกรรมและพื้นที่พานิชยกรรมที่มีการใช้ที่ดินที่เกี่ยวกับสิ่งแวดล้อม 	<ul style="list-style-type: none"> - ชาวชุมชนยังขาดความรู้ความเข้าใจต่อการดูแลรักษาสิ่งแวดล้อม - การสัญจรไม่สะดวกสำหรับคนนอกพื้นที่ - ชาวชุมชนขาดความรู้ความเข้าใจ

<p>เช่นท่าทราย และโรงอุตสาหกรรม</p> <ul style="list-style-type: none"> - ฤดูน้ำหลากส่งผลกระทบต่อชุมชนที่อยู่ในพื้นที่ระหว่างคันกันน้ำจะประสบน้ำท่วมขังนานกว่าปกติ - การจัดการน้ำในช่วงอุทกภัยต่อสถานที่โบราณสถาน ศาสนสถาน และชุมชน - การปิดประตูระหว่างโครงข่ายลำน้ำส่งผลให้ทางสัญจรขาดเป็นช่วง ๆ - พื้นที่ที่อยู่ในพื้นที่ควบคุมเป็นพื้นที่รับน้ำเพื่อบรรเทาอุทกภัยต่อชุมชนเมืองขนาดใหญ่ - การนำแผนปฏิบัติการศึกษาโครงการแก้มลิง ยังไม่ได้ถูกนำมาปฏิบัติอย่างเหมาะสม 	<p>ต่อความสำคัญทางประวัติศาสตร์</p> <ul style="list-style-type: none"> - ไม่สามารถพัฒนาโครงข่ายลำน้ำให้เชื่อมโยงทั้งลุ่มน้ำ - ผลผลิตทางการเกษตรผกผันกับการควบคุมการบริหารจัดการน้ำ - เกษตรกรจำเป็นต้องใช้สารเคมีต่อการทำเกษตรเพื่อเร่งผลผลิต - การลดปริมาณพื้นที่หนองน้ำจากการพัฒนาที่ดิน - จำนวนพระสงฆ์ที่จำวัดลดลงทำให้วัดบางแห่งขาดการดูแลสถานที่และประกอบพิธีกรรม
--	--

6.3.2 บริเวณที่มีศักยภาพและเสี่ยงต่อการกระทบของภูมิทัศน์วัฒนธรรม

6.3.2.1 บริเวณที่มีศักยภาพ มีความเหมาะสมต่อการอนุรักษ์และควบคุม โดยมีเงื่อนไขจากการศึกษา และสรุปเป็นแผนที่มรดกทางภูมิทัศน์และมรดกทางวัฒนธรรม สามารถแบ่งออกได้เป็น 2 บริเวณ ได้แก่ 1) ด้านชุมชนริมคลองฝั่งเหนือมีคุณค่าและความสำคัญเร่งด่วนต่อการอนุรักษ์ควบคุมและฟื้นฟูภูมิทัศน์ และ 2) บริเวณด้านชุมชนริมคลองฝั่งใต้มีความเหมาะสมต่อการอนุรักษ์และควบคุม ซึ่งทั้งหมดประกอบด้วย 4 บริเวณ ได้แก่

1) บริเวณแพรงแม่น้ำเจ้าพระยาหลังวัดจุฬามณีจนกระทั่งวัดปราสาททอง ในบริเวณนี้มีความสำคัญทางด้านประวัติศาสตร์และเป็นจุดยุทธศาสตร์ในการจัดการน้ำอย่างมาก จึงเกิดโครงการประตูระบายน้ำปากคลองบางบาล คาดว่าก่อสร้างแล้วเสร็จในปี พ.ศ.2563 ผลที่คาดว่าจะได้รับคือควบคุมกระแสน้ำเพื่อลดผลกระทบต่อชุมชนริมคลอง และสามารถใช้คลองเป็นเส้นทางสัญจรได้ จึงเป็นพื้นที่เหมาะสมต่อการศึกษาเพื่อเป็นกรณีศึกษาเร่งด่วนต่อการอนุรักษ์ควบคุม ฟื้นฟูภูมิทัศน์ และระบบนิเวศ

2) บริเวณชุมชนบ้านไทรน้อย (บ้านมอญ) และชุมชนริมคลองบางบาล ซึ่งเป็นพื้นที่ที่มีการร่วมมือจากภาครัฐและชุมชนในการพัฒนาศักยภาพเอกลักษณ์ต่าง ๆ ของชุมชน และได้รับเป็นชุมชนส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมและขึ้นทะเบียนเป็นย่านชุมชนเก่าภาคกลาง จึงเป็นย่านที่ควรมีการฟื้นฟูสภาพภูมิทัศน์ ปรับปรุงการคมนาคม และเพิ่มการประชาสัมพันธ์ให้ส่งเสริมเป็นย่านชุมชนสำคัญที่สะท้อนเอกลักษณ์ของชุมชนริมคลองบางบาลทั้งสายได้เป็นอย่างดี

3) บริเวณชุมชนตำบลกบเจาและบ้านคลัง ด้วยลักษณะชุมชนที่มีความ

หลากหลายทั้งทางชาติพันธุ์และศาสนา ทั้ง ลาว จีน มุสลิม อีกทั้งลักษณะทางภูมิประเทศเป็นค้ำน้ำ และมีบึงขนาดใหญ่เป็นที่สาธารณะ ตั้งอยู่ระหว่างชุมชนเทศบาลกับถนนทางหลวง 3263 ซึ่งมีโรงงานอุตสาหกรรมเป็นแหล่งงานขนาดใหญ่ของชุมชน พื้นที่บริเวณนี้จึงมีความเหมาะสมที่จะสามารถพัฒนาเป็นสวนสาธารณะและพื้นที่อเนกประสงค์ได้ในอนาคต

4) บริเวณแพรงแม่น้ำน้อยวัดสีสุก เนื่องจากเป็นพื้นที่สำคัญทางประวัติศาสตร์ และมีกิจกรรมทางศาสนาและสาธารณะประโยชน์บ่อยครั้งมาก และยังมีเขตโบราณสถาน มีแนวกำแพงค่ายสีสุก จึงเหมาะสมที่ควรค่าต่อการอนุรักษ์ ควบคุม พื้นฟูภูมิทัศน์ ให้คุณค่าทางประวัติศาสตร์และพัฒนาเป็นพื้นที่กิจกรรมทางสังคมและวัฒนธรรมต่อไป

6.3.2.2 บริเวณที่มีความเสี่ยง โดยมีเงื่อนไขจากการเปลี่ยนแปลงลักษณะทางภูมิประเทศ ระบบนิเวศ การถือครองและการใช้ประโยชน์ที่ดิน ซึ่งสามารถแบ่งออกได้เป็น 5 บริเวณ

1) บริเวณแพรงแม่น้ำเจ้าพระยาหลังวัดจุฬามณี เนื่องจากลักษณะทางภูมิประเทศและลักษณะทางอุทกวิทยา จากการศึกษาพัฒนาการของคลองบางบาลพบว่าบริเวณนี้มีการเปลี่ยนแปลงทางภูมิทัศน์ทางธรรมชาติบ่อยครั้งมาก ประกอบกับเป็นเส้นทางขนส่งทางเรือคับคั่งและเป็นจุดขนถ่ายทราย เป็นอีกปัจจัยหนึ่งซึ่งเร่งปัญหาการกัดเซาะมากขึ้น แม้จะมีการแก้ปัญหาด้วยการสร้างเขื่อนเพื่อลดผลกระทบ แต่ต้องแลกกับพื้นที่ริมตลิ่งซึ่งเป็นแหล่งอาศัยของสัตว์น้ำและจุดพักตะกอนตามธรรมชาติ ซึ่งเป็นการลดทอนคุณค่าทางสุนทรียะของชุมชนริมน้ำและเพิ่มปัญหาทางระบบนิเวศ จึงเป็นพื้นที่เร่งด่วนต่อการควบคุมอนุรักษ์

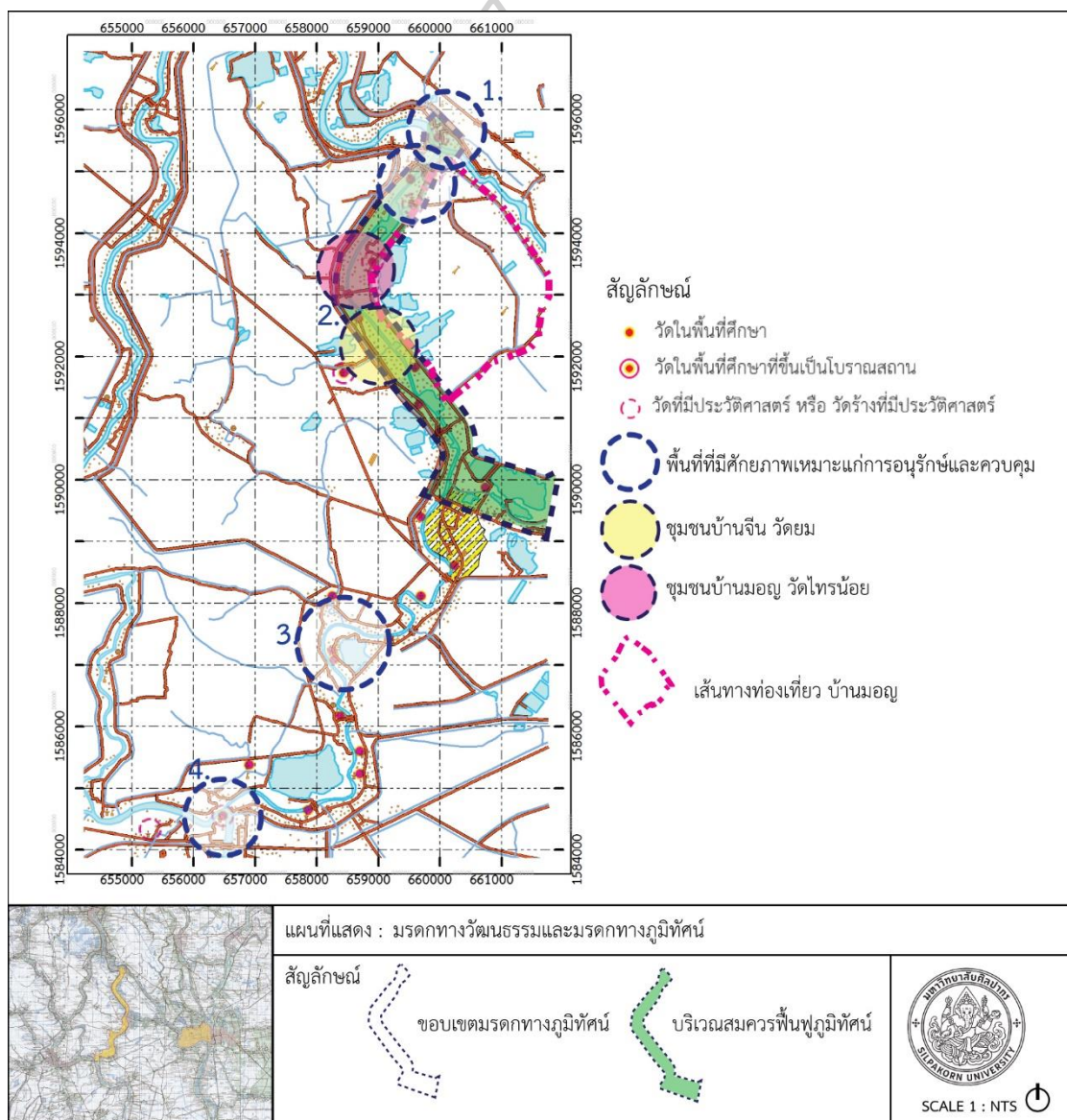
2) บริเวณวัดปราสาททอง ในปัจจุบันได้มีโครงการประตุน้ำปากคลองบางบาล ในปัจจุบันได้มีการเวนคืนที่ดินของชุมชนในบริเวณดังกล่าวเพื่อก่อสร้างแล้วจึงไม่เกิดผลกระทบในเชิงสังคม แต่ทางกลับกันจากลักษณะโครงการทางวิศวกรรมขนาดใหญ่ จึงอาจก่อผลกระทบได้ดังต่อไปนี้ 2.1) พื้นที่ริมตลิ่งซึ่งแหล่งอาศัยของสัตว์น้ำและจุดพักตะกอนตามธรรมชาติจึงควรมีการศึกษาผลกระทบเรื่องนี้โดยตรง 2.2) บริเวณวัดวัดปราสาททอง ในด้านดีคือปรับปรุงการป้องกันทางอุทกภัย แต่อีกด้านคือต้องแลกกับคุณค่าทางสุนทรียะ ประวัติศาสตร์ และเอกลักษณ์เฉพาะท้องถิ่น 2.3) พื้นที่เกษตรกรรม ถูกควบคุมโดยระบบชลประทานทั้งหมดเมื่อก่อสร้างแล้วเสร็จจึงควรมีการติดตามผลกระทบเพื่อหาข้อสรุปและแนวทางพัฒนาต่อไป

3) บริเวณวัดธรรมจักร ตำบลวัดยม เป็นบริเวณที่มีบ่อทรายในพื้นที่ลุ่มเป็นจำนวนมากซึ่งเป็นพื้นที่เอกชนและไม่สามารถควบคุมได้ แต่สืบเนื่องจากการได้รับขึ้นทะเบียนเป็นย่านชุมชนเก่าของชุมชนริมคลองบางบาลในเขตตำบลวัดยม จึงเป็นพื้นที่ควรขอความร่วมมือทั้งชุมชนภาครัฐ และเอกชนเพื่อหาทางฟื้นฟูสภาพทางภูมิทัศน์ให้สมกับคุณค่าและความสำคัญที่ได้รับ

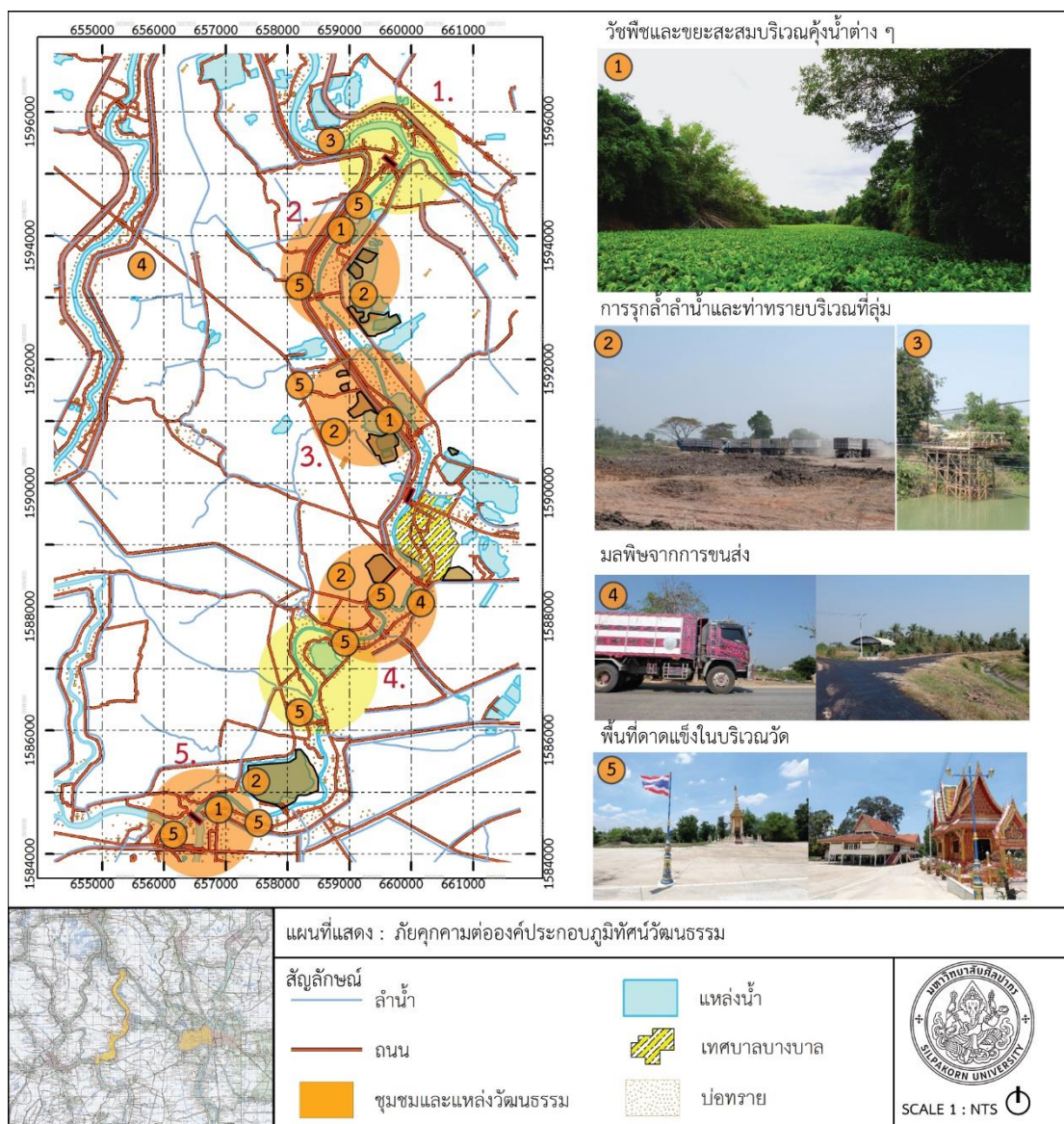
4) บริเวณสามแยกถนน3412จรดบริเวณชุมชนกบเจา เนื่องจากบริเวณนี้

เป็นพื้นที่ใกล้เทศบาลบางบาลอีกทั้งเป็นจุดย่านพาณิชย์กระจายสินค้าทางการเกษตร และมีบ่อทราย จึงมีการขนส่งและรถบรรทุกสัญจรตลอดทั้งวัน จึงเป็นพื้นที่ที่มีมลภาวะทางฝุ่น เสียง และสภาพถนน อยู่ตลอดเวลา จึงเป็นพื้นที่ที่ควรได้รับการแก้ไข ปรับปรุง ในอนาคต

5) บริเวณแพรงแม่น้ำน้อยวัดสีกุก บริเวณนี้ได้รับการขึ้นทะเบียนเป็น โบราณสถานอีกทั้งยังมีชุมชน โรงเรียน และวัดอยู่ในบริเวณเดียวกัน จึงทำให้ในปัจจุบันพื้นที่ส่วนใหญ่ เปลี่ยนเป็นพื้นที่ลาดแข็ง และริมตลิ่งได้เป็นเป็นเขื่อนตลอดทั้งแนว ซึ่งเป็นการกระทำโดยขาดความ เข้าใจ จึงควรมีการปรับปรุงสภาพภูมิทัศน์ให้เหมาะสมและเป็นไปได้ในแนวทางการอนุรักษ์

ภาพที่ 66 บริเวณมีศักยภาพเหมาะแก่อนุรักษ์และควบคุมภูมิทัศน์วัฒนธรรม

ภาพที่ 67 บริเวณเสี่ยงต่อความสำคัญภูมิทัศน์วัฒนธรรม

6.3.3 วัตถุประสงค์ระยะสั้น (Immediate Objective)

6.3.3.1 ศึกษาความสำคัญของภูมิทัศน์วัฒนธรรมเพื่อกำหนดขอบเขตและระดับพื้นที่แหล่งความสำคัญทางภูมิทัศน์และวัฒนธรรมโดยอาศัยความร่วมมือจากผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้องและผู้เชี่ยวชาญในแต่ละสาขา

6.3.3.2 กำหนดระดับพื้นที่ในการอนุรักษ์ ปรับปรุง และพัฒนาองค์ประกอบภูมิทัศน์วัฒนธรรมตามแนวทางข้อตกลงจากผู้ที่เกี่ยวข้องและผู้เชี่ยวชาญในแต่ละสาขา

6.3.3.3 ส่งเสริมกิจกรรมและสร้างจิตสำนึกในการรักษาสภาพแวดล้อม ระบบนิเวศริมคลอง และแหล่งประวัติศาสตร์ซึ่งหมายถึงองค์ประกอบชุมชนริมคลอง

6.3.3.4 ส่งเสริมและพัฒนาผลผลิต การคมนาคม และปรับปรุงสภาพภูมิทัศน์ในย่านชุมชนเพื่อเพิ่มศักยภาพทางสภาพแวดล้อมและเศรษฐกิจ

6.3.3.5 ทำแผนที่ทางภูมิทัศน์วัฒนธรรมของพื้นที่ศึกษาเพื่อเป็นข้อมูลทั้งการศึกษา การจัดการและการประชาสัมพันธ์ต่าง ๆ

6.3.4 วัตถุประสงค์ระยะยาว (Development Objective)

6.3.4.1 สร้างสำนึกในถิ่นที่ของชุมชนเพื่อเพิ่มการรับรู้ถึงความสำคัญ รักษาและพัฒนาองค์ประกอบภูมิทัศน์วัฒนธรรม เพื่อความยั่งยืนร่วมสมัยให้กับชุมชน

6.3.4.2 กำหนดมาตรการควบคุมและอนุรักษ์ต่อภูมิทัศน์ซึ่งเป็นฐานที่สำคัญต่อภูมิทัศน์วัฒนธรรม

6.3.4.3 กำหนดมาตรการควบคุมและอนุรักษ์แหล่งประวัติศาสตร์ เพื่อเป็นองค์ความรู้ให้กับคนท้องถิ่นและคนภายนอก

6.3.4.4 เผยแพร่ข้อมูลภูมิทัศน์วัฒนธรรมให้ผู้ที่มีความสนใจสามารถนำข้อมูลไปต่อยอดองค์ความรู้ และประชาสัมพันธ์ต่อสาธารณะเพื่อย้อนกลับมากระตุ้นสำนึกในชุมชนอีกทางหนึ่ง

6.3.4.5 อนุรักษ์และพัฒนาองค์ประกอบภูมิทัศน์วัฒนธรรมเอกลักษณ์เฉพาะท้องถิ่นให้มีส่วนร่วม เพิ่มรายได้และคุณค่าแก่ชุมชน

6.3.3.6 สร้างเครือข่ายเพื่อจัดการภูมิทัศน์วัฒนธรรมชุมชนริมน้ำในกลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา

6.3.3.7 ติดตามผลจากโครงการที่เกี่ยวข้องกับชุมชนเพื่อให้เกิดการตรวจสอบและประเมินเพื่อศึกษาเป็นแนวทางและนำไปปรับปรุงพัฒนาในชุมชนและเครือข่ายชุมชนริมน้ำอื่น ๆ

6.4 แนวทางในการจัดการภูมิทัศน์วัฒนธรรมชุมชนริมคลองบางบาล

เนื่องจากสถานการณ์หลังการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐาน ชลประทาน และการจัดการน้ำ ประกอบกับสภาพภูมิอากาศมีความแปรปรวน ส่งผลให้องค์ประกอบภูมิทัศน์วัฒนธรรมได้รับผลกระทบและได้รับความเสี่ยงมากขึ้น

แนวทางในการจัดการภูมิทัศน์วัฒนธรรมซึ่งมีวัตถุประสงค์ให้เกิดการพัฒนาอย่างยั่งยืน เน้นการมีส่วนร่วมทั้งทางสำนักจิตสาธารณะและการปฏิบัติอย่างบูรณาการ ทั้งทางด้านสิ่งแวดล้อม ด้านสังคมวัฒนธรรม และเศรษฐกิจ ภายใต้กรอบการจัดการภูมิทัศน์วัฒนธรรมและหลักการจัดการสิ่งแวดล้อมธรรมชาติและศิลปกรรมเพื่อเป็นแนวทางการอนุรักษ์และการพัฒนาในระดับต่าง ๆ ดังนี้

6.4.1 รูปแบบและวิธีการจัดการภูมิทัศน์วัฒนธรรมและหลักการจัดการสิ่งแวดล้อม

ธรรมชาติและศิลปกรรม

แนวทางการจัดการภูมิทัศน์วัฒนธรรมเพื่อนำไปสู่การพัฒนาอย่างยั่งยืนและเหมาะสมความร่วมมือต้องอาศัยองค์ความรู้จากสหวิทยาการที่มีความเฉพาะตัว โดยการจัดการภูมิทัศน์วัฒนธรรมจึงต้องทดลองหาวิธีการที่เหมาะสมต่อพื้นที่ศึกษาต่อไป โดยแบ่งการจัดการเป็นดังนี้

6.4.1.1 การศึกษาและวิจัย (Study and Research) การศึกษาภูมิทัศน์วัฒนธรรมชุมชนริมคลองบางบาลสามารถเป็นฐานข้อมูลในการวิเคราะห์ในประเด็นต่าง ๆ ต่อสภาพภูมิทัศน์วัฒนธรรมในปัจจุบันและนำเสนอในการศึกษาเบื้องต้นได้ เช่น

- 1) รายงานภูมิทัศน์วัฒนธรรม (Cultural Landscape Report)
- 2) แผนที่วัฒนธรรม (Cultural Atlas or Cultural Mapping)
- 3) การสำรวจรางวัลในแหล่งมรดกทางวัฒนธรรม

6.4.1.2 การดูแลรักษา (Maintenance) คือ การรักษาสภาพแวดล้อมทั้งโดยตัวภูมิทัศน์และสภาพแวดล้อมรอบพื้นที่มรดกทางศิลปกรรม โดยเฉพาะศาสนสถานและชุมชนในสภาวะอุทกภัยและหลังอุทกภัย ต้องมีการดูแลรักษาอย่างสม่ำเสมอ

6.4.1.3 การรักษาให้คงสภาพ (Preservation) การจัดการในลักษณะนี้มักใช้จัดการมรดกทางวัฒนธรรม เช่น แหล่งศิลปวัฒนธรรม และสิ่งก่อสร้างสำคัญทางประวัติศาสตร์ ให้คงสภาพดั้งเดิมโดยไม่บิดเบือนหลักฐานทางประวัติศาสตร์ ในที่นี้คือบริเวณเขตโบราณสถานทั้งสิ้น 7 แห่ง

6.4.1.4 การบูรณะ (Restoration) การซ่อมแซมและปรับปรุงสิ่งก่อสร้างและภูมิทัศน์ให้สามารถกลับมากลืนกับความดั้งเดิมให้มากที่สุด และสามารถแยกแยะสิ่งใหม่กับของดั้งเดิมได้ชัดเจนมากขึ้น เป็นสิ่งที่ยากที่สุดในพื้นที่ศึกษาเพราะเสี่ยงต่อการอุทกภัยทุกปีและต้องใช้งบประมาณในการบูรณะอย่างมาก

6.4.1.5 การปฏิสังขรณ์ (Reconstruction) การทำให้ภูมิทัศน์วัฒนธรรมที่สูญเสียลักษณะเดิมหรือพังทลายให้กลับมาอยู่ในลักษณะรูปร่างที่เคยเป็น โดยอาศัยการศึกษาข้อมูลหลักฐานต่าง ๆ ในการศึกษา โดยการปฏิสังขรณ์ซึ่งอาจไม่สอดคล้องกับหลักการอนุรักษ์ที่คำนึงถึงความแท้ของวัสดุและภูมิปัญญาการก่อสร้าง แต่เมื่อมีความต้องการที่จะใช้ประโยชน์ซึ่งส่วนใหญ่เป็นพื้นที่หรือสิ่งก่อสร้างที่มีความสำคัญทางจิตวิญญาณ จึงเป็นเหตุผลที่ต้องใช้การปฏิสังขรณ์ขึ้นใหม่เพื่อตอบสนองต่อการใช้งานที่ร่วมสมัยของชุมชน

6.4.1.6 การฟื้นฟู (Rehabilitation) คือการส่งเสริมกิจกรรมและลักษณะทางภูมิทัศน์แบบดั้งเดิมให้กลับมาดำเนินต่อไปในพื้นที่ เพื่อทำให้มรดกศิลปกรรม และมรดกทางภูมิทัศน์วัฒนธรรมกลับมามีชีวิตชีวาอีกครั้ง

6.4.1.7 การปรับประโยชน์ใช้สอย (Adaption) การเปลี่ยนแปลงหน้าที่ใช้สอยเดิม

ของสถาปัตยกรรมหรือภูมิทัศน์แบบดั้งเดิมให้สามารถตอบสนองหน้าที่ใช้สอยใหม่ ๆ แต่ยังคงคุณค่าในด้านต่าง ๆ ตามความต้องการ โดยการเปลี่ยนแปลงควรคำนึงถึงคุณค่ามรดกทางวัฒนธรรมและมรดกศิลปกรรม และกิจกรรมดั้งเดิมในพื้นที่ ควรกลมกลืนกับสิ่งเดิม และควรหลีกเลี่ยงการเลียนแบบ เพราะอาจทำให้เกิดความสับสน

6.4.1.8 การพัฒนาและการสร้างสรรค์สิ่งใหม่ (Development and New Creation) การพัฒนาและการสร้างสรรค์สิ่งใหม่เป็นการจัดการภูมิทัศน์วัฒนธรรมที่ส่งผลกระทบต่อพื้นที่มากที่สุด โดยการพัฒนาย่างยั่งยืนควรคำนึงถึงการใช้ทรัพยากรที่มีอยู่เดิมให้คุ้มค่าและเกิดประโยชน์สูงสุด สร้างคุณค่าให้กับเจ้าของพื้นที่ลดผลกระทบต่อทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม เป็นสิ่งที่ย่านชุมชนไทรน้อย (บ้านมอญ) และชุมชนริมคลองบางบาล ตำบลวัดยม เป็นแบบอย่างได้เป็นอย่างดี

นอกเหนือการจัดการองค์ประกอบภูมิทัศน์วัฒนธรรมของชุมชนในข้างต้น ยังสามารถใช้หลักการจัดการสิ่งแวดล้อมธรรมชาติและศิลปกรรมเป็นอีกแนวทางหนึ่ง ในการควบคุมสภาพแวดล้อมอย่างเหมาะสม โดยมีระดับในการควบคุม ดังนี้

6.4.1.9 บรรยากาศ (Atmosphere) คือแหล่งธรรมชาติและศิลปกรรม และสิ่งแวดล้อมที่มีความสอดคล้องส่งเสริมซึ่งกันและกัน

6.4.1.10 แหล่งอันควรอนุรักษ์ (Nucleus) คือแหล่งธรรมชาติและศิลปกรรม ซึ่งเป็นสิ่งสำคัญที่จะต้องอนุรักษ์

6.4.1.11 พื้นที่สงวน (Preservation Area) คือพื้นที่ที่มีคุณค่ามากทางด้านวิชาการ และมีความอ่อนไหวต่อการเปลี่ยนแปลง หรือผลกระทบทำให้ถูกทำลายได้ง่าย ในพื้นที่นี้ห้ามการกระทำใด ๆ ที่เป็นการเปลี่ยนแปลงสภาพดั้งเดิมของธรรมชาติและศิลปกรรมโดยเด็ดขาด

6.4.1.12 พื้นที่อนุรักษ์ (Conservation Area) คือพื้นที่ใกล้เคียง หรือบริเวณรอบตัวธรรมชาติและศิลปกรรม ซึ่งเมื่อพื้นที่นี้ถูกทำลายย่อมมีผลกระทบต่อคงอยู่ของตัวธรรมชาติและศิลปกรรม ในบริเวณนี้ยินยอมให้ทำกิจกรรมได้บางประการที่ไม่มีผลต่อการเปลี่ยนแปลงสภาพพื้นที่มากนัก

6.4.1.13 พื้นที่เพื่อการบริการและการจัดการ หรือการพัฒนา (Service and Management Area) คือพื้นที่ข้างเคียงหรือโดยพื้นที่รอบที่มีความเกี่ยวข้องกับแหล่งธรรมชาติและศิลปกรรมยินยอมให้มีการพัฒนาแต่ต้องอยู่ในความควบคุมของหน่วยงานที่รับชอบว่ากิจกรรมใดมีจะเกิดขึ้นจะไม่ส่งผลกระทบต่อเกิดความเสียหายต่อคุณค่าของแหล่งธรรมชาติและศิลปกรรม

ในแนวทางการจัดการภูมิทัศน์วัฒนธรรมชุมชนริมคลองบางบาลควรปรับใช้ตามความเหมาะสมต่อพื้นที่ ทั้งความต้องการ การใช้สอยที่ร่วมสมัยและรักษาคุณค่าในด้านต่าง ๆ ของพื้นที่ ผสมผสานแนวทางต่าง ๆ เป็นไปในแนวทางการพัฒนาอย่างยั่งยืน

6.4.2 แนวทางการจัดการพื้นที่ที่มีองค์ประกอบด้านภูมิทัศน์วัฒนธรรม

6.4.2.1 องค์ประกอบทางภูมิทัศน์

สภาพแวดล้อมซึ่งเป็นทรัพยากรธรรมชาติควรมีการส่งเสริมความเข้าใจร่วมกันเพื่อสร้างจิตสำนึกในการรักษาสิ่งแวดล้อม แล้วจึงหาหรือเพื่อสร้างข้อกำหนดต่าง ๆ ในการจัดการสิ่งแวดล้อม เช่น การรुकกล้าโคลง การกำจัดวัชพืช และการปรับปรุง รักษาสภาพแวดล้อมและระบบนิเวศ

โดยมีบริเวณที่ควรมีการควบคุมตามหลักการจัดการสิ่งแวดล้อม ธรรมชาติและศิลปกรรมอย่างเหมาะสมได้แก่ ลำน้ำ ที่ราบน้ำท่วมถึง ตลิ่ง พื้นที่ทางการเกษตร และบริเวณรอบสิ่งก่อสร้างที่มีความสำคัญทั้งทางด้านจิตวิญญาณและประวัติศาสตร์

การจัดการภูมิทัศน์วัฒนธรรมควรอาศัยความร่วมมือจากผู้เชี่ยวชาญทั้งวิศวกร ผู้ออกแบบ และชุมชน เพื่อศึกษาและหาแนวทางที่กลมกลืนกับสภาพแวดล้อม งบประมาณ ตอบสนองวิถีชีวิต และสุนทรียะ เป็นบรรยากาศที่ชุมชนและคนภายนอกควรได้สัมผัส

6.4.2.2 แนวทางการจัดการพื้นที่ที่มีองค์ประกอบด้านประวัติศาสตร์

การสร้างเข้าใจแก่คนในชุมชนตระหนักถึงคุณค่าและความสำคัญ และรวบรวมข้อมูลเพื่อจัดทำเป็นข้อมูลและแผนที่ทางภูมิทัศน์วัฒนธรรมในแบบที่เป็นสิ่งพิมพ์และเผยแพร่ทางอินเทอร์เน็ต ทำป้ายแสดงข้อมูลต่าง ๆ ทั้งชื่อภูมินาม ชื่อสถานที่ และข้อมูลทางประวัติศาสตร์ ป้ายแผนที่ภูมิทัศน์วัฒนธรรม นำเสนอให้แก่บุคคลทั่วไป เป็นอีกช่องทางหนึ่งที่สามารถให้บุคคลที่สนใจเห็นความสำคัญและเกิดการกระตุ้นจากบริบทภายนอกให้กับชุมชน อีกประการหนึ่งควรมีส่งเสริมการเรียนรู้ภายในท้องถิ่นให้กับนักเรียน นักศึกษา เพื่อเป็นแนวทางต่อการอนุรักษ์และรักษาในอนาคต

ส่วนองค์ประกอบทางประวัติศาสตร์ที่จับต้องได้ ควรมีแนวทางการจัดการตามผู้เชี่ยวชาญเห็นสมควรและผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้องควรมีส่วนร่วมในการเสนอความคิดเห็น และกำหนดขอบเขตควบคุมบริเวณหรือภูมิทัศน์ให้เหมาะสมตามสถานการณ์ วิถีชีวิต และการปฏิบัติงานอย่างบูรณาการเพื่อเป็นแนวทางการจัดการและพัฒนาอย่างยั่งยืน

การจัดการองค์ประกอบด้านประวัติศาสตร์ในช่วงฤดูน้ำหลากเป็นสถานการณ์เร่งด่วน ซึ่งในปัจจุบันได้มีการสร้างเขื่อนกั้นน้ำและมีการเสริมตลิ่ง แต่ยังไม่เพียงพอต่อ

การป้องกันมรดกน้ำ อีกทั้งเมื่อกลับสู่สภาวะปกติ สิ่งก็ตามมา คือการจัดการ รักษาสภาพ บุรณะ และฟื้นฟู องค์ประกอบด้านประวัติศาสตร์ ต้องอาศัยความเชี่ยวชาญ งบประมาณ และเวลา อีกกระยะหนึ่ง การสำรวจจริงวัดและเก็บข้อมูลเพื่อเป็นข้อมูลในการฟื้นฟู บุรณะและซ่อมแซมองค์ประกอบทางประวัติศาสตร์ อีกทั้งยังสามารถเป็นข้อมูลเพื่อพัฒนาเป็นสถานที่เรียนรู้และท่องเที่ยว เพื่อเพิ่มรายได้ให้กับชุมชน เพื่อนำรายได้กลับมาเป็นงบประมาณในการรักษาเพิ่มขึ้นได้

6.4.2.3 แนวทางจัดการพื้นที่ที่มีองค์ประกอบด้านสังคมและวัฒนธรรม

ปัจจุบันภาครัฐได้มีการส่งเสริมและมีการร่วมมือกับชุมชนเพื่อให้สามารถพัฒนาเป็นชุมชนท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมและเกษตรกรรม

โดยมีชุมชนต้นแบบ คือ 1) ชุมชนบ้านมอญ ตำบลไทรน้อยได้รับส่งเสริมเป็นชุมชนท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม 2) ชุมชนริมคลองบางบาล ตำบลวัดยม ได้รับการขึ้นทะเบียนเป็นชุมชนเก่าอนุรักษ์ และ 3) ชุมชนบ้านผิมด ตำบลไทรน้อย ได้รับส่งเสริมเป็นชุมชนท่องเที่ยวเชิงเกษตร

จากการพัฒนาเป็นที่ส่งเสริมการท่องเที่ยวและกิจกรรมต่าง ๆ เพิ่มขึ้น สามารถเชื่อมโยงวัดและชุมชนให้กลับมามีชีวิตชีวาอีกครั้ง เช่น ประเพณีของแต่ละชาติพันธุ์ เทศกาลประจำปีต่าง ๆ นิทรรศการหรือกิจกรรมทางศาสนาส่งเสริมการเรียนรู้และสืบต่อวัฒนธรรมชุมชน

อีกประการหนึ่งคือ ที่ตั้งและบทบาทวัดกับชุมชนซึ่งเปรียบเสมือนศูนย์รวมจิตใจและเป็นที่พักเมื่อเกิดอุทกภัย ควรมีการจัดการ แผนการ และเตรียมความพร้อมอยู่เสมอ

6.4.3 แนวทางจัดการภูมิทัศน์ที่มีศักยภาพและเสี่ยงต่อภูมิทัศน์วัฒนธรรมชุมชนริมคลองบางบาล

บริเวณที่มีศักยภาพและเสี่ยงต่อการกระทบของภูมิทัศน์วัฒนธรรมจะสังเกตได้ว่าย่านชุมชนริมคลองฝั่งเหนือมีคุณค่าและความสำคัญทางภูมิทัศน์วัฒนธรรมและมีเสี่ยงจากโครงการแก้มลิงและโครงการประตูระบายน้ำปากคลองบางบาลจึงมีความจำเป็นเร่งด่วนในการอนุรักษ์ ควบคุม และฟื้นฟูภูมิทัศน์ และระบบนิเวศ ในส่วนชุมชนริมคลองฝั่งใต้แม้โดยการศึกษาจะมีคุณค่าและความสำคัญแบบบางพื้นที่ และมีระดับความเสี่ยงที่สามารถแก้ไข ปรับปรุงทางภูมิทัศน์ได้ ซึ่งทั้งหมดสามารถสรุปเป็นข้อเสนอแนะแนวทางการจัดการทางภูมิทัศน์ได้ดังนี้

6.4.3.1 แนวทางจัดการภูมิทัศน์ในบริเวณชุมชนริมคลองฝั่งเหนือ เป็นพื้นที่มีคุณค่าและความสำคัญทางภูมิทัศน์วัฒนธรรม เป็นย่านที่มีเอกลักษณ์ที่สะท้อนถึงสภาพชุมชนริมคลองบางบาลได้เป็นอย่างดี โดยมีแนวทางจัดการดังนี้

1) เส้นทางปรับปรุงภูมิทัศน์ เสนอแนวทางปรับปรุงภูมิทัศน์ เช่น โทนสี ป้าย ลักษณะต่าง ๆ วัสดุพื้นผิว ลักษณะศาลา ภูมิทัศน์ และเฟอร์นิเจอร์ พร้อมกับการควบคุมบรรยากาศ ตามหลักการจัดการสิ่งแวดล้อมธรรมชาติและศิลปกรรม หรืออ้างอิงหลักเกณฑ์ รูปแบบ และวิธีการ จากเกาะเมืองอยุธยาหรือในเขตอุทยานประวัติศาสตร์

2) ปรับปรุงเส้นทางท่องเที่ยว ซึ่งเป็นเส้นทางท่องเที่ยวทางจักรยานเดิม โดยควรปรับปรุงภูมิทัศน์และมีแผนที่ภูมิทัศน์วัฒนธรรมเพื่อทำให้เกิดความน่าสนใจ อีกทั้งในเส้นทางเดิม เคยเป็นส่วนหนึ่งของเกาะมหาพราหมณ์ซึ่งยังมีซากโบราณสถานที่ยังรอการสำรวจศึกษาเพิ่มเติมอยู่

3) พื้นที่เตรียมพร้อมการอพยพ บริเวณย่านชุมชนฝั่งเหนือมี 3 บริเวณซึ่งไม่นับในส่วนเทศบาล ประกอบด้วย 3.1) ที่ว่าการตำบลบางบาล ซึ่งเป็นพื้นที่ก่อสร้างใหม่มีพื้นที่เป็นอาคารอเนกประสงค์และมีการเตรียมพร้อมอยู่เสมอ 3.2) บริเวณลานวัดไทรน้อยในพื้นที่ของโบสถ์เก่า เป็นพื้นที่ชาวชุมชนอาศัยนำสัตว์และยานพาหนะมาจอดไว้อยู่เสมอเป็นมาตั้งแต่อดีตเมื่อถึงเวลาน้ำท่วมอีกทั้งบริเวณใกล้เคียงยังเป็นพื้นที่อนามัยตำบลไทรน้อย จึงเป็นพื้นที่เหมาะสมในการสร้างอาคารหรือปรับปรุงพื้นที่ให้มีศักยภาพมากขึ้น 3.3) บริเวณวัดยม การก่อสร้างของวัดยมที่อยู่บนที่ดอน ทำให้สามารถเป็นจุดรวมในการปฏิบัติงานได้อีกทั้งในปัจจุบันมีพระสงฆ์จำวัดอยู่น้อย 1-2 คน จึงทำให้ขาดการดูแลอย่างเท่าที่ควร การปรับปรุงพื้นที่เดียวหนึ่งให้สามารถใช้งานอเนกประสงค์ให้กับชุมชนได้น่าจะทำให้เกิดชีวิตชีวาขึ้นมาขึ้น

4) การฟื้นฟูคลองมหาพราหมณ์ โครงข่ายคลองโบราณร่วมกับคลองบางบาลการฟื้นฟูน่าจะเป็นส่วนหนึ่งที่ทำให้ชุมชนตระหนักถึงความคุณค่าและความสำคัญ ประวัติศาสตร์ และรักษาสภาพแวดล้อม

6.4.3.2 แนวทางจัดการภูมิทัศน์ในบริเวณชุมชนริมคลองฝั่งใต้ เป็นพื้นที่มีคุณค่าและความสำคัญทางภูมิทัศน์วัฒนธรรมเพียงในบางพื้นที่ แต่จากความหลากหลายจากชาติพันธุ์และศาสนา รวมทั้งมีโอกาสพัฒนาเป็นชุมชนเมืองอย่างมากในอนาคต อีกทั้งมีเส้นทางคมนาคมหลายสาย และอยู่ใกล้เขตเทศบาลบางบาลและใกล้โรงงานอุตสาหกรรมขนาดใหญ่ จึงสามารถสรุปเป็นข้อเสนอแนะแนวทางการจัดการทางภูมิทัศน์ได้ดังนี้

1) เส้นทางปรับปรุงภูมิทัศน์และพัฒนาเป็นพื้นที่สาธารณะ รองรับกิจกรรม สันทนาการของผู้คน โดยมีเหตุผลจากการเป็นบึงน้ำตามธรรมชาติขนาดใหญ่และมีย่านที่มีความหลากหลายในด้านต่าง ๆ และอยู่ระหว่างเทศบาลและแหล่งงานของชุมชน

2) ปรับปรุงภูมิทัศน์และพื้นที่เตรียมพร้อมปฏิบัติงานภัยพิบัติบริเวณวัดสี่กั๊ก

เป็นพื้นที่ที่มีกิจกรรมอาสาสมัครและมีชุมชน วัด โรงเรียน อยู่ในอาณาบริเวณเขตโบราณสถานทำให้เหมาะสมต่อปรับปรุงภูมิทัศน์ให้เหมาะสมกับคุณค่าทางประวัติศาสตร์และรับมือกับภัยพิบัติ

ภาพที่ 68 แนวทางจัดการภูมิทัศน์ในบริเวณชุมชนริมคลองฝั่งเหนือ

ภาพที่ 69 แนวทางจัดการภูมิทัศน์ในบริเวณชุมชนริมคลองฝั่งใต้

6.5 แนวความคิดที่เกี่ยวกับมาตรการและแรงจูงใจในการอนุรักษ์

มาตรการเพื่อการอนุรักษ์จากการสังเคราะห์ เพื่อตอบสนองวัตถุประสงค์และบรรลุนิติสัมพันธ์ มี มาตรการ 2 รูปแบบ 1. มาตรการแรงจูงใจ (Enabling Measure) 2. มาตรการเชิงควบคุม (Controlling Measure) ดังนี้

6.5.1 มาตรการแรงจูงใจ (Enabling Measure)

6.5.1.1 การอำนวยความสะดวกในการขออนุญาตปรับปรุงองค์ประกอบประวัติศาสตร์ ได้แก่ ภูมิทัศน์ สถาปัตยกรรม และสิ่งอำนวยความสะดวก

6.5.1.2 มอบรางวัลเผยแพร่สู่สาธารณะให้กับชุมชนที่สามารถร่วมมือในการอนุรักษ์หรือพัฒนาศักยภาพของตนได้ดี

6.5.1.3 จัดกิจกรรมส่งเสริมการรับรู้ต่อสาธารณะให้ทราบถึงความสำคัญของภูมิทัศน์วัฒนธรรมชุมชนริมคลองบางบาล

6.5.1.4 จัดกิจกรรมส่งเสริมการรับรู้และกิจกรรมเกี่ยวกับสิ่งแวดล้อมต่อสาธารณะ และชุมชนให้ทราบความสำคัญของการอยู่ร่วมกันกับสิ่งแวดล้อมในพื้นที่เสี่ยงภัยอุทกภัย

6.5.1.5 เงินสนับสนุนและช่วยเหลือ ร่วมกับชุมชนหรือหน่วยงานที่เกี่ยวข้องปรับปรุงอาคาร ภูมิทัศน์ และประกันความเสียหายต่อผลผลิต ทรัพย์สิน และรายได้

6.5.2 มาตรการเชิงควบคุม (Controlling Measure)

6.5.2.1 ควบคุมระดับพื้นที่เพื่อการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมและศิลปกรรม

6.5.2.2 ควบคุมระดับการใช้ที่ดินที่ส่งผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อม เช่น ค่าธรรมเนียมที่ดิน ภาษีมลพิษ และมลพิษทางทัศนียภาพ (Visual Pollution)

6.5.2.3 ควบคุมการใช้ประโยชน์ที่ดินไม่ให้เกิดผลกระทบหรือรบกวนที่จะเกิดขึ้นในบริเวณที่มีการอนุรักษ์ศิลปกรรม หรือมีคุณค่าทางภูมิทัศน์วัฒนธรรม

6.5.2.4 การควบคุมสิ่งรุกรานน้ำ กำหนดระยะร่นอาคารและสิ่งก่อสร้างเพื่อลดผลกระทบต่อลำน้ำ ระบบนิเวศริมน้ำ และความปลอดภัยของชุมชน

6.5.2.5 ส่งเสริมและช่วยเหลือเกษตรกรที่มีพื้นที่เกษตรกรรมที่ขึ้นทะเบียนอยู่ในพื้นที่เสี่ยงภัย ทั้งเมล็ดพันธุ์ ประกันราคาผลผลิต ลดต้นทุน ภาระหนี้สิน ศึกษาและแก้ไขปัญหาที่ดิน

6.5.2.6 ควบคุมรูปแบบสิ่งก่อสร้าง สถาปัตยกรรม และภูมิทัศน์ ให้กลมกลืนกับสภาพแวดล้อม หรือรูปแบบเฉพาะกลมกลืนกับความดั้งเดิม เช่น สี วัสดุ ลวดลาย และเทคนิคการก่อสร้าง เป็นต้น

มาตรการข้างต้นเป็นเพียงแนวทางในการจัดการหนึ่งซึ่งควรมีการปรับเปลี่ยน ให้

เหมาะสมร่วมสมัยกับชุมชนให้มากที่สุด และศึกษาแนวทางการจัดการแต่ละองค์ประกอบทางภูมิทัศน์วัฒนธรรมจากผู้เชี่ยวชาญ เพื่อสร้างความเข้าใจร่วมกันจนสามารถเป็นที่ยอมรับร่วมกันต่อผู้มีส่วนได้ส่วนเสียเพื่อให้การควบคุมและสามารถนำมาปฏิบัติให้ได้ประสิทธิภาพสูงสุด

6.6 สรุปการเสนอแนวทางการจัดการภูมิทัศน์วัฒนธรรม

การจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมมีความซับซ้อนในการจัดการหลายระดับ ตั้งแต่ 1) ระดับมหภาคเป็นการจัดการทรัพยากรจากภาครัฐที่แก้ปัญหาต่าง ๆ ให้กับทุกชีวิตในลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา บางครั้งจึงขาดการศึกษาในมุมมองทางมิติอื่น ๆ เช่น มิติทางประวัติศาสตร์ สังคม และวัฒนธรรม โดยชุมชนที่อยู่ในพื้นที่โครงการหรือใกล้เคียงมักตกอยู่ในภาวะจำยอม และจำต้องเสียสละโดยการปรับเปลี่ยนวิถีชีวิตและวิถีการทำมาหากิน 2) ระดับชุมชน จากการศึกษาพัฒนาการพบว่าแม้ชุมชนจะมีการปรับตัวและเรียนรู้กับการจัดการทรัพยากรเรื่อยมาตั้งแต่อดีต แต่ด้วยสภาวะความกดดันทางสภาพสังคมและเศรษฐกิจในปัจจุบัน เกษตรกรส่วนหนึ่งจำต้องยอมขายที่ดินทำกิน หรือยอมเสี่ยงใช้สารเคมีเพื่อเพิ่มผลผลิต บางครั้งเมื่อเกิดภัยพิบัติจากอุทกภัยหรือภัยแล้ง จึงเป็นสาเหตุหนึ่งให้เกิดการขัดแย้งเพื่อแย่งชิงทรัพยากรน้ำหรือระบายน้ำออกจากพื้นที่ของตน

การจัดการภูมิทัศน์วัฒนธรรมชุมชนริมคลองบางบาล จากการศึกษาเปรียบเทียบจากผลกระทบจากสภาพปัจจุบันตามระยะเวลาที่ได้ศึกษา

1) การจัดการในทางภูมิทัศน์ของชุมชนโดยส่วนใหญ่ปรับปรุงในลักษณะเทคนิคทางวิศวกรรมเสียเป็นส่วนใหญ่จึงขาดสุนทรียะในพื้นที่ที่มีศักยภาพทางภูมิทัศน์วัฒนธรรมซึ่งสามารถปรับปรุงและพัฒนาได้

2) การจัดการในทางสังคม วัฒนธรรมและเศรษฐกิจของชุมชนได้รับผลกระทบอย่างมาก โดยเฉพาะชาวนาและเกษตรกร ซึ่งยังคงต้องติดตามผลและมีการศึกษาเพิ่มเติม อีกทั้งปัญหาทั้งค่าเช่าและจัดการชลประทานจากภาครัฐผสมกับความแปรปรวนจากสภาพอากาศยิ่งทำให้เกิดปัญหาสะสมขึ้นในทุก ๆ ปี

การร่วมมือ ร่วมใจและยอมรับฟังความคิดเห็นจากผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้องควรเป็นสิ่งแรกในการจัดการพื้นที่ที่มีความซับซ้อนเพื่อหาข้อสรุปและจุดร่วมของการจัดการที่ภาครัฐยังสามารถวางแผนและแนวทางจัดการทรัพยากรเพื่อสาธารณะและชุมชนยังคงรักษาคุณค่าและความสำคัญของภูมิทัศน์วัฒนธรรมของตนสืบต่อไปได้ อีกทั้งการติดตามผลกระทบเป็นอีกหนทางหนึ่งที่จะสามารถนำไปพัฒนาการจัดการทรัพยากรในพื้นที่ที่มีความสำคัญทางภูมิทัศน์วัฒนธรรมอย่างร่วมสมัยในโครงการต่อไปในอนาคต

บทที่ 7

บทสรุป

การศึกษาแนวทางการจัดการภูมิทัศน์วัฒนธรรมชุมชนริมคลองบางบาล อำเภอบางบาล จังหวัดพระนครศรีอยุธยา สามารถสรุปผล ได้ดังนี้

7.1 สรุปผลการศึกษา

การศึกษาภูมิทัศน์วัฒนธรรมชุมชนริมคลองบางบาล ได้ดำเนินการศึกษาการจัดการตามแนวทางในบทที่ 3 และได้แสดงรายละเอียดในเนื้อหาในบทต่อ ๆ มา โดยสามารถอธิบายตามวัตถุประสงค์ ได้ดังนี้

7.1.1 การศึกษาทฤษฎีและแนวความคิดที่เกี่ยวข้องในการศึกษา

ข้อมูลทฤษฎีและแนวความคิดที่เกี่ยวข้องในการศึกษาภูมิทัศน์วัฒนธรรม เป็นกรอบแนวคิดในการศึกษาประกอบการศึกษาลักษณะทางภูมิศาสตร์ ประวัติศาสตร์ พร้อมกับแผนที่เพื่อสำรวจพื้นที่ศึกษา เพื่อสร้างความเข้าใจตามแนวความคิดให้เห็นถึงสภาพภูมิศาสตร์นำมาสู่ความเข้าใจถึงความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์และสิ่งแวดล้อม ตามวัตถุประสงค์ในการศึกษา

7.1.2 การดำเนินการศึกษา

แนวทางในการดำเนินการศึกษาในครั้งนี้ ได้นำแนวทางของ Assessing the Significance of Cultural Landscapes คู่มือของ Australian Alps National Parks เป็นแนวทางในการดำเนินการศึกษาเป็นหลัก โดยในส่วนการจัดหมวดองค์ประกอบทางภูมิทัศน์วัฒนธรรมได้นำแนวความคิดอื่น ๆ มาประกอบร่วมกันเพื่อวิเคราะห์ถึงพัฒนาการ คุณค่าและความสำคัญของภูมิทัศน์วัฒนธรรม

7.1.3 ผลการวิเคราะห์องค์ประกอบในการจัดการภูมิทัศน์วัฒนธรรมชุมชน

ผลจากการศึกษาในครั้งนี้ คือ การศึกษาถึงความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนและสิ่งแวดล้อม มีลักษณะภูมิทัศน์วัฒนธรรมชุมชนริมคลองบางบาลแบบ “ภูมิทัศน์นำวัฒนธรรม” หรือ “ภูมิทัศน์วัฒนธรรมชนบท” ซึ่งมีองค์ประกอบภูมิทัศน์วัฒนธรรมประกอบด้วยดังนี้

7.1.3.1 องค์ประกอบทางด้านภูมิทัศน์

สิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติและเอกลักษณ์ทางภูมิทัศน์เป็นลักษณะที่ทราบ

ลุ่มขนาดใหญ่ มีโครงข่ายคลองบางบาลเป็นแกนสำคัญ ในฐานะเส้นทางสัญจรที่สำคัญในอดีตก่อเกิดเป็นการแลกเปลี่ยนทางวัฒนธรรมและชาติพันธุ์ระหว่างคนในพื้นที่และกับผู้นที่สัญจร สะท้อนเป็นการตั้งถิ่นฐาน ภูมินาม และเหตุการณ์สำคัญต่าง ๆ

ลักษณะรูปแบบการอยู่อาศัยของชุมชนริมคลอง ยังคงเอกลักษณ์เป็นเรือนใต้ถุนเป็นส่วนใหญ่มีสภาพภูมิทัศน์รอบบริเวณที่อยู่อาศัยเป็นพื้นที่อเนกประสงค์ เป็นพื้นที่เพาะปลูก ลานตากผลผลิต โรงเก็บของ ลานทำอิฐมอญ เป็นต้น

การปรับเปลี่ยนสภาพภูมิทัศน์และการใช้ที่ดินพบว่าที่ราบลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาตอนล่าง ล้วนเป็นผลจากการแนวทางการพัฒนาเพื่อตอบสนองตามสภาพเศรษฐกิจ สังคม คมนาคม และสิ่งแวดล้อม ตั้งแต่สมัยอยุธยาจนกระทั่งในยุคปัจจุบัน

7.1.3.2 องค์ประกอบทางด้านประวัติศาสตร์

องค์การยูเนสโก (UNESCO) เสนอแนวทางในการจำแนกและนิยามมรดกวัฒนธรรมและธรรมชาติโดยให้ความสำคัญเกี่ยวกับ “ลำคลอง” ก่อเกิดเป็นความหลากหลายทางวัฒนธรรมร่วมกันในพื้นที่

ความสัมพันธ์ระหว่างคลองบางบาลและโครงข่ายลำน้ำสายสำคัญทั้งแม่น้ำเจ้าพระยา แม่น้ำน้อย รวมทั้งคลองมหาพราหมณ์ซึ่งเคยเป็นลำน้ำขนาดใหญ่และเป็นลำน้ำสายสำคัญที่ใช้สัญจรและมีขนอนด่านอาคารตั้งอยู่ปากคลองทางด้านทิศตะวันตกของเกาะเมืองอยุธยา เป็นแก่นในการศึกษาองค์ประกอบทางด้านประวัติศาสตร์

โบราณสถาน ศาสนาสถาน ตลอดจนริมคลองบางบาลมีหลักฐานทางโบราณคดี ตั้งแต่สมัยอยุธยาตอนต้นเรื่อยมา อีกทั้งเป็นเครื่องชี้วัดช่วงเวลาการตั้งถิ่นฐานของชุมชนหลายแหล่ง สะท้อนเป็นภูมินาม แหล่งถ่ายทอดวัฒนธรรม และภูมิปัญญาต่าง ๆ

สถานที่อ้างอิงทางประวัติศาสตร์ คลองบางบาลและโครงข่ายลำน้ำเป็นเส้นทางคมนาคมที่สำคัญในสมัยอยุธยา จึงเป็นพื้นที่ยุทธศาสตร์ทางการสงครามและการเมืองการปกครอง เช่น เส้นทางเดินทัพสงครามยุทธหัตถีของสมเด็จพระนเรศวร มีบริเวณตั้งค่ายพม่าในสมัยการเสียกรุงศรีครั้งที่ 2 ของ มังมหานรธา ซึ่งได้ถึงแก่กรรมในบริเวณ ณ วัดสีสุก รวมทั้งเป็นที่ประทับการเสด็จประพาสในพื้นที่อำเภอบางบาล ในสมัยรัชกาลที่ 5 เป็นต้น

7.1.3.3 องค์ประกอบทางด้านสังคมและวัฒนธรรม

สืบเนื่องจากชุมชนบ้านริมคลองบางบาล ตำบลวัดยม อำเภอบางบาล ได้รับการขึ้นทะเบียนเป็นย่านชุมชนเก่าในพื้นที่ภาคกลาง โดยสำนักงานนโยบายและแผนทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม มีลักษณะสำคัญเป็นชุมชนชาวนาดั้งเดิมที่ตั้งถิ่นฐานริมน้ำบริเวณริมคลองบางบาล เป็นแม่น้ำเจ้าพระยาสายเดิมที่มีประวัติศาสตร์ ชุมชนยังประกอบอาชีพทำนา มีความสัมพันธ์กับธรรมชาติ และมีกลุ่มอาคารบ้านเรือนเป็นเรือนใต้ถุน

ความสัมพันธ์ชุมชนและทุ่งนา จากลักษณะภูมิประเทศที่เป็นพื้นที่ราบลุ่มและฤดูน้ำหลากคอยเติมความอุดมสมบูรณ์และความหลากหลายทางระบบนิเวศ ทำให้การปลูกข้าวในพื้นที่บางบารวมถึงจังหวัดพระนครศรีอยุธยาเป็นแหล่งปลูกข้าวมากที่สุดในประเทศในสมัยหนึ่ง ซึ่งปัจจุบันได้มีการส่งเสริมให้ชาวชุมชนกลับมาผสมผสานวิถีเกษตรกรรมหรือวิถีชานาดั้งเดิมร่วมกับเทคโนโลยีและการบริหารจัดการน้ำ และมีการติดตามผลและการศึกษาเพื่อหาแนวทางที่อย่างเหมาะสมต่อไปในอนาคต

ชุมชนและชาติพันธุ์ ได้แก่ จีน มอญ ลาว มุสลิม นำมาซึ่งความผสมผสานทางวัฒนธรรมสะท้อนเป็นเอกลักษณ์ในพื้นที่ เช่น ภูมินาม ศิลปกรรม สถาปัตยกรรม หัตถกรรม อาหาร และศิลปะป้องกันตัว เป็นต้น

7.1.4 การประเมินคุณค่าและความสำคัญทางภูมิทัศน์วัฒนธรรม

การศึกษาคุณค่าและความสำคัญในการประเมินภูมิทัศน์วัฒนธรรมสามารถแสดงให้เห็นถึงศักยภาพ ปัญหาและภัยคุกคาม เพื่อหาแนวโน้มนของภูมิทัศน์วัฒนธรรมชุมชนริมคลองบางบาลในอนาคต โดยสามารถสรุปเป็นคุณค่าในด้านต่าง ๆ ดังนี้

7.1.4.1 คุณค่าเกี่ยวกับด้านสุนทรียะ ชุมชนริมคลองมีลักษณะแบบภูมิทัศน์วัฒนธรรมชนบท มีบรรยากาศแบบชุมชนริมน้ำที่พัฒนามาจากสังคมลุ่มแม่น้ำ

7.1.4.2 คุณค่าเกี่ยวกับด้านประวัติศาสตร์ มีคลองบางบาลกับโครงข่ายลำน้ำต่างเป็นแกนสำคัญที่ร้อยเรียงความเป็นที่มาที่ตั้งวัดสำคัญ เหตุการณ์ ชาติพันธุ์ และการตั้งถิ่นฐาน

7.1.4.3 คุณค่าเกี่ยวกับด้านสังคมและวัฒนธรรม ความหลากหลายทางชาติพันธุ์ของชุมชนยังคงลักษณะแบบเครือญาติสัมพันธ์กับการจัดการพื้นที่อยู่อาศัย และพื้นที่ทางการเกษตร รวมถึงความใกล้ชิดกับวัดซึ่งเป็นศูนย์รวมจิตใจและพื้นที่เอนกประสงค์ของชุมชน

7.1.4.4 คุณค่าเกี่ยวกับด้านเอกลักษณ์เฉพาะท้องถิ่น เอกลักษณ์เฉพาะตัวที่เกิดขึ้นระหว่างชาติพันธุ์กับทรัพยากรทางธรรมชาติที่ใช้ประโยชน์ให้เข้ากับวิถีชีวิต วัฒนธรรมของตน และการทำมาหากิน เช่น ภูมิปัญญาในงานหัตถกรรม ทำอิฐ ก้อนรูป ภูมิปัญญาและประเพณีในการทำเกษตรกรรมตามฤดูกาล การปรับภูมิทัศน์ และปรับปรุงชลประทาน เป็นต้น

7.1.5 ผลการวิเคราะห์สถานการณ์ ศักยภาพและอุปสรรคต่อภูมิทัศน์วัฒนธรรม

สถานการณ์เร่งด่วนในปัจจุบัน คือความแปรปรวนในช่วงฤดูน้ำหลากต่อวิถีชีวิตและทรัพย์สินของชุมชน ซึ่งอาจก่อให้เกิดอุทกภัยและภัยแล้งมีผลลัพธ์แตกต่างกันไปในแต่ละปี

จุดแข็ง ศักยภาพ จุดด้อยและอุปสรรคอย่างที่กำลังข้างต้นความสำคัญภูมิทัศน์วัฒนธรรมของชุมชนล้วนมาจากฐานทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม จากการศึกษาพบว่า

องค์ประกอบต่าง ๆ ของภูมิทัศน์วัฒนธรรมชุมชนริมคลองบางบาลทั้ง 1) องค์ประกอบทางภูมิทัศน์ 2) องค์ประกอบทางประวัติศาสตร์ 3) องค์ประกอบทางสังคมและวัฒนธรรม โดยมีคลองบางบาล ไคร่งข่ายลำน้ำ และที่ราบลุ่มน้ำท่วมถึง เป็นจุดร่วมที่ผสานองค์ประกอบต่าง ๆ เข้าด้วยกัน

ดังนั้นการรักษาสภาพแวดล้อมและบริหารจัดการทรัพยากรอย่างมีประสิทธิภาพจึงสามารถรักษาของภูมิทัศน์วัฒนธรรมไปคงอยู่อย่างยั่งยืนในอนาคตได้

7.1.6 ผลจากคำถามการศึกษา

7.1.6.1 ภูมิทัศน์วัฒนธรรมชุมชนริมคลองบางบาลคืออะไร

ภูมิทัศน์วัฒนธรรมชุมชนริมคลองบางบาล มีรูปแบบภูมิทัศน์น้ำวัฒนธรรมหรือภูมิทัศน์แบบชุมชนริมคลอง โดยมีคลองบางบาลและไคร่งข่ายลำน้ำเป็นองค์ประกอบที่สำคัญที่ร้อยเรียงองค์ประกอบต่าง ๆ เข้าด้วยกัน

7.1.6.2 พัฒนาการภูมิทัศน์วัฒนธรรมของชุมชนเป็นอย่างไร

พัฒนาการภูมิทัศน์วัฒนธรรมของชุมชนล้วนมีทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมเชื่อมโยงพัฒนาการต่าง ๆ สามารถแบ่งได้ 4 ช่วงเวลา ได้แก่

พัฒนาการช่วงที่ 1 พ.ศ. 1893 – พ.ศ. 2246 สมัยกรุงศรีอยุธยา เป็นช่วงที่ลักษณะทางภูมิประเทศเอื้อให้กรุงศรีอยุธยาเจริญสูงสุดเป็นศูนย์กลางการค้านานาชาติ เปิดรับความหลากหลายทางชาติพันธุ์ นำมาซึ่งหลักฐานจากประวัติศาสตร์ที่สำคัญ คือบันทึกและแผนที่ต่าง ๆ ซึ่งเป็นหลักฐานของการดำรงอยู่และความสำคัญฝั่งตะวันตกของคลองบางบาลและไคร่งข่ายลำน้ำในสมัยนี้ จึงเกิดเป็นชุมชนนานาชาติพันธุ์ที่เข้ามาตั้งถิ่นฐานตลอดสองฝั่งคลอง

พัฒนาการช่วงที่ 2 พ.ศ. 2310 – พ.ศ. 2394 สมัยการกรุงศรีอยุธยาครั้งที่ 2 ถึงช่วงต้นกรุงรัตนโกสินทร์ เป็นช่วงการเปลี่ยนผ่านยุคสมัย มีการอพยพโยกย้ายของนานาชาติพันธุ์มากที่สุดช่วงหนึ่ง โดยอาศัยตามี่ราบลุ่มแม่น้ำและไคร่งข่ายลำน้ำต่าง ๆ รวมถึงที่ราบลุ่มบางบาล ทั้งชาติพันธุ์มอญ ชาติพันธุ์ลาว ชาติพันธุ์จีน และชาติพันธุ์มุสลิม โดยอาศัยสิ่งแวดล้อมดำเนินวิถีชีวิตสร้างบ้านแปงเมือง พัฒนาสังคมและวัฒนธรรมของชุมชนสืบมา

พัฒนาการช่วงที่ 3 พ.ศ. 2393 – พ.ศ. 2497 สมัยกรุงรัตนโกสินทร์ ในรัชสมัยที่ 4 - 7 เป็นช่วงรอยต่อการเปลี่ยนแปลงการปกครอง การล่าอาณานิคม ทำให้เกิดสนธิสัญญาต่าง ๆ การพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานของประเทศ รวมทั้งการพัฒนาระบบชลประทานและการบริหารจัดการน้ำ ด้วยเฉพะข้อตกลงจากสนธิสัญญาเบาว์ริง นำมาซึ่งส่งเสริมให้ชาวเป็นพืชเศรษฐกิจเพื่อการส่งออก พื้นที่บางบาลจึงได้รับการพัฒนาให้เปิดพื้นที่เพื่อทำเกษตรกรรม ทำนา มีการออกโฉนดให้กับชาวชุมชนจนในสมัยหนึ่งบริเวณย่านบางบาล และจังหวัดพระนครศรีอยุธยา มีพื้นที่ปลูกข้าวสูงสุดในประเทศ

พัฒนาการช่วงที่ 4 พ.ศ. 2500 – ปัจจุบัน สมัยหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง มีจุดเปลี่ยนที่สำคัญคือการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐาน ได้แก่ เขื่อนเจ้าพระยา จังหวัดชัยนาท ในปีพ.ศ.2500 การตัดถนนเข้ามาสู่ชุมชน การกว้านซื้อที่ดินในยุคอุตสาหกรรม และโครงการบริหารจัดการน้ำแก้มลิงบางบาล จากเหตุอุทกภัยในปีพ.ศ. 2549 เป็นที่มาของโครงการส่งผลให้ชุมชนจำต้องปรับเปลี่ยนวิถีชีวิตและวิถีเกษตร

7.1.7.3 แนวทางจัดการภูมิทัศน์วัฒนธรรมชุมชนริมคลองบางบาลควรเป็นอย่างไร

แนวทางจัดการภูมิทัศน์วัฒนธรรมเป็นแนวทางที่ต้องอาศัยความร่วมมือจากผู้ที่มีส่วนได้ส่วนเสียและผู้เชี่ยวชาญแต่ละสาขาบูรณาการร่วมมือร่วมใจเพื่อหาแนวทางที่เหมาะสมซึ่งต้องอาศัยเวลาให้กับการปฏิบัติและปรับปรุงให้เหมาะสมต่อไปตามสถานการณ์และแนวโน้มในอนาคต

7.1.7 ข้อเสนอแนะแนวทางในการจัดการภูมิทัศน์วัฒนธรรม

สิ่งแวดล้อม คือสิ่งสำคัญต่อการจัดการภูมิทัศน์วัฒนธรรมของชุมชนจำเป็นต้องอาศัยหลักการจัดการสิ่งแวดล้อมธรรมชาติและศิลปกรรมในการควบคุมอย่างเหมาะสม มีการกำหนดขอบเขตและการใช้ประโยชน์ที่ดิน บรรยากาศ แหล่งอันควรรักษา พื้นที่สงวน พื้นที่อนุรักษ์ และพื้นที่บริการ และการจัดการหรือพัฒนาเพื่อลดผลกระทบและลดการรบกวนต่อองค์ประกอบภูมิทัศน์วัฒนธรรม

สังคม วัฒนธรรม และเศรษฐกิจ เป็นสิ่งที่มีการบริหารจัดการยากที่สุดเพราะทุกการจัดการทรัพยากรย่อมมีผู้เสียสละและตกจำยอม การหาแนวทางเยียวยา ส่งเสริมคุณค่า และชดเชยทั้งสภาพจิตใจ ชีวิตความเป็นอยู่ ผลผลิต และรายได้ ย่อมบรรเทาปัญหาที่จะเกิดขึ้นได้

การร่วมมือร่วมใจจากผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้องทั้งชุมชน นักวิจัย บุคคลภายนอก และหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง เพื่อหารูปเป็นแนวทางการเริ่มต้นที่ดีในการจัดการภูมิทัศน์วัฒนธรรม และต้องจำเป็นมีการติดตามผลกระทบเพื่อนำไปสู่การพัฒนาที่ยั่งยืนและเหมาะสมร่วมสมัยต่อไป

7.2 อุปสรรคและข้อจำกัดในการศึกษา

การศึกษาค้นคว้าอิสระในครั้งนี้ เป็นการศึกษาที่เกี่ยวข้องกับพัฒนาการความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนและสิ่งแวดล้อม โดยพื้นที่ศึกษาหรือคลองบางบาลมีระยะยาว ประกอบกับระยะเวลาในการศึกษาที่จำกัดจึงไม่สามารถศึกษาได้ทุกองค์ประกอบได้ครบถ้วน สามารถสรุปข้อจำกัดในการศึกษา ได้ดังนี้

7.2.1 การเก็บและรวบรวมข้อมูล

การเก็บข้อมูลทุติยภูมิ รวบรวมข้อมูลจากหนังสือ บทความ เอกสาร งานวิจัย และสื่อต่าง ๆ เป็นข้อมูลที่มีการเปลี่ยนแปลงไปตามเวลา หรือมีข้อมูลใหม่ ๆ เพิ่มขึ้นมา การคัดกรองข้อมูลจึงสำคัญในการนำมาศึกษาให้สอดคล้องกับเวลาที่จำกัด จนบางครั้งทำให้หลุดประเด็นจากการศึกษา จึงจำเป็นต้องตรวจสอบคำถามการศึกษาและประเด็นการศึกษาคืออะไร และสรุปการดำเนินงานศึกษาให้ชัดเจน

การเก็บข้อมูลปฐมภูมิ เป็นการศึกษาที่ต้องใช้การสำรวจพื้นที่ศึกษาจากการจดบันทึก การสัมภาษณ์ ถ่ายรูป เพื่อจำระบุบนแผนที่ อาจยังไม่ครอบคลุมในด้านสังคม วัฒนธรรมและเศรษฐกิจ ซึ่งต้องใช้เวลาการสัมภาษณ์ชาวชุมชนเพื่อเข้าใจมุมมองจากคนในชุมชนต่อภูมิทัศน์วัฒนธรรมในพื้นที่ศึกษา จึงไม่สามารถเก็บรายละเอียดที่น่าสนเพื่อประกอบการศึกษาได้มากขึ้น

7.2.2 การดำเนินการศึกษา

แม้การศึกษาครั้งนี้อาศัยแนวทางการดำเนินการศึกษาของ Assessing the Significance of Cultural Landscape คู่มือของการจัดการภูมิทัศน์วัฒนธรรมของ Australian Alps National Park เป็นหลัก ซึ่งต้องศึกษาข้อมูลเพิ่มเติมให้เหมาะสมกับพื้นที่ศึกษานั้น ๆ จากความรู้จากสหวิชาการและผู้เชี่ยวชาญวิชาชีพ รวบรวมข้อมูล เพื่อประกอบการตัดสินใจในการหาข้อสรุปเพื่อหามาเป็นแนวทางในการจัดการภูมิทัศน์วัฒนธรรม

7.2.3 การวิเคราะห์ข้อมูล

การศึกษาภูมิทัศน์วัฒนธรรมและการวิเคราะห์เพื่อหาข้อสรุปจากข้อมูลต้องอาศัยการตัดสินใจของผู้ศึกษาจึงอาจจะทำให้ขาดข้อมูลและมุมมองในประเด็นอื่น ๆ มาประกอบ

7.2.4 แนวทางการจัดการภูมิทัศน์วัฒนธรรม

แนวทางการจัดการภูมิทัศน์วัฒนธรรมชุมชนริมคลองบางบาล ที่เป็นไปได้มากที่สุดคือการทำรายงานภูมิทัศน์วัฒนธรรม (Cultural Landscape Report) และแผนที่วัฒนธรรม (Cultural Atlas or Cultural Mapping) เพื่อใช้เป็นข้อมูลในการให้ผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้องและผู้ที่เกี่ยวข้องเป็นกรณีศึกษาหรือเป็นข้อมูลอ้างอิงในพื้นที่ศึกษาเพิ่มเติม เพราะยังคงมีหลายประเด็นที่ในการศึกษาครั้งนี้ไม่สามารถตัดสินใจหรือหาแนวทางอย่างเหมาะสมในการบริหารจัดการได้ โดยเฉพาะในด้านสังคม วัฒนธรรม และเศรษฐกิจ

7.3 ข้อเสนอแนะสำหรับการศึกษา

ข้อเสนอแนะสำหรับการศึกษาหรือการศึกษา สามารถเสนอแนะได้ดังนี้

1) แนวความคิดภูมิทัศน์วัฒนธรรมเป็นแนวคิดที่เหมาะสมในการใช้เป็นกรอบในการศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนและสิ่งแวดล้อม

2) แนวทางการดำเนินการศึกษาของ Assessing the Significance of Cultural Landscape คู่มือของการจัดการภูมิทัศน์วัฒนธรรมของ Australian Alps National Park เป็นแนวทางในกรณีศึกษาที่นิยมนำมาอ้างอิง และสามารถใช้เป็นแนวทางในการดำเนินการศึกษาได้ดี

3) การศึกษาพัฒนาภูมิทัศน์วัฒนธรรมชุมชนริมคลองบางบาล สามารถนำข้อมูลไปต่อยอดการศึกษาชุมชนริมคลองในโครงข่ายลำน้ำในลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาตอนล่างได้

4) ภูมิทัศน์วัฒนธรรมของชุมชนแต่ละชาติพันธุ์มีความน่าสนใจในการศึกษาต่อ

5) การเปลี่ยนแปลงของภูมิทัศน์เป็นไปตามพัฒนาการของสังคม เศรษฐกิจ และการบริหารจัดการทรัพยากรในแต่ละช่วงเวลา จึงต้องมีผู้ที่ได้ประโยชน์และเสียประโยชน์ ผู้ศึกษาควรศึกษาตามข้อมูลที่ปรากฏตามสถานการณ์ไม่ควรตัดสินหรือเองเอียงเข้าข้างฝ่ายใดฝ่ายหนึ่ง ซึ่งจะมีผลกับข้อสรุปในการศึกษา

รายการอ้างอิง

- Lennon Jane, & Mathews Steve. (1996). *Cultural Landscape Management: Guideline For identifying Assessing and Managing Cultural Landscape in the Australian Alps national parks*. report /prepared by Jane Lennon & Steve Mathews [of] Jane Lennon and Associates [for] Cultural Heritage Working Group, Australian Alps Liaison Committee.
- Tricky Van Den berg. (2010). *Ayutthaya'Ever Changing Water Ways*. เข้าถึงเมื่อ 13 มิถุนายน 2562 เข้าถึงได้ https://www.ayutthaya-history.com/Essays_Waterways.html.
- กองบรรณาธิการWay. (2562). กู๋ยากทำนา: เสียงของชาวนาแห่งทุ่งบางบาล. เข้าถึงเมื่อ 3 มีนาคม 2563 เข้าถึงได้ <https://waymagazine.org/the-story-of-bangbarn01/>.
- กองบรรณาธิการWay และณขวัญ ศรีอรุโณทัย. (2562). 15 ข้อเท็จจริงเกี่ยวกับพื้นที่ทำกินของชาวนาแห่งบางบาล. เข้าถึงเมื่อ 3 มีนาคม 2563 เข้าถึงได้ <https://waymagazine.org/the-story-of-bangbarn02/>.
- กำพล จำปาพันธ์. (2559). *อยุธยา จากสังคมเมืองทำนนาชาติ สู่มรดกโลก*. นนทบุรี: มิวเซียมเพรส.
- กำพล จำปาพันธ์. (2560). *บทวิพากษ์ประวัติศาสตร์อยุธยา & ความเคลื่อนไหวของผู้คนในสังคมเมืองอยุธยาหลังเสียกรุง พ.ศ. 2310 ถึง 2475*. Paper presented at the 250 ปีเสียกรุงศรีอยุธยา - สถาปนารุขธนบุรี 2310-2560 เอกสารประกอบสัมมนาวิชาการประจำปี 2560 ณ หอประชุม ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน) ตลิ่งชัน กรุงเทพฯ.
- กุลวดี หันหาชีวะ. (2552). *ภูมิทัศน์วัฒนธรรมของชุมชนริมคลองบางกอกน้อยตอนบน จังหวัดนนทบุรี*. วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบัณฑิต สาขาการวางผังเมือง ภาควิชาการวางแผนภาคและเมือง คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- เกียงไกร เกิดศิริ. (2551). *ชุมชนกับภูมิทัศน์วัฒนธรรม*. กรุงเทพฯ: อูษาคเนย์.
- ชูเกียรติ ทรัพย์ไพศาล และคณะ. (2551). *รายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์โครงการนำร่องการบริหารจัดการและพัฒนาพื้นที่เกษตรเป็นพื้นที่รับน้ำนองเพื่อการบรรเทาอุทกภัยขนาดกลางถึงขนาดใหญ่ของพื้นที่ลุ่มน้ำเจ้าพระยา ตามแนวพระราชดำริ “แก้มลิง พื้นที่บางบาล (1)”*. ภาควิชาวิศวกรรมทรัพยากรน้ำ คณะวิศวกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์และสถาบันวิจัยสภาวะแวดล้อม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ณัฐวิทย์ พิมพ์ทอง. (2556). “จุดเปลี่ยน: ระบบชลประทานรัฐเต็มรูปแบบรอยต่อของยุคเปิดผืนนา – คำที่ดิน”. *เมืองโบราณ*, 39(3), 54-59.

- เทพมนตรี ลิมปพยอม. (2540). ชีวิตชุมชนริมน้ำอยุธยา มรดกโลก. กรุงเทพฯ: แพลนโมทีฟ.
- เพียวร์ เข็มนาท. (2560). รายงานข้อมูลระบบลำน้ำสมัยอยุธยาจากการสำรวจและตรวจสอบภาคสนาม. ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน)
- ศรีศักร วัลลิโภดม. (2551). คู่มืออุกคิต ความหมายของภูมิวัฒนธรรมการศึกษาจากภายในและสำนึกของท้องถิ่น. กรุงเทพฯ: มูลนิธิเล็ก-ประไพ วิริยะพันธุ์.
- ศรีศักร วัลลิโภดม. (2560). สังคมลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา : พัฒนาการและการเปลี่ยนแปลง. เข้าถึงเมื่อ 28 กุมภาพันธ์ 2560 เข้าถึงได้จาก <http://lek-prapai.org/home/view.php?id=808>.
- ศรีศักร วัลลิโภดม และวลัยลักษณ์ ทรงศิริ. (2557). ปฏิบัติการประวัติศาสตร์ท้องถิ่น : คู่มือเพื่อปฏิบัติการศึกษาท้องถิ่น ๑. กรุงเทพฯ: มูลนิธิเล็ก ประไพ วิริยะพันธุ์.
- สำนักงานเกษตรอำเภอ อำเภอบางบาล จังหวัดพระนครศรีอยุธยา กรมส่งเสริมการเกษตร. (2560). แผนพัฒนาการเกษตรระดับตำบล ศูนย์บริการและถ่ายทอดเทคโนโลยีการเกษตรประจำตำบล พ.ศ. 2560-2562.
- สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ กระทรวงวัฒนธรรม และคณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร. (2549). แนวทางการจัดการภูมิทัศน์วัฒนธรรม. กรุงเทพฯ: สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ กระทรวงวัฒนธรรม และคณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- สำนักงานนโยบายและแผนทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม. (2561). คู่มือการนำเสนอแหล่งมรดกทางวัฒนธรรมและแหล่งมรดกทางธรรมชาติเป็นแหล่งมรดกโลก.
- สำนักจัดการสิ่งแวดล้อมธรรมชาติและศิลปกรรม สำนักงานนโยบายและแผนทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม กระทรวงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม. (2560). คู่มือการดำเนินงานอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมธรรมชาติและศิลปกรรมในระดับท้องถิ่น.
- สิรินทิพย์ สีนแสงแก้ว. (2552). แนวทางการปรับเปลี่ยนภูมิทัศน์วัฒนธรรมในโครงการนำร่องการบริหารจัดการและพัฒนาพื้นที่เกษตรเป็นพื้นที่รับน้ำนอง เพื่อบรรเทาอุทกภัยตามแนวทางพระราชดำริ แก้มลิง อ.บางบาล จ.พระนครศรีอยุธยา. วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต ภาควิชาภูมิสถาปัตยกรรม คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- สุรศักดิ์ เชื้องาม. (2555). การปรับเปลี่ยนและการดำรงอยู่ของวิถีชีวิตชาวนา ตำบลกบเจา อำเภอบางบาล จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ตั้งแต่ พ.ศ. 2500 ถึง พ.ศ. 2549. สารนิพนธ์ กศ.ม. (ประวัติศาสตร์). กรุงเทพฯ: บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ.
- อดุล อิมโอะซา. (2512). การเปลี่ยนแนวของแม่น้ำเจ้าพระยาจากบางแก้วถึงบางไทร. เข้าถึงเมื่อวันที่ 13 มิถุนายน 2562 เข้าถึงได้จาก <http://project.rid.go.th/site/index.php/th/general-information/131-2015-06-22-02-01-07/205-2015-06-22-07-54-31>.

อมรรัตน์ สีเพ็ญ ปรารธนา มงคลธวัศ และคมฤทธิ ฉียบแหลม. (2550). รายงานผลการจัดฝึกอบรม

หลักสูตรการจัดการภูมิทัศน์วัฒนธรรม. กรุงเทพฯ: บริษัท แอดวานซ์ วิชั่น เซอวิส จำกัด.

อมรรัตน์ สีเพ็ญ และเกรียงไกร เกิดศิริ. (2550). ภูมิทัศน์วัฒนธรรม: การสัมมนาทางวิชาการเพื่อสร้าง

กระแสการรับรู้และเปิดตัวแนวร่วมเครือข่ายการจัดการภูมิทัศน์วัฒนธรรมและการขจัดมลทัศน์.

กรุงเทพฯ: บริษัท แอดวานซ์ วิชั่น เซอวิส จำกัด.

ประวัติผู้เขียน

ชื่อ-สกุล	สถาปัตย์ สร้อยจำปา
สถานที่เกิด	กรุงเทพมหานคร
วุฒิการศึกษา	ประวัติการศึกษา 2550-2554 สด.บ. สถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยรังสิต ประวัติการทำงาน 2554-2555 Fatt Studio Architect co. ltd 2556-2558 Walllasia + Kyai&Suriya Architecture co. ltd 2558-ปัจจุบัน สถาปนิกอิสระ
ที่อยู่ปัจจุบัน	209/79 เมืองเอก โครงการ 5 ซอย เอกรัตน9/3 ต.หลักหก อ.เมือง จ.ปทุมธานี

